

SÉRIE

B

VĚDY HISTORICKÉ | ACTA MUSEI SILESIAE

ČASOPIS SLEZSKÉHO ZEMSKÉHO MUZEA

LXX | 1 | 2021

ČASOPIS SLEZSKÉHO ZEMSKÉHO MUZEA

SÉRIE B
VĚDY HISTORICKÉ
ročník 70 • číslo 1 • 2021

Redakční rada:

Vedoucí redaktor
Pavel Šopák, Slezské zemské muzeum

Výkonný redaktor
Vojtěch Pokorný, Slezské zemské muzeum

Členové redakční rady
Pavel Douša, Národní zemědělské muzeum
Květoslav Growka, Slezské zemské muzeum
Radim Jež, Muzeum Těšínska
Stefanie Jost, Bundesarchiv Berlin
Otakar Kirsch, Masarykova univerzita v Brně
Ondřej Kolář, Slezské zemské muzeum
Pavel Kouřil, Archeologický ústav AV ČR Brno
Zdeněk Kravar, Zemský archiv v Opavě
Matěj Martínčák, Institut za pomorsku baštinu ARS NAUTICA
Ilona Matejko-Peterka, Slezské zemské muzeum
Karel Müller, Zemský archiv v Opavě
Martin Pilař, Ostravská univerzita
Andrea Pokludová, Ostravská univerzita
Petr Popelka, Ostravská univerzita
Dalibor Prix, Ústav dějin umění AV ČR Praha
Jiří Štefanides, Slezské zemské muzeum
Pavol Tišliar, Univerzita Komenského Bratislava
Mirosław Węcki, Uniwersytet Śląski w Katowicach
Aleš Zářický, Ostravská univerzita

Vydává Slezské zemské muzeum, Nádražní okruh 31, 746 01 Opava.
Vychází třikrát do roka. Náklad 250 výtisků.

Evidenční číslo MK ČR E 21193.

ISSN 1211-3131

Časopis je zařazen do databáze Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)

Datum vydání: duben 2021

Redakce a administrace: Slezské zemské muzeum, Nádražní okruh 31, 746 01 Opava,
e-mail: pokorny@szm.cz

Redakce přijímá ke zveřejnění příspěvky s maximálním rozsahem 30 stran
a vyhrazuje si právo snížit podle potřeby počet případných obrazových příloh.

Za jazykovou úpravu textů odpovídají jednotliví autoři.

Rozšiřuje a objednávky přijímá:
Slezské zemské muzeum, Nádražní okruh 31, 746 01 Opava, e-mail: fiser@szm.cz

© Slezské zemské muzeum 2020, Opava, Česká republika
cover design © Aleš Orlík 2019

Soňa Králová – Kateřina Vaňurová

STŘEDOVĚKÉ A NOVOVĚKÉ SKLO Z DOMINIKÁNSKÉHO KLÁŠTERA V OPAVĚ

Abstract

The aim of this paper is to present a rich collection of medieval and modern glassware obtained during many years of research into the Dominican Monastery in Opava, which was carried out by the Silesian Museum under the leadership of Vlasta Šikulová. Medieval glassware is represented mainly by finds from layers and buildings buried in connection with the construction of the monastery and by stained glass, which adorned the windows of the church of St. Wenceslas. The set of modern glassware, consisting mainly of hanging oil lamps and other discarded liturgical utensils, stands out significantly, in terms of its quantity, over other archaeological finds of glassware from church buildings published so far.

Keywords: *Dominican Monastery, Opava, glassware, window glass, Middle Ages, modern times*

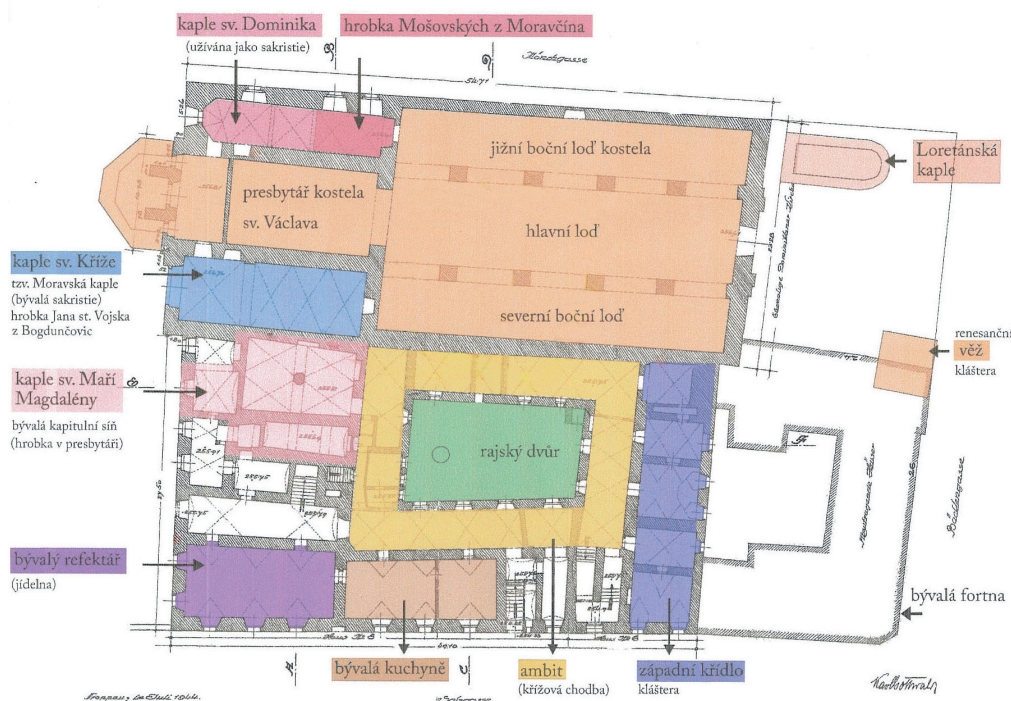
V 60. až 80. letech minulého století byl pod vedením Slezského zemského muzea v Opavě prováděn v několika etapách záchranný archeologický výzkum dominikánského kláštera a k němu náležejícího kostela sv. Václava [obr. 1]. Podnět k záchraně této stavební památky vznikl již v roce 1944, kdy měl být kostel s klášteřem přebudován na sídlo městského archivu v rámci plánovaných přestaveb Opavy jako sídla vládního prezidenta pro řízení sudetské župy. Situace však zůstala v rovině plánů. Při osvobozovacích bojích ostravsko-opavské operace v závěru války areál s kostelem utrpěl bombardováním.¹ Přes peripetie následujících let, kdy hrozila klášteru úplná demolice a zánik, se však podařilo prosadit obnovu celého komplexu. Osobní nasazení Dr. Václava Štěpána a ing. arch. Leopolda Plavce, kteří rozpoznali hodnotu této památky a v roce 1965 zahájili stavebně-historický průzkum, doplnila o dva roky později manželka druhého jmenovaného V. Šikulová ze Slezského muzea a zahájila archeologický výzkum v souvislosti s přípravami rozsáhlých oprav a adaptací celého areálu na Dům umění.² Jedním z podnětů k tomu byly neohlášené odkryvy při zabezpečovacích pracích a následné předání archeologického materiálu, vybíraného L. Plavcem z hromad vyházené hlíny ze sond, do muzea (dle ústního sdělení V. Šikulové), o čemž svědčí také zápisy v muzejní přírůstkové knize už od roku 1966. Hlavní část výzkumů proběhla do roku 1987 v koordinaci s opravami kláštera, které mohly být výzkumem přerušeny pouze na krátkou dobu.³

Archeologické výzkumy přinesly cenné poznatky o životě v klášteře, mimo jiné i o jeho vybavení. Nedílnou součástí vybavení kostelů a klášterů byly již od středověku také předměty vyrobené ze skla. Sklo se uplatňovalo především k zasklívání oken církevních staveb, ale také se v církevním prostředí objevují skleněné nádoby různých typů používané při liturgiích. Nejčastěji se jedná o závěsné olejové lampy určené k osvětlení interiéru kostelů. Kromě lamp jsou doloženy i další skleněné výrobky sloužící k liturgickým účelům, například drobné konvičky, ale také nádoby běžně používané v každodenním životě obyvatel kláštera.

1 Pozn.: Krom zásahů střepin z bombardování okolních objektů byl spadlou bombou naprosto zničen západní trakt kláštera, přičemž byla následným požárem zcela zdevastovaná i střecha kostela sv. Václava. Václav ŠTĚPÁN, *Dějiny dominikánského kláštera a kostela sv. Václava v Opavě*, Opava 2014, s. 276.

2 V. ŠTĚPÁN, *Dějiny dominikánského kláštera*, s. 7; Vlasta ŠIKULOVÁ, *Záchranné akce v areálu středověké Opavy*, Přehled výzkumů 1967, Brno 1968, s. 108.

3 Hana MALÍKOVÁ (KARTOUSOVÁ) – Pavla SKALICKÁ, *K datování hospodářské stavby z areálu dominikánského kláštera v Opavě*, Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické 65/3, Opava 2016, s. 223.

Obr. 1: Plán kostela sv. Václava s dominikánským klášterem.
 Uloženo v archivu Oddělení archeologie, Slezské zemské muzeum.
 Upravila Vladana Kašpar Fuchsová.

K historii dominikánského kláštera

Dominikánský klášter s přilehlým kostelem sv. Václava, po obvodu lemovaný ulicemi Pe-kařskou, Mnišskou, Solnou a Dolním náměstím, leží v severní části opavského městského jádra. Areál tohoto žebřavého řádu byl zbudován v poměrně hustě osídleném místě obývaném již od druhé poloviny 13. století a počátku věku následujícího,⁴ a to dle zvyku usazovat tyto řády u městských hradeb. Starší osídlení zde dokumentují zachycené archeologické situace. Většina objektů z „předklášterního“ osídlení byla zasypána po roce 1300, výjimkou je studna pod dnešní kaplí sv. Kříže, která byla využívána během stavby kláštera jako zdroj vody a byla zasypána zřejmě až před dokončením stavby v roce 1336. V tomto roce byl kostel vysvěcen olomouckým biskupem Janem Volkem a ve své době byl největším chrámem v Opavě. Původní gotický vzhled konventu lze dnes však jen stěží rekonstruovat kvůli četným přestavbám.⁵

V průběhu husitských válek bylo zničeno mnoho dominikánských klášterů, ale opavského kláštera se řádění husitů nedotklo, což vedlo k posílení jeho významu. Klášteru se ovšem zřejmě nevyhnula jiná pohroma, a to požár, který postihl Opavu v roce 1431. Po husitských válkách byl klášter rozšířen, aby mohl přijmout nové členy ze zničených konventů. Další stavební úpravy proběhly po požáru v roce 1461, během nichž byly v kostele sv. Václava vytvořeny

4 Karel MÜLLER – Rudolf ŽÁČEK a kol., *Opava*, Praha 2006, s. 29.

5 V. ŠTĚPÁN, *Dějiny dominikánského kláštera*, s. 19, 24–27.

nové malby, a také okenní skla byla ozdobena malbou. V roce 1490 však klášter opět vyhořel a musel být za významné podpory svých příznivců znovu opraven.⁶

Již záhy se ale postavení kláštera zhoršilo v důsledku reformace a šíření luteránství. V roce 1541 až 1542 navíc všichni bratři i převor zemřeli na morovou epidemii, což vedlo ke zpustnutí kláštera. Situaci využili protestantští opavští měšťané, kteří zabrali pustý klášter a zmocnili se klášterních cenností a majetku. Opětovné obsazení měla zajistit polská řádová provincie, již byl klášter předán v říjnu roku 1556. Během 2. poloviny 16. století pokračovaly spory kláštera s nekatolickou Opavou o navrácení majetku a privilegií kláštera. Zlepšení přišlo až s příchodem převora Felixe z Vilna, který se snažil provádět protireformaci na Opavsku a posílit význam kláštera. Na přelomu 15. a 16. století se pustil do přestavby kláštera a kostela v renesančním stylu, kterou však dokončil až jeho nástupce v roce 1618.⁷

Vyostřování sporů mezi opavskými katolíky a nekatolíky vedlo k opakovaným útokům na dominikánský klášter v letech 1603 až 1604. Právě vleklé spory byly jedním z důvodů pozvolného úpadku dominikánů v Opavě. V roce 1626 pak pronikla do Opavy dánská armáda, která mimo jiné obsadila a vyplenila klášter. Další katastrofu představoval požár v květnu roku 1651, jenž zachvátí celý klášter i s přilehlými domy. Následnou obnovu komplikoval nejenom nedostatek financí, ale také vpád Švédů do Slezska v roce 1655. Další přestavby kláštera probíhaly v letech 1680 až 1689. Podoba kláštera a kostela sv. Václava po těchto úpravách je zachycena na tzv. „Požárním obraze Opavy“ z let 1696–1697 [obr. 2]. Počátek 18. století se nesl ve znamení snah odtrhnout slezské konventy od polské provincie a přiřadit je k české, což se povedlo v roce 1706.

Rozvoj kláštera a snaha o zřízení řádového studia vyžadoval rozšíření kláštera a vedl k celkové přestavbě zahájené v roce 1723. Během slezsko-pruských válek však došlo ke zhoršení hospodářské situace a úpadku kláštera. Zadlužení vedlo nakonec v roce 1786 k jeho zrušení. Poté kostel a klášter sloužily různým účelům, například jako vojenské skladiště či škola.⁸

Popis nálezových okolností/situací

První nález skla z dominikánského kláštera pochází z roku 1967. V objektu se zachovalou dřevěnou podlahou, který zřejmě sloužil jako hospodářská stavba, bylo nalezeno vedle keramiky datované do 1. poloviny 14. století dno miniaturní číšky a drobné zkorodované fragmenty skla (přír. č. 1967/100), a to v černé vrstvě na východní straně dřevěné stavby. V téže vrstvě se u východní stěny objektu nacházel také kousek červené strusky (přír. č. 1967/120), podobné jako další kousek pod podlahou (přír. č. 1967/153). Z této hospodářské stavby byly získány i fragmenty kůže, železný nožík, část dřevěného podstavce zdobeného zlacením a polychromií a archeozoologický materiál.⁹ Provedená analýza rostlinných zbytků z tohoto výzkumu potvrzuje prvořadý význam dovozu dřeva a dřevěného uhlí do vrcholně středověké Opavy z okolních horských oblastí.¹⁰

O intenzivním osídlení polohy před zbudováním kláštera svědčí četné zahloubené objekty pod podlahou Moravské kaple, kde byly zachyceny vrstvy a objekty ze 13. století, které byly

6 V. ŠTĚPÁN, *Dějiny dominikánského kláštera*, s. 33–36, 39.

7 V této době byla také pořízena skleněná svítidla viz V. ŠTĚPÁN, *Dějiny dominikánského kláštera*, s. 116.

8 Podrobněji k dějinám dominikánského kláštera viz V. ŠTĚPÁN, *Dějiny dominikánského kláštera*.

9 H. MALÍKOVÁ (KARTOUSOVÁ) – P. SKALICKÁ, *K datování hospodářské stavby*, s. 229–230.

10 P. KOČÁR – R. KOČÁROVÁ, *Opava, Dominikánský klášter. Zpráva o analýze rostlinných zbytků*, Opava 2016. Uloženo v archivu Oddělení archeologie Slezského zemského muzea.

Obr. 2: Výřez z tzv. Požárního obrazu Opavy, 1696–1697.
Autor neznámý, Slezské zemské muzeum.

zasypány v souvislosti se stavbou kláštera. Za zmínku stojí objekt č. 1 zkoumaný v roce 1970¹¹ [obr. 3], jenž vedle množství keramiky obsahoval kusy červené opakní skelné strusky. Několik dalších zlomků skelné strusky a dutého skla, mezi nimi i zlomky nádoby z jantarově žlutého skla charakteristického pro 13. století, obsahovala vrstva 6.

Mladší, novověké nálezy, pocházejí z krypty v Moravské kapli. Ze skladu v jihovýchodním rohu, nad hrobem č. 2, byl získán fragment konvičky (přír. č. 1968/16), okenních terčíků a zlomky olova. Ze severovýchodního rohu pocházejí torza nejméně dalších čtyř terčíků vyrobených talířovou metodou, zloemek šestiboké okenní tabulky a fragmenty olověných okenních rámečků (přír. č. 1968/24). Největší soubor novověkého skla byl však nalezen v roce 1969 u východní zdi krypty Jana staršího Vojska z Bogdunčovic, kde byla objevena zazděná prostora s vyrazeným bohoslužebným náradím, mezi nímž bylo i několik desítek až stovek závěsných skleněných lamp a několik dalších nádob (přír. č. 1969/20), např. amforovitě keramické vázičky na květiny (M 7717–7720).¹² Okenní sklo je zastoupeno zlomky šestibokých tabulek se zaštípanými hranami. Krypta byla zbudována v roce 1616 a sloužila k pohřbívání do první čtvrtiny 18. století.

Z výzkumů v tomto roce byly však získány i zlomky skel ze 14. až 15. století, a to fragmenty číše českého typu se srpečkovými nálepy (přír. č. 1969/159), zkorodovaných okenních terčíků a tabulek, u jedné se dochovalo zelenomodré sklo pouze v jeho jádru (přír. č. 1969/182, 188). Drobný fragment skla, kusy červené sklovité strusky a korálek ze zeleného skla byly nalezeny v sondě II ve sklepě pod refektářem. Právě ze sond I a II pod refektářem byl získán zajímavý soubor z 13. až počátku 14. století, který mimo jiné obsahoval celý polévaný džbán, lahvovitou nádobu, polévaný přeslen a koženou botu (přír. č. 1969/25).

¹¹ Vlasta ŠIKULOVÁ, *Pokračování záchranných akcí v areálu středověké Opavy. Fortsetzung der Rettungsaktion im Areal des mittelalterlichen Teiles der Stadt Opava*, Přehled výzkumů 1970, Brno 1971, s. 71.

¹² Tamtéž, s. 71.

Obr. 3: Opava, Dominikánský klášter - Moravská kaple, archeologický výzkum, vlevo profil jámy č. 2 pod dlažbou krypty, vpravo nahoře základy jižní zdi krypty zasahující do jámy č. 1 – pohled od severozápadu.

Foto: Arnošt Pustka, datum pořízení snímku 16. 2. 1970, č. negativu A 82.226.
Slezské zemské muzeum.

Další novověké sklo bylo nalezeno v roce 1969 a 1970 v kapli sv. Máří Magdalény. Mezi nálezy jsou zastoupeny válcovité nádoby (zřejmě lahve) z bezbarvého skla, laločnaté lahve z bezbarvého skla a lahve ze zeleného skla, číšky s fasetami nebo s optickým dekorem mřížky, zlomky lamp (přír. č. 1969/154, 1969/156) a tři masivních kulovitých nádob (přír. č. 1970/26). Získány byly i zlomky okenních tabulí z bezbarvého a lehce nazelenalého skla.

V prostoru mezi hroby byly nalezeny fragmenty středověkého a raně novověkého skla. Středověké sklo reprezentují drobné zkorodované zlomky. Identifikovat se podařilo číšku s taženými kapkami a další typy číšek, číši českého typu, skleněný kroužek z (druhotně?) opakního žlutého skla, zlomky dalšího zkorodovaného kroužku a ploché sklo (přír. č. 1970/22). U okraje propadání západně od hrobu 60 byl nalezen zloemek lahve zdobené svislými žebry z vysoce kvalitního skla (přír. č. 1970/22). Vedle výše uvedených fragmentů zde byly nalezeny i zlomky keramiky (tuhová, polévaná a červeně malovaná), akvamanile, jantarový kotouček, zdobený kostěný váleček a kamenické nástroje.

Výzkumy v prostoru presbytáře kostela sv. Václava přinesly vedle množství dalšího materiálu také doklady zasklení oken, a to zloemek okenní výplně se zaštípanými hranami ze zkorodovaného skla a zloemek olověného rámečku (přír. č. 1971/19). Další fragmenty středověkého stáří, tentokrát číšky, byly nalezeny u severní zdi kaple spolu se střepepovým materiálem z doby římské, středověku i novověku (přír. č. 1971/22). Ze sondy u severní zdi pres-

Obr. 4: Opava, Dominikánský klášter - Moravská kaple, archeologický výzkum, pohled od severu.

Foto Arnošt Pustka, datum pořízení snímku 8. 9. 1972, č. negativu A 73.235. Slezské zemské muzeum.

bytáře kostela sv. Václava byly vyzvednuty i další předměty ze 14. století, vedle fragmentů různých keramických nádob také polévaný přeslen, kamenná destička s otvorem a vyrytými rýhami (přír. č. 1971/19). Další zlomky skla, červené strusky a jiný středověký i novověký materiál byl nalezen v křížové chodbě na východní straně, v sondě na vnitřní straně okénka (přír. č. 1971/23).

V roce 1972 byly další skleněné předměty zachyceny v západní polovině Moravské kaple, v objektu čtvercového půdorysu s bedněním, který sloužil jako jímka [obr. 4]. Spodní vrstvy měly charakter typické výplně odpadních jímek a vznikly na přelomu 13. a 14. století, zatímco horní vrstvy byly tvořeny různobarevným jílem se střepovým materiálem shodným se zásypu objektů z doby výstavby kostela. Vedle keramických nádob obsahovala jímka archeobotanický materiál, soustružené i bednářské výrobky a zlomky několika desítek skleněných kroužků, dutého skla a nádoby zdobené vlákny (přír. č. 1972/28).¹³ Z tohoto objektu byl získán i další unikátní nález, a to džbán s plastickými aplikacemi v podobě masek datovaný do 2. poloviny 13. až 1. poloviny 14. století, ale také například kamenické nářadí.

¹³ V. ŠIKULOVÁ, *Záchranné akce v areálu středověké Opavy*, Přehled výzkumů 1971, Brno 1972, s. 121.

V roce 1975 pokračoval výzkum v kapli na jižní straně presbytáře kostela sv. Václava. Nalezeny zde byly zlomky středověkého dutého skla – lahve s vnitřním prstencem, číše českého typu, i skla okenního a jeden skleněný kroužek (přír. č. 1975/7).¹⁴ Zlomky novověkého skla, převážně lahvi, z nichž některé byly zdobeny zatavenými jinobarevnými vlákny, byly nalezeny v roce 1976 v kapli Mošovských z Moravčína (přír. č. 1976/19). Zajímavým nálezem je skleněná svátostka s malbou Madony s Jezulátkem. Ze svátostek či medailonů pocházejí i dvě oválná a kruhová sklíčka. Z této kaple byl získán také smíšený soubor pravěké, středověké i novověké keramiky, zlomky kachlů, cihel, dlaždic, opracované i neopracované zvířecí kosti a množství dalšího materiálu.

Další středověké sklo bylo v roce 1978 získáno ze sondy III v dominikánské kapli. Jedná se o drobné fragmenty lahve s vnitřním prstencem vyrobené z hnědého skla a neurčité zlomky dutého skla. Zkorodované zlomky nádob a fragment kroužku byl nalezen v roce 1979 v sondě západně od hrobu č. 13 v Moravské kapli (přír. č. 1979/2). Novověké sklo je zastoupeno zlomkem okenního skla získaného ze skladu kostí podél západní zdi u jihozápadního rohu kaple, kde byl nalezen spolu s pohřební výbavou (růžence, škapulíř, náušnice, korálky), pozůstatky lidských koster, zbytky textilií, krajek, obuvi a dalšího materiálu ze 17. až 18. století.

V roce 1980 pokračoval výzkum v kryptě Mošovských z Moravčína. V sondě v jihovýchodním rohu byl pod dnem rakve č. 29 nalezen okenní terčík o průměru ca 130 mm (přír. č. 1980/4) a zlomky olovených rámečků, do nichž byly původně osazeny jednotlivé terče a výplně. Také zde bylo nalezeno množství pohřební výbavy a lidských pozůstatků.

V letech 1985-1987 probíhal výzkum v kostele sv. Václava, který odkryl řadu archeologických situací. Mezi nálezy byly opět i četné zlomky středověkého a novověkého skla. Z období středověku pochází fragmenty číšky s taženými kapkami, lahve nebo číšky z bezbarvého skla a početný soubor různobarevných okenních výplní nalezených v hlavní lodi a v presbytáři kostela. Část nálezů prošla žárem, pravděpodobně při některém z požárů, které zachvátily klášter během středověku nebo raného novověku. Početný soubor novověkého skla pochází z kaple (sakristie) kostela sv. Václava, kde bylo zdokumentováno jak sklo okenní (nalezeny zde byly i olovené rámečky), duté – zejména fragmenty závěsných lamp a konviček, tak i drobné skleněné předměty – kulička a korálky (přír. č. 1986/7, 1987/1).¹⁵

Středověké sklo

V porovnání se souborem dutého novověkého skla je fragmentů skleněných nádob datovaných do období středověku z dominikánského kláštera daleko méně. Středověké duté sklo pochází převážně z vrstev a objektů předchozího osídlení, které zanikly před stavbou nebo během stavby samotného kláštera a jsou tedy datovány do 13. až počátku 14. století.¹⁶ V naprosté většině se jedná pouze o velmi drobné zlomky, přesto je mezi nimi možné rozlišit několik základních tvarů nádob. Významnou část souboru středověkého skla však tvoří především okenní vitraje.

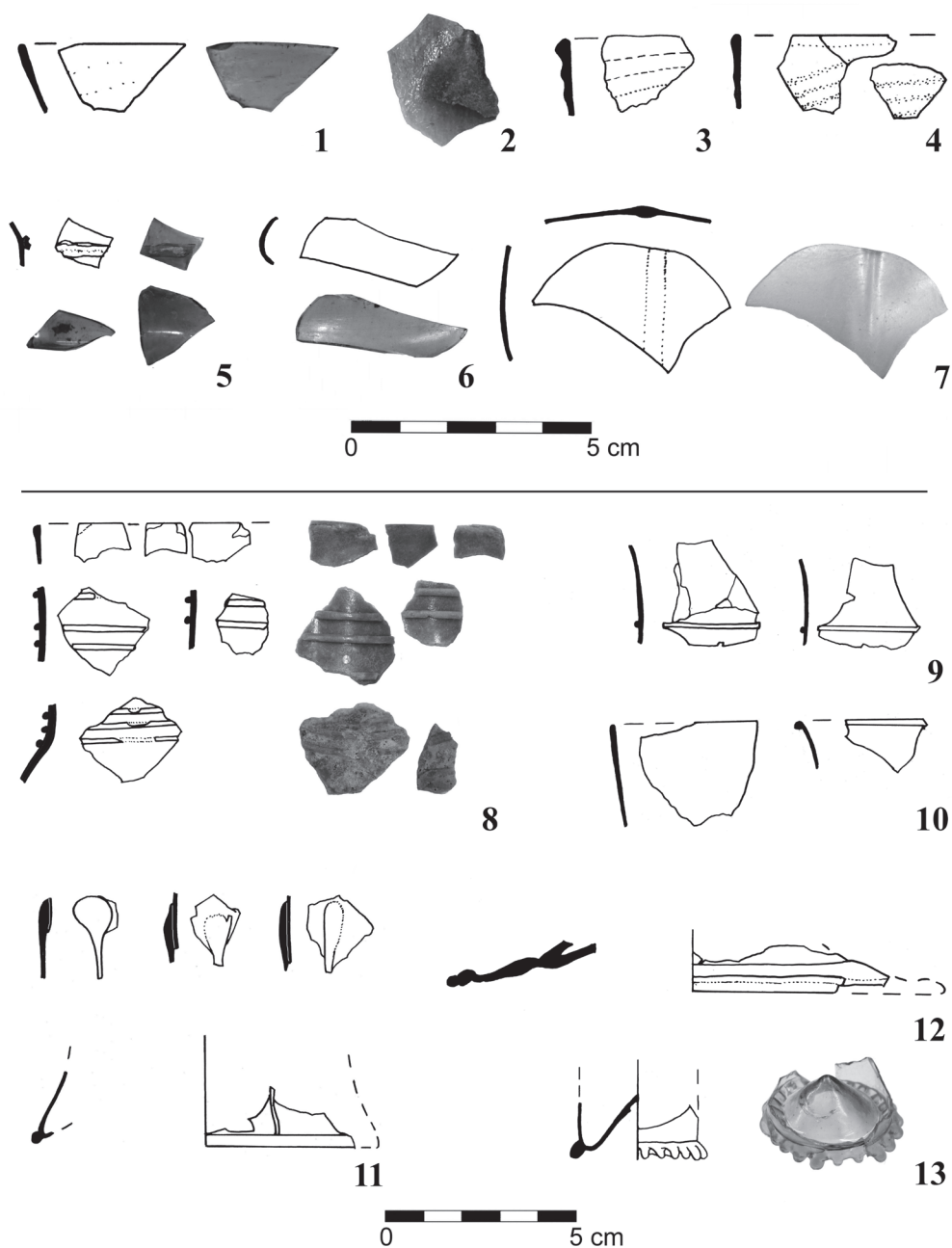
Číšky a číše

Základními tvary nápojového skla v českých zemích byly ve středověku číše a číšky různého provedení. Číšky nalezené při výzkumu dominikánského kláštera lze rozdělit do několika typů,

¹⁴ V. ŠIKULOVÁ, *Pokračování výzkumu dominikánského kláštera v Opavě*, Přehled výzkumů 1976, Brno 1978, s. 87–88.

¹⁵ V. ŠIKULOVÁ, *Záchranný výzkum v bývalém dominikánském kostele sv. Václava v Opavě*, Přehled výzkumů 1987, Brno 1990, s. 76–77.

¹⁶ V. ŠTĚPÁN, *Dějiny dominikánského kláštera*, s. 19.

Obr. 5: Fragmenty středověkých skleněných nádob. 1 – inv. č. M9987; 2 – přír. č. 87/1; 3 – inv. č. M8943; 4 – M8783; 5 – přír. č. 78/x; 6, 12 – přír. č. 75/7; 7 – inv. č. M9277; 8 – přír. č. 72/28; 9 – inv. č. M1005; 10-11 – inv. č. M9452; 13 – přír. č. 67/100.

Kresba Kateřina Vadurová.

a to na číšky s nálepy, číšky s taženými kapkami a číšky hladké. Někdy je však obtížné vzhledem k velké fragmentárnosti nálezů určit, zda zlomky pocházejí z číše nebo číšky, natož k jaké konkrétní variantě patří.

Z hlediska chemického složení skla lze číšky s nálepy z moravských a slezských lokalit rozdělit do tří skupin – číšky z kvalitního sodného skla, z draselná-vápenatého skla a číšky ze skla olovnatého (pouze minoritní skupina). V dominikánském klášteře však byly prokazatelně doloženy pouze exempláře z první skupiny. Číšky s nálepy z kvalitního sodného skla byly vyráběny například v severoitalských sklárnách,¹⁷ odkud se šířily do Evropy.¹⁸ Jejich větší rozšíření v Dolním Rakousku, severozápadním Slovensku a na jižní Moravě zřejmě souvisí s konzumací vína. Velmi oblíbené byly v Brně, zatímco v opavských souborech jich je doloženo pouze několik. Již v nálezových situacích 13. století se objevují zlomky čísek se šnekovitými nálepy vyrobených z hnědého až hnědožlutého skla, které mizí v 1. polovině 14. století. Zároveň byly používány i číšky s nálepy vytaženými do hrotů z bezbarvého skla, jež přetrvaly až do 15. století. V dominikánském klášteře jsou doloženy obě tyto varianty. Z čísek se šnekovitými nálepy zřejmě pochází zlomek okraje z hnědého až hnědožlutého skla získaný z výplně hrobu 63 [obr. 5:1] a fragment jantarové barvy nalezený ve vrstvě uhlíků podél jižní zdi presbytáře kostela sv. Václava [obr. 5:2]. Zlomky dalších čísek se šnekovitými nálepy byly v Opavě nalezeny na prestižních parcelách na Dolním náměstí, Drubežím Trhu, v Pekařské ulici a dalších. Z hospodářské stavby datované do 1. poloviny 14. století byla vyzvednuta spodní část miniaturní číšky z bezbarvého skla se dnem ovinutým zaštipaným vláknem, jejíž tělo bylo pravděpodobně zdobeno nálepy [obr. 5:13]. Vzhledem k vysoké kvalitě skla lze na základě analogií předpokládat, že je číška vyrobena ze skla sodno-popelového složení, které bylo vyráběno například v severoitalských sklárnách.¹⁹ Drobné rozměry číšky vzbuzují otázku její funkce a interpretace. Vyloučit nelze možnost, že se jedná o hračku, jakkoli je to nepravděpodobné vzhledem k tomu, že v tomto období patřilo sklo mezi luxusní zboží. Další číšky z bezbarvého skla zdobené hrotitými nálepy jsou v Opavě doloženy například ve vnitrobloku ulic Mnišská-Mezi Trhy a na Masařské 6. Početně jsou zastoupeny ve středověkých souborech z Brna, kde se objevují i v miniaturním provedení.²⁰

Vedle těchto importovaných nádob se ale už v kontextech staršího osídlení před stavbou kláštera objevují i jiné typy čísek reprezentované drobnými zkorodovanými fragmenty. Podle výzdoby lze nálezy rozdělit na hladké číšky, číšky s jemnými žebry a číšky s taženými kapkami. Vzhledem k nižší kvalitě skla použitého na jejich výrobu nelze vyloučit původ v regionálních sklárnách. To platí zejména pro číšky s taženými kapkami, které jsou jedním z typických výrobků skláren v Čechách.²¹

17 Fillomena GALLO – Alberta SILVESTRI, *Medieval glass from Rocca di Asolo (Northern Italy): An Archaeometric study*, *Archaeometry* 54/6, 2012, s. 1023–1039.

18 Sodné sklo však bylo vyráběno i v dalších oblastech jižní Evropy. Viz například Sonja STAMENKOVIĆ, *Srednjovekovno staklo manastira Studenice – Medieval glass from the Studenica monastery*, in: M. Popović (ed.), *The Monastery of Studenica. Archaeological Discoveries*, 2015, s. 376–377.

19 Na rozdíl od skla vyráběného v českých sklárnách z bukového popela, bylo sklo v benátských sklárnách vyráběno z popela solnomilných rostlin.

20 David MERTA – Marek PEŠKA – Hedvika SEDLÁČKOVÁ, *Příspěvek k poznání středověkého skla z Brna – Ein Beitrag zur Erkenntnis mittelalterlichen Glases aus Brno*, *Pravěk* NŘ 12, 2002, s. 365.

21 Například Eva ČERNÁ, *O nově objevených sklárnách v Krušných horách*, in: *Historické sklo 3*, Čelákovice 2003, obr. 10: II.2; Olga DRAHOTOVÁ a kol., *Historie sklářské výroby v českých zemích. I. díl: Od počátků do konce 19. století*, Praha 2005, s. 87, pozn. 27, s. 121.

Číšky s taženými kapkami jsou v Českém Slezsku vzácné a nepatří mezi běžné tvary nápojového skla. V Opavě byly dosud doloženy pouze na Dolním náměstí. Nálezy z dominikánského kláštera představují fragmenty těla číšky a část dna ovinutého vláknem [obr. 5:11]. Bohužel nebylo možné rekonstruovat tvar číšky a určit, zda se jednalo o nízkou nebo vyšší variantu. Spolu s nimi zde byly nalezeny zcela zkorodované zlomky okrajů a těl několika dalších číšek [obr. 5:10] a zřejmě i lahve.

V objektu č. 1 pod podlahou Moravské kaple, zasypaného v souvislosti se stavbou kláštera na počátku 14. století, byly se zlomky nádoby z jasně žlutého skla a skelnou struskou nalezeny i zkorodované fragmenty okraje číše nebo číšky zdobené jemnými šikmými optickými žebry. Bohužel kvůli malým rozměrům nelze identifikovat, z jaké nádoby pocházejí.

Nejoblíbenějším typem nápojového skla ve středověké Opavě byly vysoké píšťalovité číše zdobené nálepy, které jsou označovány jako číše českého typu. Z dominikánského kláštera je jich však známo pouze několik. Příčinou může být hiát, který se projevuje v archeologických nálezech v období 2. poloviny 14. až 16. století.²² Tento hiát byl zapříčiněn jak požáry, které v průběhu staletí opakovaně zachvátily kostel s klášterem, tak morovými epidemiemi.²³ Zkorodované zlomky patky číše českého typu byly nalezeny v moravské kapli pod kostrou jedince pohřbeného v hrobě č. 40 a v dominikánské kapli [obr. 5:12]. Další fragmenty číší zdobených srpečkovými nálepy byly získány v roce 1969 bohužel bez bližších nálezových okolností a v sondě pod schodištěm do sklepa.

Lahve

Spolu s fragmenty číšek s nálepy se často nacházejí i zlomky dalších importovaných nádob, a to lahví s vnitřním prstencem. Tyto lahve představují starobylý tvar dutého skla, který byl používán nejpozději od 12. století, ale větší oblibu získaly až ve 13. a 14. století, kdy byly rozšířené ve velké části Evropy – od Švýcarska po Maďarsko a země bývalé Jugoslávie,²⁴ ale i ve východní Evropě a v Rusku. V Brně představují (po číškách s nálepy) druhý nejčastější tvar dutého skla ve 13. až 14. století. Naproti tomu v českém Slezsku nejsou tak početné a většinou se jedná pouze o drobné fragmenty. V Opavě jsou již od 13. století doloženy lahve vyrobené z hnědého až hnědofialového skla, i ze skla bezbarvého. Zlomky několika lahví s vnitřním prstencem z hnědého skla byly nalezeny při výzkumu dominikánského kláštera, v dominikánské kapli, v roce 1975, 1976 a 1978 [obr. 5:5,6]. Další lahve pocházejí z Opavy například z Dolního náměstí, Drubežského Trhu, Ostrožné 10 atd.

Kromě lahví s vnitřním prstencem se v archeologických kontextech 13. a 14. století můžeme setkat i s lahvemi zdobenými optickým dekorem svislých nebo šikmých žeber. Z takové lahve může pocházet zlomek výdutě z bezbarvého tenkostěnného skla nalezený v roce 1970 v Moravské kapli na okraji propadání s dlaždicemi, západně od hrobu č. 60 [obr. 5:7]. V Opavě se

22 Číše českého typu se v Opavě objevují sice již v 1. polovině 14. století, ale mezi běžné nálezy patří až od poloviny 14. století.

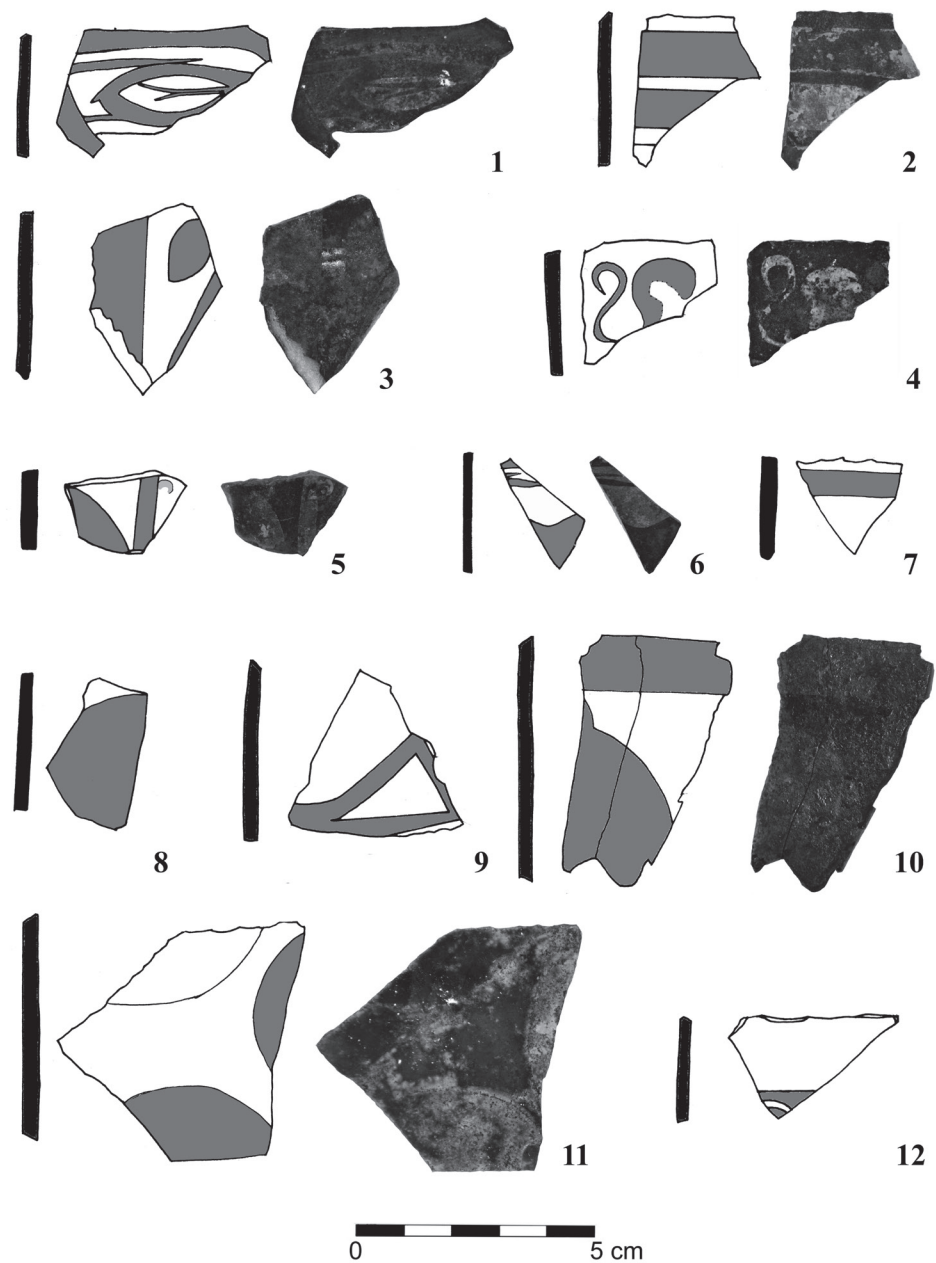
23 Např. Vlasta ŠIKULOVÁ, *Pokračování záchranných akcí v areálu středověké Opavy (okr. Opava)*, Přehled výzkumů 1970, Brno 1971, s. 72; V. ŠTĚPÁN, *Dějiny dominikánského kláštera*, s. 39, 45.

24 Například Erwin BAUMGATNER–Ingeborg KRUEGER, *Phoenix aus Sand und Asche. Glas des Mittelalters*, Bonn/Basel 1988, s. 266–270; Irena LAZAR, *Medieval Glass in Slovenia – Some principal forms*, Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 19, 2003, s. 87; Hedvika SEDLÁČKOVÁ – Dana ROHANOVÁ – Branislav LESÁK – Petra ŠIMONČICOVÁ–KOŮŠOVÁ, *Medieval Glass from Bratislava (ca 1200–1450) in the Context of Contemporaneous Glass Production and Trade Contacts*, Památky archeologické 105, 2014, 215–264; Kinga TARCSAY, *Mittelalterliche und neuzeitliche Glasfunde aus Wien: Altfunde aus den Beständen des Historischen Museums der Stadt Wien*, Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 3, 1999, s. 42–43.

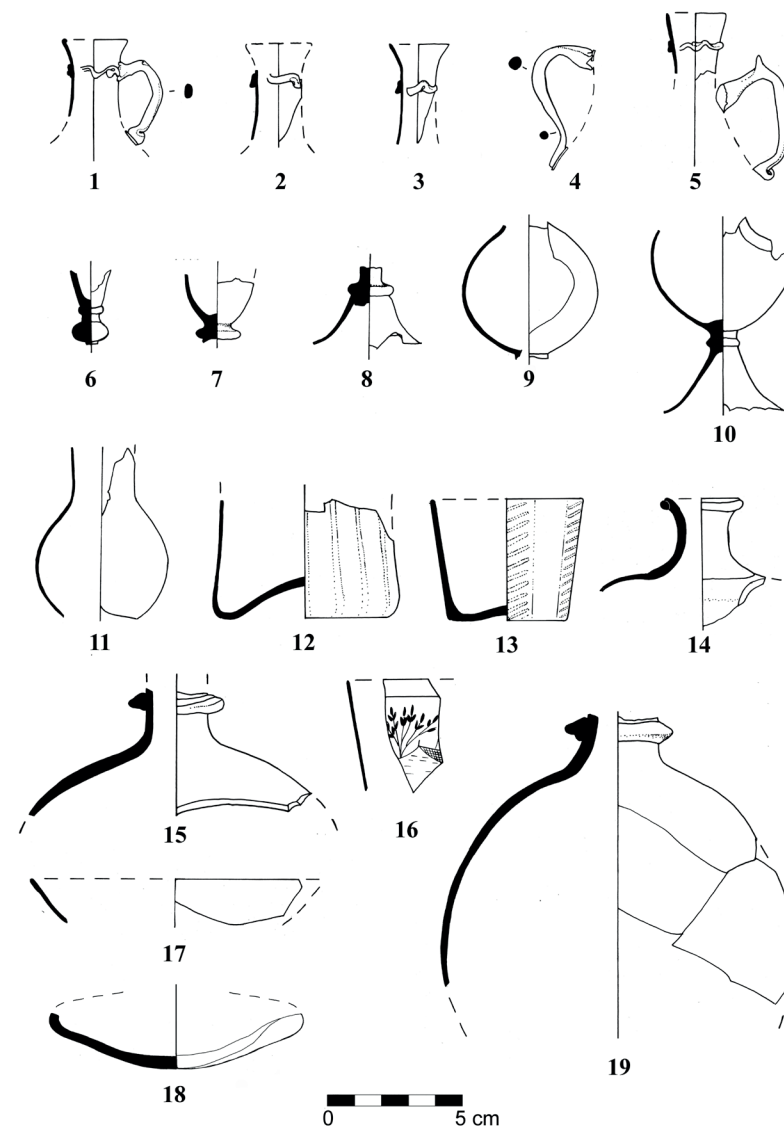
Vzorek	Obr.	SiO ₂	Al ₂ O ₃	CaO	K ₂ O	Na ₂ O	MgO	MnO	FeO	P ₂ O ₅	SrO	BaO	PbO	TiO ₂	Cl	SO ₃	Minor. oxidy
A1		51,0	1,3	19,9	21,1	0,1	3,4	0,5	0,2	1,4		0,5				0,4	
A2		50,7	0,9	20,0	22,3	0,1	3,6	0,5	0,2	1,0		0,3				0,4	
A3		52,3	0,7	15,9	23,7	0,2	3,2	0,3	2,1	0,9		0,2		0,1		0,4	
A4		52,0	1,0	15,9	24,4	0,3	3,6	0,7	0,3	0,8		0,3				0,4	ZnO: 0,2
*A5		49,2	1,7	16,6	22,1	0,2	3,2	0,5	3,3	2,4		0,1		0,1	0,0	0,2	CuO: 0,1
A6		64,0	1,5	10,4	12,9	0,5	1,1	0,4	5,4	0,9		0,2				0,1	CuO: 2,8

Tab. 1: Analýzy vybraných vzorků středověkých okenních skel (A1–A5) a nádoby z opakního červeného skla (A6), SEM-EDS a *XRF (hm%).

Analýzy provedla a vyhodnotila doc. Dr. Ing. Dana Rohanová z VŠCHT v Praze.

Obr. 6: Různobarevné vitraje zdobené malbou, přír.č. 1987/1.
Kresba Kateřina Vaňurová.

Obr. 7: Novověké duté sklo z dominikánského kláštera. 1 – inv. č. M 7713, 2 – M7698,
3 – M7697, 4 – M7488, 5 – přír. č. 86/7; 6 – inv. č. M7488, 7 – M7712, 8 – M7692,
9 – M7407, 10 – M7327, 11 – M7706+M7707, 12 – M7299, 13 – M7508, 14 – M7331;
15 – přír. č. 1969/54; 16-17 – 86/7; 18 – 70/26.
Kresba Kateřina Vaňurová.

jedná zatím o unikátní nález, jehož původ lze hledat pravděpodobně v severoitalských sklárnách. Naopak mezi běžně užívané nádoby ve středověku patřily lahve s kulovitým nebo hrůškovitým tělem různých rozměrů. Z takové lahve pochází hrdlo nalezené v kapli (sakristii) kostela sv. Václava spolu s dalšími zlomky středověkého skla.

Ostatní nádoby

Z období 13. až počátku 14. století pocházejí zlomky žlutého skla nalezené pod podlahou Moravské kaple. Bohužel kvůli malým rozměrům nelze určit, zda pocházejí z číšky nebo jiné nádoby. V případě fragmentů nádob z jasně žlutého skla lze předpokládat, že se jedná o sklo olovnaté, jehož produkce je doložena v severozápadním Německu od 13. do počátku 14. století.²⁵ Analýzy chemického složení skel, které by tuto domněnku mohly potvrdit, ale nebyly provedeny.²⁶ Téměř ve všech vrstvách, kde byly nalezeny fragmenty středověkého skla, byly díky pečlivému proplavování zachyceny i velmi drobné zkorodované zlomky většinou neumožňující bližší určení. Některé z nich pocházejí z nádob zdobených hladkými vlákny [obr. 5:8,9].

Kroužky

Specifickou skupinu skleněných předmětů představují kroužky, jejichž výroba doznívá ve 13. století. V Opavě byly jednoduché skleněné kroužky nalezeny pouze na dvou lokalitách. Jeden kroužek ze svinutého vlákna byl nalezen spolu s korálkem ze sytě zeleného čirého skla na Dolním náměstí, v kontextu 2. poloviny 13. století. Výjimečný nález však představuje téměř 50 kroužků z dominikánského kláštera.²⁷

Trináct celých kroužků a zlomky minimálně 30 dalších kroužků byly nalezeny ve výplni odpadní jímky zasypané v souvislosti se stavbou presbytáře kostela.²⁸ Kroužky jsou vyrobeny z jednoduše svinutého hladkého vlákna o průřezu ve tvaru „D“. Vnější průměr kroužků se pohybuje od 10 do 15 mm a lze tak vyloučit jejich funkci jako prsteny. Sklo všech kroužků je silně zkorodované, druhotně hnědočerné až černé. Zlomky tří dalších kroužků byly nalezeny v Moravské kapli, u jednoho z nich bylo zachováno skelné jádro z jasně žlutého skla. Analýzy prvkového složení ukázaly, že je vyroben z draselnato-vápenatého skla.²⁹ V kapli byl nalezen ještě jeden kroužek, který má na rozdíl od ostatních pravidelný kruhový tvar a je vyroben ze silnějšího vlákna. Drobný zlomek dalšího zkorodovaného kroužku byl nalezen v jámě č. 8.

Otázka funkce skleněných kroužků není spolehlivě vyřešena. U exemplářů menšího průměru, které nemohly sloužit jako prstýnky, je uvažováno jejich užití jako dekorací oděvu či vlasů. Zcela vyloučit ale nemůžeme ani další interpretace, například jako nemonetární platidlo³⁰ či pomůcka v textilnictví.³¹

25 Eva ČERNÁ, *Nálezy skel ze středověkého Mostu – Mittelalterliche Gläser aus Most*, in: J. Blažek – P. Meduna (edd.), *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1983–1992*, Most 1995, s. 253.

26 Olovnaté složení bylo v Opavě potvrzeno u nádoby z jímky 515 na Drůbežím trhu (viz Kateřina Vaňurová, *Sklo z odpadních jímek na Drůbežím trhu v Opavě a pozůstatky sklenářské dílny*, *Archaeologia historica* 46/1, 2021, obr. 7:3).

27 Nálezy skleněných kroužků z Opavy již byly zpracovány, viz Kateřina VAĎUROVÁ, *Středověké skleněné kroužky z Opavy*, *Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické* 68/1, Opava 2019, s. 11–23.

28 V. ŠIKULOVÁ, *Záchranné akce v areálu středověké Opavy*, *Přehled výzkumů* 1971, Brno 1972, s. 121.

29 K. VAĎUROVÁ, *Středověké skleněné kroužky*, tab. 1.

30 Jerzy OLCZAK, *On glass serving as money in Medieval archaeological sources*, *Archaeologia Polona* 45, 2007, s. 127–137.

31 Dagmar HEJDOVÁ – Bořivoj NECHVÁTAL, *Studie o středověkém skle v Čechách (Soubor z Plzně, Solní ul.) – Studie ueber das Mittelalterliche Glas in Boehmen (Fundkomplex aus Plzeň, Solní ul.)*, *Památky archeologické*

Vedle kroužků byly při výzkumu zachyceny i četné korálky, které zřejmě pocházely z růženců. Jedná se vesměs o jednobarevné jednoduché korálky ze svinutého vlákna, právě kvůli běžnému provedení je nelze přesně datovat. Například korálek ze zeleného skla byl v roce 1969 nalezen ve sklepě pod refektářem. Korálek z modrozeleného opakního skla byl nalezen u jižní zdi presbytáře spolu se středověkými vitrajemi. Další exempláře pocházejí ze sakristie kostela sv. Václava.

Okenní sklo

Zasklívání oken měšťanských domů i církevních staveb je v Opavě doloženo již od počátků rozvoje městského osídlení, tedy od 13. století. Mezi nejstarší nálezy patří zlomky bezbarvých okenních tabulek nalezených na Dolním náměstí a Drůbežím trhu.³² Častěji se však okenní sklo objevuje v archeologických situacích až od 2. poloviny 14. století. Zcela unikátním nálezem je soubor nejméně 400 kusů různobarevného okenního skla nalezený při výzkumu dominikánského kláštera v kostele sv. Václava. Několik desítek fragmentů prošlo žářem, zřejmě při jednom z požárů, které postihly dominikánský klášter v průběhu jeho historie. Na některých tabulkách se zachovala i původní malba konturovou černí [obr. 6].

Několik desítek až stovek zkorodovaných okenních výplní bylo nalezeno v kapli (sakristii) na jižní straně presbytáře kostela sv. Václava v roce 1987. Další zlomky zkorodovaných tabulek byly získány z vrstvy uhlíků podél jižní zdi presbytáře. Okenní tabulky zdobené malbou a dalších ca 90 zlomků tabulek bez malby bylo nalezeno v sytké popelovité vrstvě nad vrstvou maltové suti v kostele sv. Václava. Další 74 zlomků různobarevných okenních výplní obsahovala jemná hnědá vrstva pod uhlíky a 60 zlomků pochází z výplně jámy při jižní zdi presbytáře. V obou případech byly nálezy neodborně ošetřeny a při konzervaci byly odstraněny korozní vrstvy, čímž došlo k úbytku materiálu a ke ztrátě informací o malbě či o technikách úpravy okrajů těchto vitrají.

Přestože celkovou kompozici chrámových oken nebylo možné rozpoznat, přináší nám tyto nálezy cenné poznatky. Chrámová okna kostela sv. Václava sestávala z různě barevných skleněných tabulek (tmavě zelené, nazelenalé, jantarově žluté, hnědé, bezbarvé, ale také tmavě modré a fialové) zdobených konturovou malbou. V několika případech byly identifikovány rostlinné ornamenty, které zřejmě tvořily pozadí hlavního figurálního motivu. Tato sklíčka byla vyštípána z větších tabulek a pomocí olovených profilů sestavena do požadovaného motivu a osazena do okenních otvorů.

Alespoň část vitráží je možné považovat za doklad nejstaršího zasklení oken kostela sv. Václava. Je pravděpodobné, že chrámová okna byla zasklena již v 1. polovině 14. století při dostavbě kláštera a kostela. Tuto teorii potvrzují i analýzy prvkového složení vybraných tabulek, které ukázaly, že se jedná o skla draselnato-vápenatá [tab. 1]³³ odpovídající svým složením sklům typu *wood-ash glass* vyráběným v poměrně dlouhém období let 1000 až 1400 v německých sklárnách.³⁴ To platí především pro vzorky A1 a A2, zatímco vzorky A3–A5 se už blíží českým sklům a nelze vyloučit ani jejich výrobu v domácích sklárnách.³⁵

32 58/2, 1967, s. 440; Eva ČERNÁ–Kateřina TOMKOVÁ–Václav HULÍNSKÝ, *Proměny skel od 11. do 13. století v Čechách. The glass transformation in Bohemia between the eleventh century and the end of the thirteenth century*, *Archeologické rozhledy* 67/1, 2015, s. 83.

33 Hedvika SEDLÁČKOVÁ, *Okenní a duté sklo z kostela sv. Martina*, in: P. Kozák – D. Prix – M. Zezula (edd.), *Kostel sv. Martina v Bohušově*, Bohušov 2011, s. 299.

34 Za provedení a vyhodnocení analýz děkuji doc. Dr. Ing. Daně Rohanové z Vysoké školy chemicko-technologické v Praze.

35 Srovnej s: Karl Hans WEDEPOHL – Klaus Erms Albert SIMON, *The chemical composition of medieval wood ash glass from Central Europe*, *Geochemistry* 70/1, 2010, s. 87–97.

36 Podrobněji viz Kateřina VAĎUROVÁ, *Sklo z archeologických výzkumů a vývoj sklárství ve Slezsku ve středověku a raném novověku*, disertační práce. 1. díl – Text, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie

Novověké sklo

Většinu novověkého skla z dominikánského kláštera tvoří závěsné lampy ve značně fragmentárním stavu. Mezi zlomky však byla nalezena i torza nádob jiných tvarů a funkce — několik číšek, lahví, drobných konviček a pohárů. Okenní sklo je zastoupeno terčíky většího průměru ze skladu v severovýchodním rohu krypty v Moravské kapli. Do souboru novověkých skel patří i další skleněné výrobky, a to korálky z růženců, medailonky, svátostky či další devocionálie, které však nebudou v tomto článku popisovány. Jejich vyhodnocení si vyžaduje podrobnější analýzu ve vztahu k jednotlivým pohřbům a není v možnostech tohoto příspěvku věnovat jim zaslouženou pozornost.

Číšky a číše

Od poloviny 16. století se v archeologických souborech objevují vysoké válcovité číše na duté zvonovité patce, jež v období renesance patřily k nejrozšířenějším tvarům nápojového skla. V dominikánském klášteře jsou doloženy pouze drobnými zlomky, například ve vrstvách v kapli/sakristii kostela sv. Václava.

Mezi mladší nálezy patří číšky z bezbarvého skla, které svým provedením i kvalitou výrazně vybočují ze souboru skla z dominikánského kláštera. Dvě takové číšky byly nalezeny v zazděné prostoře. První z nich, nízká mírně kónická číška ze silnostěnného skla [obr. 7:13], je zdobena střídajícími se hladkými fasetami a fasetami se šikmými žebry. Ze druhé číšky nebo poháru se dochoval okraj s broušeným rostlinným dekorem a architekturou [obr. 7:16]. Zlomky třetí číšky, s broušeným dekorem slunečnic, byly nalezeny v kapli/sakristii kostela sv. Václava. Jedním fragmentem okraje jsou v dominikánském klášteře doloženy i číšky s motivem „chinoserie“ vyráběné z barokního křídového skla, které byly rozšířené ve 2. polovině 17. a v 18. století.³⁶

Broušený dekor byl oblíbený především v baroku, kdy velké popularity dosáhly broušené a ryté nádoby z horského křišťálu. Snaha o jejich imitaci vedla k uplatnění glyptických technik i na skle a ke vzniku kvalitního bezbarvého křišťálového skla ve 2. polovině 17. století. Mezi nové techniky dekoru patřilo i fasetování, které se uplatňovalo především na mírně kónických číškách od 18. století.³⁷ Kromě faset patřily mezi oblíbené vzory například akantové rozviliny, architektonické motivy nebo právě motiv slunečnic, jako v případě opavského nálezu. Podobné číšky jsou doloženy v Brně, Bratislavě a řadě jiných měst.³⁸

Poháry

Dalším typem dutého skla nalezeného při výzkumech dominikánského kláštera jsou poháry. Tento tvar nápojového skla, tak hojně rozšířený v období renesance a baroka, je reprezentován pouze několika torzy kup a dřívků [obr. 7:6-8]. Fragmenty minimálně tří pohárů s dřívkem zdobeným jednoduchým plným nodem byly nalezeny v zazděné prostoře. Všechny exempláře mají silně zkorodovaný povrch, což u jednoho exempláře znemožnilo určit původní zbarvení skloviny. Zbývající dva poháry jsou vyrobeny ze skla bezbarvého. Fragment podobného poháru z lehce nazelenalého skla byl nalezen v roce 1986 v kapli/sakristii kostela sv. Václava. Vzhledem k fragmentárnosti nálezů nelze určit o jaký typ pohárů se jedná, pouze u jednoho lze

předpokládat, že měl vyšší štíhlou kupu. Poháry s tyčinkovitým dřívkem a jednoduchým plným nodem, které nebyly příliš náročné na výrobu, byly vyráběny již od 1. poloviny 16. století.

Konvičky

Fragmenty tří typologicky shodných konviček a ucho další konvičky byly nalezeny v zazděné prostoře v kryptě Jana Vojska z Bogdunčovic [obr. 7:1-4]. Zlomek další konvičky z lehce nazelenalého skla byl nalezen v roce 1968 v severozápadním rohu krypty v Moravské kapli a horní části dvou konviček pocházejí z kaple/sakristie kostela sv. Václava [obr. 7:5]. Všechny nálezy jsou velmi subtilní, vyrobené z tenkostěnného skla a zdobené vlněnou lištou na hrdle. Sklo je lehce nazelenalé, ale nepřilíš kvalitní. Konvičkám můžou patřit i torza kulovitých těl nádob z bezbarvého skla. U jednoho exempláře se dochovala i část zvonovité nožky [obr. 7:9-11]. Vzhledem ke svým drobným rozměrům a provedení mohly tyto nádoby sloužit při bohoslužbách jako tzv. *mešní konvičky*.³⁹ Ty byly většinou vyráběny právě ze skla nebo kovu. Z podobné konvičky může pocházet i ucho nalezené v kostele sv. Martina v Bohušově.⁴⁰

Lahve

Vedle nápojového skla se v archeologickém materiálu setkáváme s nádobami, které nebyly určeny k přímé konzumaci tekutin – jedná se především o lahve různých variant používané při stolování či ke skladování. Zlomky minimálně pěti lahví byly v roce 1976 nalezeny v kryptě v Moravské kapli. Čtyři z nich jsou vyrobeny ze skla nazelenalého a mají nízké hrdlo, zatímco pátá láhev je zdobena žlutými a červenými vlákny zatavenými na povrchu. Fragmenty další lahve s tímto dekorem byly nalezeny v sakristii kostela. Takto zdobené čtyřboké lahve představují zjednodušenou imitaci benátského filigránového skla, které patřilo mezi luxusní a drahé zboží.⁴¹ V českých zemích byly používány od závěru 16. století, jak dokládají nálezy z Brna, Veselí nad Moravou⁴² a Chrudimi.⁴³ Nejbližší analogií je však láhev z Horního náměstí v Opavě.⁴⁴ Zlomky čtyřboké lahve s nízkým hrdlem a masivní hrdlo další lahve z nazelenalého skla byly nalezeny v kapli sv. Máří Magdalény [obr. 7:14] spolu s množstvím válcovitých lahví a číšek z bezbarvého skla. Jednoduché čtyřboké a válcovité lahve představují nejčastější variantu lahví a sloužily ke skladování tekutin, případně k přepravě. Méně častou variantou jsou lahve laločnaté, které jsou několika exempláři také doloženy právě v kapli sv. Máří Magdalény.

K jiným účelům sloužila čočkovitá láhev, z níž se dochovalo dno ze silnostěnného tmavě modrého skla nalezené v kapli (sakristii) na jižní straně presbytáře [obr. 7:18]. V Opavě byla další čočkovitá láhev z tmavě modrého skla nalezena v odpadní jímce na Dolním náměstí 18. Tyto lahve byly rozšířené zejména v období renesance, ale přetrvaly až do 19. století. Otázka

39 Mešní konvičky jsou liturgické nádoby, ve kterých se k oltáři přináší mešní víno a voda. Konvička na vodu pak slouží též k mytí rukou a kalichu.

40 H. SEDLÁČKOVÁ, *Okenní a duté sklo*, obr. 131:8.

41 Jejich výroba je doložena i v českých sklárnách, viz Dagmar HEJDOVÁ, *The glasshouse at Rejdice in Northeastern Bohemia Late Sixteenth – Early Seventeenth Centuries*, *Journal of Glass Studies* 23, Corning 1981.

42 H. SEDLÁČKOVÁ – D. ROHANOVA a kol., *Renaissance and baroque glass*, s. 111.

43 Jan FROLÍK – Romana KOZÁKOVÁ – Jan MUSIL, *Jímka 938 z Chrudimi – Hradební ulice. Pokus o určení statutu jejího majitele*, *Archaeologia historica* 43/2, 2018, obr. 18:1.

44 Jiří PAVELČÍK – Jarmila ŠTÉRBOVÁ, *Macákové z Ottenburku (historie jednoho opavského domu ve světle archivních pramenů a archeologického výzkumu)*, *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Historie* 168/5, Ostrava 1997, s. 163.

a muzeologie, Brno 2021, s. 237, 250, tab. 4.

36 Další číšky s tímto dekorem jsou známy například z Brna, viz Hedvika SEDLÁČKOVÁ – Dana ROHANOVA a kol., *Renaissance and baroque glass from the Central Danube region*, Brno 2016, s. 132.

37 Emanuel POCHE a kol., *České sklo 17. a 18. století*, Praha 1997, s. 17.

38 H. SEDLÁČKOVÁ – D. ROHANOVA a kol., *Renaissance and baroque glass*, s. 131–136.

jejich funkce není dosud spolehlivě zodpovězena. Pravděpodobně sloužily k vyhlazování textilu⁴⁵ nebo mohly být používány na tekuté koření při stolování.

Lampy

Funkčně odlišnou skupinu skleněných výrobků představují závěsné olejové lampy. Vzhledem k velké fragmentárnosti nelze stanovit přesný počet lamp nalezených v zazděné prostře krypty Jana staršího Vojska z Bogdunčovic, ale podle torz lze odhadnout, že zde bylo minimálně 75 exemplářů. Nejméně dalších pět lamp bylo získáno roku 1972 v kapli v sondách S1 a S2 a zlomky dalších minimálně 11 lamp přinesly výzkumy v roce 1986. Celkem tedy z dominikánského kláštera pochází s jistotou přes 90 lamp různých typů [obr. 9]. Reálný počet bude ale pravděpodobně mnohem větší. Většina lamp byla vyrobena ze zeleného nebo nazelenalého skla, pouze několik kusů z bezbarvého a jeden z hnědého skla. Na základě optického posouzení skla je pravděpodobné, že se jedná o novověké nádoby vyrobené zřejmě někdy v průběhu

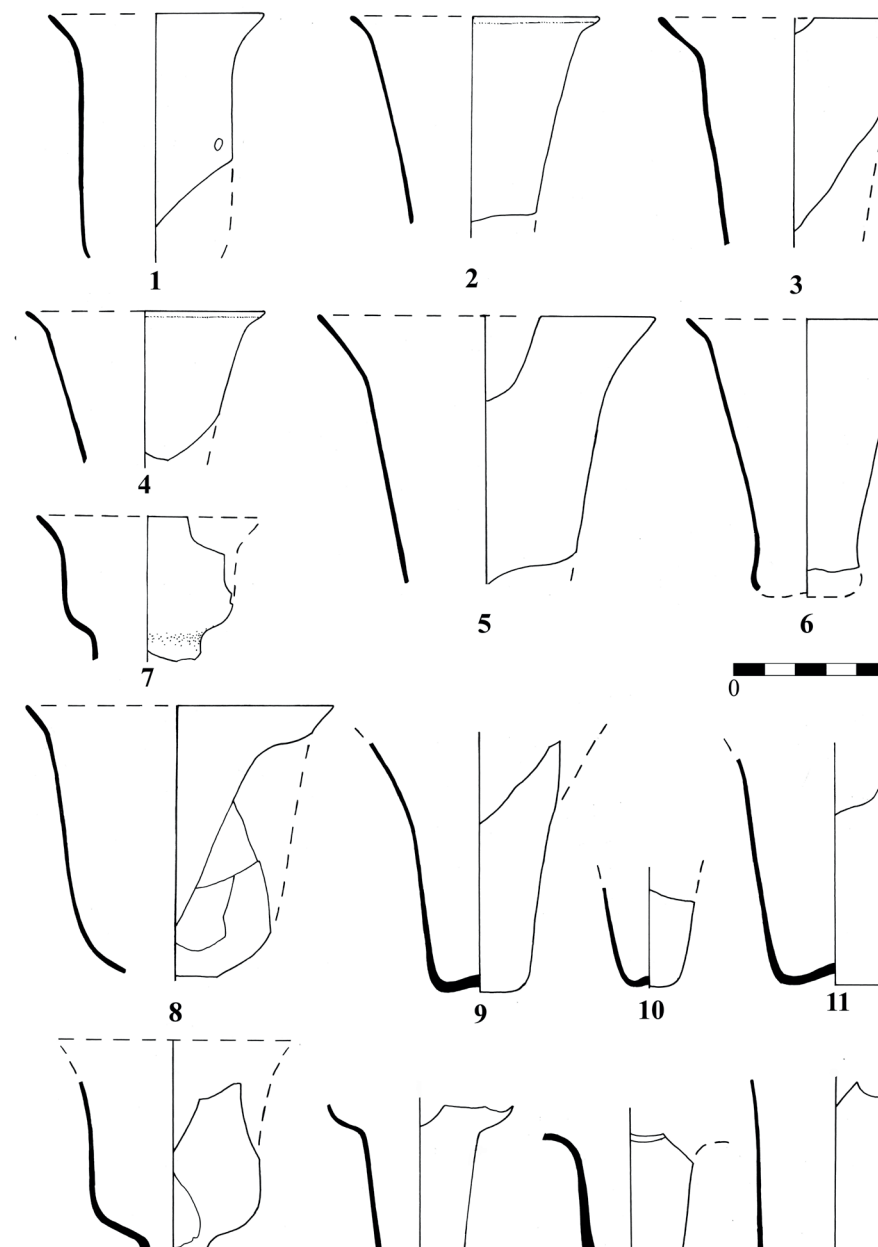

Obr. 8: Vyobrazení skleněných lamp.

Velislavova bible, fol. 123v (výřez). Národní knihovna České republiky.

<http://www.manuscriptorium.com/apps/collections.php?direct=collection&pid=27&envLang=en#search> [citováno ke dni 24. 5. 2021].

⁴⁵ Hana JORDÁNKOVÁ – Hedvika SEDLÁČKOVÁ, *Skleněné střepty a keramické střípky z domácnosti Matouše Židlochovického*, Brno v minulosti a dnes 18, Brno 2005, s. 132. Je možné, že tzv. čočkovité lahve převzaly funkci masivních skleněných „hladítek“ používaných k vyhlazování tkanin či kůže, která se na našem území objevují již během raného (Zdeňka HIMMELOVÁ, *Nálezy skla z Mikulčic* (okr. Hodonín), *Historické sklo 2. Sborník pro dějiny skla. Čelákovice 2000*, s. 88) a vrcholného středověku (Hedvika SEDLÁČKOVÁ, *Gotické sklo na střední a severní Moravě v archeologických nálezech*, *Archaeologia Historica* 26/1, 411–428, 2001, 418, obr. 1:7). Tuto možnost je nutné zvážit především u čočkovitých „lahví“ z plného skla, tj. bez dutiny uvnitř, které se objevují až do 19. století (například Irena PIŠŮTOVÁ – Ján KAUTMAN, *Ľudové sklo - Folk Glass*, Bratislava 2013, s. 225–227) a lze u nich bezpečně vyloučit využití při stolování.

Obr. 9: Lampy ze zazděné prostře u východní zdi krypty Jana staršího Vojska z Bogdunčovic. 1 – inv. č. M7329; 2 – M7706+M7707; 3 – M7513; 4 – M7608+M7624+M7632+M7633; 5 – M7515; 6 – M7637; 7 – M7612; 8 – M7636, 9 – M7315, 10 – M7325, 11 – M7311, 12 – M7316, 13 – M7326, 14 – M7323; 15 – M7505.
Kresba Kateřina Vaňurová.

konce 16. až 18. století. Vzhledem k dlouhé životnosti lamp a téměř neměnnému tvaru ale nelze vyloučit, že některé exempláře jsou starší. V souboru bylo možné vyčlenit pět základních typů lamp. Bohužel nebylo možné určit počty lamp náležejících konkrétním typům, protože se nepodařilo zkompletovat celé tvary, nejčastěji se totiž dochovaly pouze okraje a dna.

Typ I představují lampy s odsazenou užší spodní částí a s válcovitým nebo mírně kónicky se rozvírajícím tělem. Ústí lamp je rozvěvené s vně vykloněným okrajem [obr. 9:7, 13–14]. Lampy tohoto tvaru byly v našich zemích používány již ve středověku a jsou znázorněny i na dobových vyobrazeních, například v životopise sv. Hedviky a ve Velislavově bibli [obr. 8].⁴⁶ Doloženy jsou i ve světském prostředí, například v Brně na Jakubském náměstí a Josefské ulici.⁴⁷

Pouze jedním kusem jsou v dominikánském klášteře doloženy lampy II. typu [obr. 9:1], s vysokým válcovitým tělem a vně vykloněným okrajem. Je pravděpodobné, že těchto lamp bylo původně více, ale kvůli velké fragmentárnosti je není možné rozpoznat. Ani u jednoho exempláře se nedochovalo dno, není tedy jisté, zda byla spodní část odsazená zúžená (jako u typu I) nebo se plynule zužovala (jako u typu III).⁴⁸

Naopak velmi početně byly v souboru zastoupeny lampy typu III, s kónickým tělem a vně vykloněným okrajem [obr. 9:2-6, 9-11]. Spolu s lampami typu I tvořily největší část souboru novověkého skla z dominikánského klášteře. Lampa typu IV, s kalichovitým tělem plynule přecházejícím v široce rozvěvené ústí, je spolehlivě doložena pouze jediným kusem vyrobeným z lehce nazelenalého skla [obr. 9:8]. U lamp tohoto typu se potýkáme se stejným problémem jako v případě lamp typu II, tj. většinou se nepodařilo rekonstruovat dostatečně velkou část torza na to, aby bylo možné lampu přiřadit k typu IV.

Specifickým tvarem dutého skla, který mohl sloužit také jako lampy, jsou zvláštní pohárovité nádoby. Tyto lampy (typ V) jsou vyrobeny z jednoho kusu skla a nade dnem mají výrazné zúžení, které přechází v nožku ukončenou terčovitou patkou [obr. 9:12]. Torza tří lamp tohoto typu byla nalezena v zazděné prostora v Moravské kapli spolu s desítkami lamp různých tvarů. Další lampa pochází z kaple (sakristie) na jižní straně presbytáře. Všechny uvedené exempláře mají dutou patku, mírně vpíchnuté dno⁴⁹ a jsou vyrobeny ze zeleného skla. Nádoby tohoto typu jsou velmi rozšířené v Polsku, kde jsou doloženy od konce 16. až do konce 18. století, a to především v kostelech a kláštorech, ale také na šlechtických sídlech, v měšťanském prostředí, méně často i na vesnicích.⁵⁰ Jako příklad z církevního prostředí lze uvést nálezy z Góry Świętej Małgorzaty, kde bylo nalezeno minimálně 24 těchto nádob.⁵¹ Shodné exempláře pocházejí také z Warszawy,⁵² Krakowa⁵³ a řady dalších měst,⁵⁴ kde se koncentrují v prostředí církevních staveb.

46 Velislavova bible byla vytvořena mezi lety 1325 až 1349.

47 Nálezy jsou datovány do 2. poloviny 17. století a do konce 17. až 1. poloviny 18. století. Viz H. SEDLÁČKOVÁ – D. ROHANOVÁ a kol., *Renaissance and baroque glass*, s. 201.

48 Srovnej s: O. DRAHOTOVÁ a kol., *Historie sklářské výroby*, Příloha ke kap. 2: Obr. 17.

49 Průměr patek prvních tří exemplářů je ca 65 mm, poslední má průměr pouze ca 45 mm.

50 Sebastian SIEMBORA, *Wyroby ze szkła odkryte w trakcie badań archeologicznych przy kościele w Górze Świętej Małgorzaty w pow. Łęczyckim*, Acta Universitatis Lodzianis, Folia Archaeologica 32, 2017, s. 52; Jerzy OLCZAK, *Domniemana funkcja liturgiczna i pochodzenie szklanych pucharów dzwonowatych z XVII–XVIII wieku na terenie Polski*, Archaeologia Historica Polona 5, 1997, s. 224.

51 Viz S. SIEMBORA, *Wyroby ze szkła*, s. 49–52. Autor tyto nádoby řadí ke stolnímu sklu.

52 Sławomira CIEPIELA, *Szko osiemnastowieczne Starej Warszawy*, Warszawa 1977, s. 67–74.

53 Sławomira CIEPIELA, *Pucharki dzwonowate w Polsce od końca XVI w. do końca XVII wieku*, Szko i Ceramika 17/9, 1966, s. 248–253.

54 Například Zamość, Lublin a Sandomierz. Viz Irena KUTYŁOWSKA, *Szklane pucharki dzwonowate z Zamościa i Lublina*, Studia i Materiały Lubelskie 8, Lublin 1981, s. 91–95; Irena KUTYŁOWSKA, *Późnośredniowieczne*

V Polsku je doložena jejich výroba v několika sklářských hutích ve 2. polovině 17. až 18. století.⁵⁵ Funkce těchto nádob není jednoznačně zodpovězena. První možností je, že se jedná o sklo nápojové, ale vzhledem k častému výskytu v kostelech a kláštorech je připouštěno jejich využití při liturgiích, kdy v nich mohla být podávána voda a víno. Tomuto využití odporuje tvar ústí, které je někdy až vodorovně vykloněné a neumožňuje přímou konzumaci tekutin. Pravděpodobnější je, že nádoby sloužily jako olejové lampy, čemuž nasvědčují i nálezy okolnosti opavských exemplářů, kde byly tyto nádoby nalezeny spolu s dalšími lampami a vyřazeným liturgickým nářadím.

Fragmenty lamp byly nalezeny i na jiných lokalitách v Opavě. Z minoritského klášteře byly získány části dvou až tří lamp různého typu. Dna tří válcovitých nádob z nazelenalého skla a okraj lampy pochází také z náměstí Osvoboditelů. Již dříve byly H. Sedláčkovou publikovány lampy z kostela sv. Benedikta v Krnově-Kostelci a z kostela sv. Martina v Bohušově. Z kostela sv. Benedikta pocházejí dvě válcovité nádoby s vodorovně vykloněným ústím, které se svým tvarem i rozměry blíží nálezům z dominikánského klášteře. Na základě optického posouzení skla H. Sedláčková tyto lampy řadí do období baroka.⁵⁶ V kostele sv. Martina v Bohušově byly nalezeny fragmenty 26 závěsných lamp s krátkým trychtýřovitým ústím a klenutým tělem zúženým ve spodní části a lampy s trychtýřovitým ústím a kulovitým tělem. Některé z nálezů se výrazně podobají lampám z dominikánského klášteře.⁵⁷

Ostatní nádoby

Specifickým typem dutého skla jsou kulovité nádoby větších rozměrů s nízkým válcovitým hrdlem ovinutým širokou páskou [obr. 7:15, 19]. Tři takové nádoby byly nalezeny v kapli sv. Maří Magdalény a další dva odpovídající exempláře pocházejí ze zazděné prostory. Čtyři z nich jsou vyrobeny ze silnostěnného nazelenalého skla a jedna ze skla hnědého. Pokud bylo možné rekonstruovat tvar nádob, měly průměr minimálně 12–13 cm.

Interpretace těchto nálezů zatím zůstává nejasná, ale je možné, že se jedná také o formu svítidel, které zatím v publikovaném materiálu nemají analogie. Jediný podobný exemplář je znám z kostela sv. Martina v Bohušově, proti opavským nálezům je ale mnohem menší (průměr těla je ca 8,4 cm). Krátké hrdlo s masivním límcem mohlo podle H. Sedláčkové sloužit k nasazení „nádob“ na tyč.⁵⁸ Z nádoby neznámého účelu pochází také spodní část se svislými žebry vytvořenými pomocí formy [obr. 7:12]. Nádobka je vyrobena z lehce nazelenalého skla pokrytého plochami koroze.

Unikátním nálezem je zlomek okraje nádoby z opakního červeného skla [obr. 7:17]. Nádoby z takto zbarveného skla se v archeologických situacích objevují již od středověku, ale jsou poměrně vzácné,⁵⁹ častěji jsou doloženy v období renesance. V Opavě se jedná zatím o druhý

i nowożytnie szkła odkryte w kaplicy Św. Trójcy w Lublinie, Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia 27, Toruń 1999, s. 137–140; M. RUBNIKOWICZ, *Średniowieczne i nowożytnie szkło ze stanowiska Collegium Gostomianum*, in: S. Tabaczyński (ed.), Sandomierz. Badania 2, 1969–1973, Warszawa 1996, s. 429–432.

55 J. OLCZAK, *Domniemana funkcja liturgiczna*, Tab. 3.

56 Hedvika SEDLÁČKOVÁ, *Soubor nálezů skla z archeologického výzkumu*, in: D. Prix a kol., Kostel sv. Benedikta v Krnově-Kostelci, Ostrava 2009, s. 172, Obr. 62:1–2.

57 H. SEDLÁČKOVÁ, *Okenní a duté sklo*, Obr. 128:4–5, Obr. 131:1–2.

58 H. SEDLÁČKOVÁ, *Okenní a duté sklo*, s. 289, Obr. 131:3, 132:1.

59 Zuzana CÍLOVÁ – Eva ČERNÁ – Václav HULÍNSKÝ – Šárka JONÁŠOVÁ – Petr LISSEK, Číše z opakního červeného skla z archeologického výzkumu v Ústí nad Labem, Sklár a keramik 61, 2011, s. 112–116; Peter STEPPUHN, *Rotes Glas aus archäologischen Kontexten des Mittelalters und der frühen Neuzeit in Europa*, in: Glasproduktion. Archäologie und Geschichte. Beiträge zum 4. Internationalen Symposium zur Erforschung matte-

exemplář z takto zbarveného skla.⁶⁰ Podle analýz byla nádoba vyrobena z draselno-vápenatého skla obarveného vyredukovanou mědí (CuO), k redukci bylo využito poměrně velké množství oxidů Fe [tab. 1: A6]. Svým složením sklo spadá do období poloviny 16. až 2. poloviny 17. století.⁶¹ Džbány, vázy a jiné nádoby z opakního skla v barvě pečetiho vosku byly nalezeny například v Brně na Panské ulici a v Mikulově⁶² a jsou datovány do konce 16. až počátku 17. století. Výroba nádob z červeného opakního skla je v 17. století doložena například ve sklárně v Reichenau.⁶³

Okenní sklo

Také v raném novověku byla velká část sklářské produkce zaměřena na uspokojení poptávky po okenním skle pro světské i církevní stavby. V pozdním středověku již postupně mizelo sklo vitrajové zdobené malbou, které pak zcela nahradily nezdobené tabulky různého formátu. I nadále však pokračovala výroba okenních terčů. Raně novověké okenní sklo z dominikánského kláštera lze rozdělit do dvou základních typů, a to na sklo tabulové (čtyřboké a šestiboké tabulky) a kruhové terčíky doplněné trojúhelníkovými výplněmi (vyštípanými z terčků nebo tabulí).

Okenní terčíky s fragmenty olovených profilů byly získány již při výzkumu v moravské kapli v roce 1968. Získáno zde bylo mimo jiné i několik terčů, které jsou na rozdíl od středověkých exemplářů vyrobeny talířovou metodou a nenesou tak stopy po přílepníku.⁶⁴ Spolu s nimi zde byla nalezena šestiboká tabulka se zaštípanými hranami z lehce nazelenalého skla. Další šestiboké tabulky obsahovala zazděná prostora v kryptě Jana Vojska z Bogdunčovic. Šestiboké tabulky byly v českých zemích používány až od raného novověku a okna z nich sestavená jsou zachycena i na řadě dobových vyobrazení. Několik dalších terčků většího průměru z nazelenalého skla pochází ze skladu v severovýchodním rohu krypty v Moravské kapli. Zkorodované zlomky starších terčků s přehnutými okraji a trojúhelníkových výplní byly v roce 1972 a 1975 získány ze sond v dominikánské kapli. Kvůli absenci terénní dokumentace a dlouhé životnosti okenního skla ale nálezy nelze blíže datovat.

Závěr

Výzkum dominikánského kláštera přinesl rozsáhlý soubor středověkého skla, který reprezentují především nálezy z období 13. až 14. století, a skla novověkého, převážně ze 17. až 18. století. Hiát mezi těmito dvěma skupinami lze zřejmě vysvětlit opakovanými požáry, jež postihly klášter a četnými přestavbami a stavebními úpravami areálu.

Analýza souboru středověkého skla dokresluje obraz obchodních kontaktů a sociálních poměrů ve středověké Opavě. Číšky s nálepy i lahve s vnitřním prstencem dokládají již od poloviny 13. století přístup opavských měšťanů ke kvalitnímu sklu dováženému ze skláren v Benátkách či z jiných severoitalských skláren, jež bylo v tomto období určeno pro vyšší

společenské vrstvy. Zároveň se setkáváme i se sklem, které svědčí o rozvoji sklářské výroby v českých zemích. Velký význam má však především enormně rozsáhlý soubor okenního skla získaný z kostela sv. Václava.

Novověké sklo je zastoupeno poměrně úzkým spektrem nádob určených především k liturgickým účelům. Jedná se zejména o závěsné olejové lampy, které svým vzhledem a charakterem skla dávají možnost předpokládat u většiny exemplářů společný původ. Přestože bylo možné vyčlenit několik typů lamp, nejsou chronologicky citlivé – především z důvodu dlouhé životnosti a ustáleným tvarům po několik staletí. Otázkou zůstává provenience lamp. Přinejmenším u lamp pohárovitého typu lze místo jejich původu hledat v polských sklárnách, kde je doložena jejich výroba. Od 2. poloviny 16. do počátku 18. století navíc dominikánský klášter spravovala polská řádová provincie a kontakty tímto směrem se tedy jistě projevovaly i ve hmotném vybavení kláštera.

Medieval and Modern Glassware from the Dominican Monastery in Opava

Summary

Research into the Dominican Monastery in Opava, which took place in the 1960s and 1980s, yielded a very extensive collection of medieval and modern glass. Medieval glassware is mainly represented by finds from the 13th to the 14th century, while modern glassware comes mainly from the 17th to the 18th century. The hiatus between these two groups can probably be explained by the repeated fires that affected the monastery during its history, and the numerous reconstructions and alterations to the entire complex.

The analysis of the set of medieval glassware (Fig. 5) completes the picture of business contacts and social conditions in medieval Opava. Small goblets with stickers made of high-quality colourless or yellow-brown glass, bottles with an inner ring and a bottle with ribs have been documenting the approach of Opava townspeople to glassware imported from glassworks in Venice or other northern Italian glassworks since mid-13th century, which was a highly prized item during this period. At the same time, however, goblets, cups and rings made of completely corroded glass, which may have come from glassworks in the Czech lands, have already been documented in the buildings of older settlements buried in connection with the construction of the monastery which took place from the end of the 13th to the beginning of the 14th century. However, the enormously large set of window glass from the Church of St. Wenceslas comprising over 400 fragments of multicoloured stained glass, many of which were decorated with paintings (Fig. 6), is of great importance. According to the analyses of the elemental composition, they are made of potassium-calcium glass, which was produced by German glassworks in the period from the 11th to the 14th century (Table 1: A1–A5).

Modern glassware (Figs. 7 and 8) can be divided into several groups, according to their function. The first group consists of drinking glasses, which include small goblets with ground decoration and cups, while the second group of vessels used for serving or storing liquids is comprised mainly of bottles of various forms. However, the largest group is formed by glassware used for liturgical purposes. There are at least 90 pieces of hanging oil lamps of five different types and „Mass“ teapots. The provenance of the lamps is still unknown. As for at least for cup-type lamps, they were made in Polish glassworks, where their production is documented. From the second half of the 16th until the beginning of the 18th century, the Dominican Monastery was administered by the Polish order province, and contacts in this direction could, therefore, be reflected in the monastery's equipment.

Mgr. Soňa Králová
Slezské zemské muzeum
kralovas@szm.cz

Mgr. Kateřina Vaňurová
Doktorandka
Ústav archeologie a muzeologie
Filozofická fakulta
Masarykova univerzita
katkabreckova7@gmail.com

lalterlicher und frühneuzeitlicher Glashütten Europas. Band 2, 2012, s. 157–170.

60 Prvním exemplářem je drobná číška se soudkovitým tělem z Horního náměstí, z domu, který od konce 16. a v 1. polovině 17. století vlastnili Macákové z Ottenburku. Viz J. PAVELČÍK – J. ŠTĚRBOVÁ, *Macákové z Ottenburku*, obr. 4:5.

61 Za provedení analýz děkuji doc. Dr. Ing. Daně Rohanové z Vysoké školy chemicko-technologické v Praze.

62 SEDLÁČKOVÁ – D. ROHANOVA a kol., *Renaissance and baroque glass*, s. 103, 119.

63 Tamtéž, Fig. 96.

64 Tato metoda je doložena od 16. století. Viz Verena KAUFMANN, *Archäologische Funde einer spätmittelalterlichen Glaserwerkstatt in Bad Windsheim. Handwerk, handel und geschichte*, Bad Windsheim 2010, s. 41, Abb. 9.

Zbyněk Moravec

KACHEL S MOTIVEM KORUNOVANÉ ASSUMPTY A JEŽÍŠKA Z OSTRAVY

Abstract

The article is based on a photograph of a tile from 15th/16th century, which was taken in 1943 and is now stored in the photo archive of the Silesian Museum. The iconography as well as the possible production and situational context of the object, which is probably missing today, are evaluated.

Keywords: Stove Fitter's Trade, Tiles, Ostrava, Middle Ages

Mezi atraktivní a důležitou součástí mobilní hmotné kultury středověku a novověku bezesporu patří kamnářské výrobky. V rámci muzejních sbírek i při archeologických exkavacích se setkáváme s různými morfologickými typy jednotlivých kachlů, přičemž velkou pozornost přitahují především komorové kachle s čelní vyhřívací stěnou. Právě zde totiž bývá bohatá reliéfní výzdoba s náboženskou, žánrovou, mytologickou, heraldickou, architektonickou či ornamentální tematikou. Na našem území se komorové kachle s čelní vyhřívací stěnou rozšiřují od 14. století¹ ale v prostředí Ostravska se tento druh kamnářského výrobku začíná objevovat patrně až ve století následujícím. Za nejstarší kachel z tohoto regionu lze považovat zlomek nádobkového exempláře z příkopu Slezskoostravského hradu, který byl získán při archeologickém výzkumu v roce 2011. Fragment je možné časově zařadit na přelom 14. a 15. století.² Obecně jsou archeologické výzkumy zdrojem velice kvalitních souborů gotických, renesančních i mladších kamnářských výrobků a Ostravsko není v tomto směru výjimkou.³ Mimo terénní odkryvy jsou ovšem k dispozici i jiné zdroje, především muzejní depozitáře, anebo archivy. Tento příspěvek vychází z fotografie doposud nepublikovaného kachle, která byla pořízena během druhé světové války a je nyní uložena na pracovišti fotodokumentace Slezského zemského muzea.⁴

Snímek vznikl v roce 1943 přičiněním pana Rudolfa Chodury. Je na něm zachycen kachel, který měl pocházet z blíže neurčeného zbouraného domu v Moravské Ostravě. Není příliš jasné, kdy byla budova zlikvidována, ani kde se nacházela, ale je zřejmé, že fotograf zachytil unikátní příklad kamnářské výroby z doby okolo přelomu 15. a 16. století [obr. 1].

Motivika čelní vyhřívací stěny kachle je dobře identifikovatelná a lze ji bezpečně určit jako Pannu Marii Nanebevzatou (Assumptu).

Assumpta je umístována na srpek měsíce, který jednak symbolizuje čistotu a panenství a dále odkazuje k Písmu svatému („Žena oděná sluncem, s měsícem pod nohama a s korunou dvanácti hvězd kolem hlavy“ Zj. 12, 1). Koruna na její hlavě zase představuje Marii jako Královnu nebes (*Regina coeli*) a připomíná i její nanebevzetí. O matce Ježíše Krista se zmiňují Evangelia i Skutky apoštolů a oblíbené byly i apokryfní spisy (Jakubovo Protoevangelium),

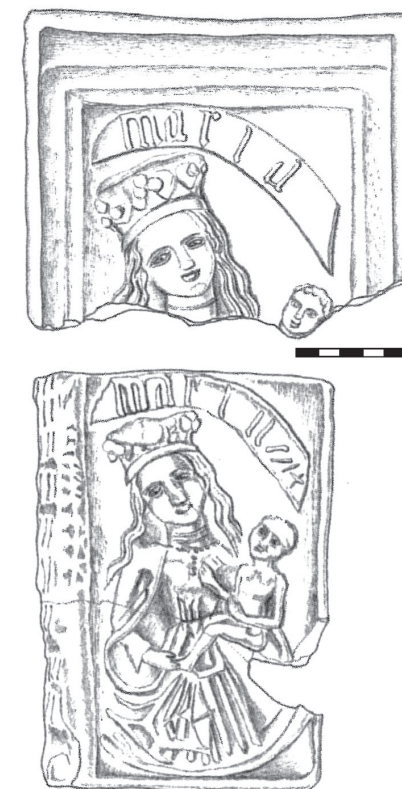
anebo hagiografická literatura (*Legenda Aurea*, životopisy světců od Jacoba de Voragine, encyklopedické kompendium *Speculum maius* od Vincence z Beauvais nebo obrazový manuscript *Liber depictus*).⁵

Ostravskému výjevu dominuje postava prostovlasé korunované Panny Marie s pláštěm a řaseným oděvem, která v levé ruce nese Ježíška a pravou svírá jeho levou nožičku. Oba jsou obráceni obličejem k pozorovateli. Syn Boží má levici složenou na bříšku a pravici pravděpo-

Obr. 1: Snímek kachle z Moravské Ostravy pořízený roku 1943.

Slezské zemské muzeum, fotoarchiv,
inv. č. B 29.

Obr. 2: Kachle s motivem Panny Marie Assumpty z Bohumína.

Převzato z: P. KOVÁČIK–P. VESELÁ, *Stove tiles*, fig. 1, 2.

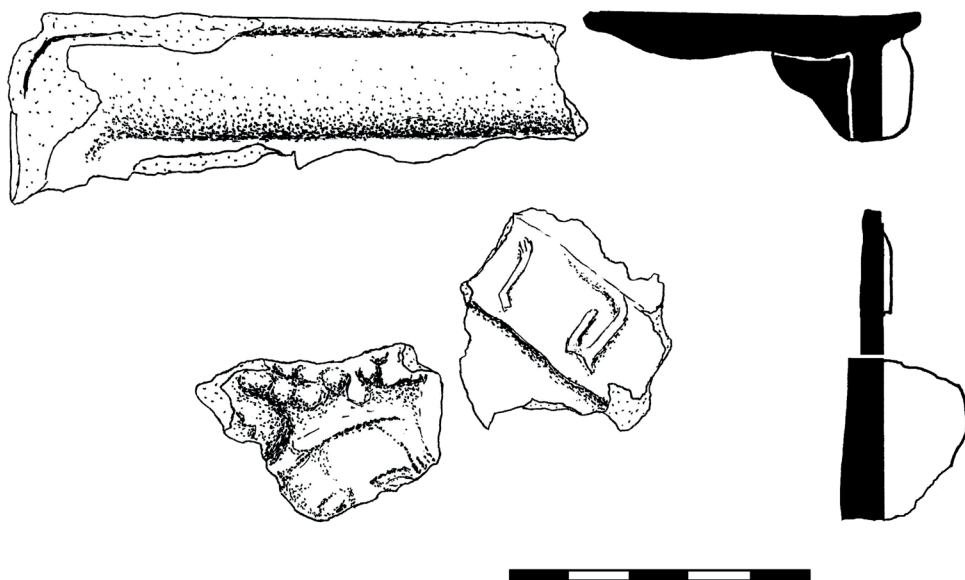
1 Zdeněk SMETÁNKA, *K počátkům výroby komorových kachlů v Čechách*, *Archaeologia Historica* 8, 1983, s. 145–154; Markéta TYMONOVÁ, *Gotické a renesanční kachle ze slezských hradů I, II, III*, disertační práce, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, Brno 2011, cit. s. 7.

2 Ostravské muzeum, Archeologická podsbírka. inv. č. 6267.

3 V poslední době např. Zbyněk MORAVEC, *Kachlový soubor z Kostelního náměstí v Ostravě*, Ostrava 2019.

4 Slezské zemské muzeum, fotografické pracoviště, inv. č. B 29.

5 Josef CIBULKA, *Korunovaná Assumpta na půlměsíci. Příspěvek k české ikonografii XIV.–XVI. století*, in: Sborník k sedmdesátým narozeninám Karla B. Mádl, Praha 1929, s. 111–154; Martina PANÁKOVÁ, *Ikonografické aspekty bohyně Ísidy a Panny Marie*, *Sacra* 4/1 2006, s. 26–39; Vladěna PAVLÍKOVÁ, *Mariánská úcta a nástěnné malby v kostele Neposkvrněného početí Panny Marie a sv. Bernardina Sienského v Olomouci na Bělidlech*, *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica* 2, 2019, s. 49–68; Ludvík SKRUŽNÝ, *K ikonografii vybraných reprezentantek mariánského kultu na území bývalé Československé republiky s návrhem na jednotnou terminologii*, *Archaeologia Historica* 24, 1999, s. 439–457; Anetka VIDMANOVÁ, *K šíření Zlaté legendy v českých zemích*, in: J. Krása (ed.), *Umění 13. století v českých zemích*, Praha 1983, s. 599–619.

Obr. 3: Zlomky kachle nalezené při archeologickém výzkumu Masarykova náměstí v Ostravě v roce 2006.
Kresba Zbyněk Moravec.

dobně žehná. Nad oběma je rozvinuta páska s nápisem „M a r i a“ v gotické minuskuli, přičemž prostřední „r“ se zdá být poškozené. Ve spodní partii je hrubě vyveden srpek měsíce, obrácený vzhůru. Kachel měl být dle popisu pokryt polychromní glazurou. Celý výjev je zapuštěn do jednoduchého rámu s okrajovou lištou. Tvar kachle je obdélný. O komoře bližší informace postrádáme.

Přesná analogie dlouhou dobu chyběla, ale v posledních desetiletích se díky archeologickým výzkumům podařilo získat další kachle s naprosto identickým ztvárněním. Na prvním místě je třeba jmenovat čtyři exempláře ze Starého Bohumína [obr. 2]. Ty byly nalezeny spolu s bohatým souborem dalších kamnářských výrobků v letech 2007 a 2008 v prostoru dvou městských parcel situovaných u náměstí.⁶ Bohumínské exempláře se odlišují jen rezným provedením, motiv i velikost jsou stejné (k velikosti viz níže).⁷ Bohaté nálezné situace přináší i samotná Moravská Ostrava. V roce 2006, při průzkumu Masarykova náměstí, byly i odtud vyzdvíženy tři fragmenty – asi z jednoho kachle – s identickým motivem. Na zlomcích je patrná nakloněná hlava Panny Marie s částí koruny, nápisová páska s písmeny „i a“ a okrajová lišta. Povrch není polychromně glazován, nýbrž pokryt bílou engobou [obr. 3].⁸ Exemplář z náměstí je opatřen polovalcovou komorou a časově jej lze dle nálezné situace zařadit podobně jako bohumínský

6 Peter KOVÁČIK–Petra VESELÁ, *Stove tiles from Starý Bohumín*, *Studies in post-medieval archaeology* 3, 2009, s. 289–302.

7 Irena LOSKOTOVÁ, *Žánrové motivy*, in: D. Menoušková – Z. Měřínský (edd.), *Kráska, která hřeje. Výběrový katalog gotických a renesančních kachlů Moravy a Slezska – Schönheit, die wärmt. Gotische und renaissancezeitliche Kacheln aus Mähren und Schlesien*, Uherské Hradiště 2008, s. 56–71, cit. s. 47, tab. 11/7.

8 Ostravské muzeum, *Archeologická podsbírka*, inv. č. 6787.

soubor, okolo přelomu 15. a 16. století, případně do 1. třetiny 16. století.

Již ne identické provedení lze vysledovat i na vzdálenějších lokalitách. Podobně zpracován, ovšem již bez nápisové pásky, půlměsíce, ale zato s aureolou, je rámcově čtvercový kachel z hradu Cvilína na Opavsku⁹ nebo stojící Panna Maria s Ježíškem z hradu Rožnova – zde stranově obrácené, bez nápisové pásky a poněkud jiným provedením těla Ježíška i Panny Marie.¹⁰ V analogické pozici jsou Panna Maria s Ježíškem zpracovány na kachli korunování Panny Marie ze slovenského Kláštoriska. Opět zde ale chybí nápisová páska a naopak se objevují andělé nesoucí korunu, aureola i celkově odlišné aranžmá.¹¹ Motiv Panny Marie Assumpty je dále zpracován s podobnými atributy (Panna Maria s Ježíškem, půlměsícem, žezlem, apod.), ale různým provedením i jinde.¹²

Předlohou výrobcům matric pro zhotovení čelních vyhřívacích stěn sloužily často grafické listy i knižní grafika – jak dokládá J. Žegklitz.¹³ Pokud tvůrce kadlubu ostravského námětu hledal inspiraci v oblasti grafických předloh, mohl vycházet z práce Mistra E. S. (1450–1467), či Israhela van Meckenem (1445–1503)¹⁴, nebo možná i Urse Grafa (1485–1528) [obr. 4–6]. Ačkoliv se v případě kachlové produkce často odhalují inspirační zdroje tvůrců matric v grafických předlohách, nelze opomenout i možnost zpracování námětu z jiné oblasti umění, např. sochařství. Podobné kompoziční schéma nachází-

Obr. 4: Monogramista E. S. (Mistr E. S.), Panna Maria s Ježíškem na půlměsíci, 1440–1467.
<http://images.zeno.org/Kunstwerke/1/big/3320013a.jpg>. [Citováno ke dni 24. 5. 2021].

9 M. TYMONOVÁ, *Gotické a renesanční kachle*, s. 47, tab. 11/7.

10 Čeněk PAVLÍK – Michal VITANOVSKÝ, *Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2004, s. 201, č. 135.

11 Ana Maria GRUIA, *Religious Representations on Stove Tiles from the Medieval Kingdom of Hungary*, *Budapest* 2009, s. 117, fig. 4.32.

12 výčet viz M. TYMONOVÁ, *Gotické a renesanční kachle*, s. 47; A. M. GRUIA, *Religious*, s. 116; Č. PAVLÍK – M. VITANOVSKÝ, *Encyklopedie*, s. 38.

13 Jaromír ŽEGKLITZ, *Grafické a další předlohy motivů na kachlích z českého prostředí: renesanční kachle jako prostředek šíření idejí a kultury doby reformace*, *Archeologické rozhledy* 64/2, 2012, s. 265–319, cit. s. 266 – zde názorné ukázky i odkazy na další literaturu; Grafické práce nevyužívaly pochopitelně jen výrobci matric pro výrobu kadlubů. Kromě výše zmíněné práce viz také Kristina KETMANOVÁ, *Grafické předlohy v českém pozdně gotickém umění*, diplomová práce, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Seminář dějin umění, Brno 2010.

14 Ján CHOVANEC, *Palatínska kachlová pec Imricha Perényiho*, in: J. Chovanec (ed.), *Gotické a renesanční kachlice v Karpatoch*, 2005, s. 23–54, cit. s. 28.

Obr. 5: Israhel van Meckenem/Martin Schongauer, Panna Maria s Ježíškem na nádvoří, 2. pol. 15. století.

<https://www.nga.gov/collection/art-object-page.3329.html>. [Citováno ke dni 24. 5. 2021].

městí. Tyto artefakty otevírají možnost existence dílny v samotné Ostravě či jejím okolí. Dílny která by kamnářskými výrobky zásobovala nejen toto poddanské biskupské město, ale i jiné nedaleké obce. Svou klientelu zřejmě našla i v Bohumíně. Dílna pracovala s originálními matricemi – především z heraldické sféry –, ale rovněž s „pirátskými“ kopiemi. Tedy otisky již existujících kachlů a z nich vypracovanými kadluby. Takto byla vytvářena především valná část náboženských a světských motivů. Mimo to je v části zjištěn produkce patrně ovlivnění banskobystřickým výrobním okruhem.¹⁷

Na zpracování motivu zaujme naklonění hlavy Panny Marie i samotná nápisová páska, která je v ostravské kachlové produkci vzácná – ostatně u kachlového zpodobnění Panny Marie Assumpty použita většinou nebývá.¹⁸ Zpracování partie hlavy se nápadně podobá několika

me např. u starších prací z období krásného slohu, jako je např. toruňská madona vznikající okolo roku 1390, vratislavská madona (1400–1408), madona z Horbu (okolo roku 1420) [obr. 7/1–3]. Podobnost lze najít i u krásné madony z Gaalu (1420–1425), nebo madony ze sbírek Landesmuseum Ferdinandeum v Innsbruku (datování do roku 1430).¹⁵ Ze soudobějších a prostorově bližších prací je možné zmínit práce z okruhu dílny Mistra madony z Olomouce, a to madonu zv. Primavesí (1470–1490) [obr. 7/4], případně madonu ze Svojanova (1470–1490).¹⁶

Ostravské a bohumínské exempláře nepostrádají svou originalitu a lze v nich vysledovat nejen možnou inspiraci v případných grafických i trojrozměrných předlohách, ale i vlastní svébytný způsob zpracování. Motiv Assumpty je v kachlové produkci široce rozšířený, ovšem uchopení tématu v ostravsko-bohumínském prostředí naznačuje, že výroba vlastního produktu, ale i matrice proběhla patrně v lokální dílně. V samotné Moravské Ostravě byly zatím nalezeny dva zlomky kadlubů (s odlišným motivem) – jeden na Kostelním a druhý na Masarykově náměstí.

15 Madona ze sbírek Universalmuseum Joanneum ve Štýrském Hradci: <https://www.bildindex.de/document/obj20679868>. [Citováno ke dni 24. 5. 2021]; Innsbruck: Zdroj: <https://www.bildindex.de/document/obj20820419>. [Citováno ke dni 24. 5. 2021].

16 Milan DOSPĚL, *Moravský kontext Madony z Primavesí*, Umění 55, 2007, s. 459–469.

17 Z. MORAVEC, *Kachlový soubor*, s. 121.

18 Výjimku představuje např. polychromovaný nikový kachel s korunovanou Pannou Marií s Ježíškem a žezlem

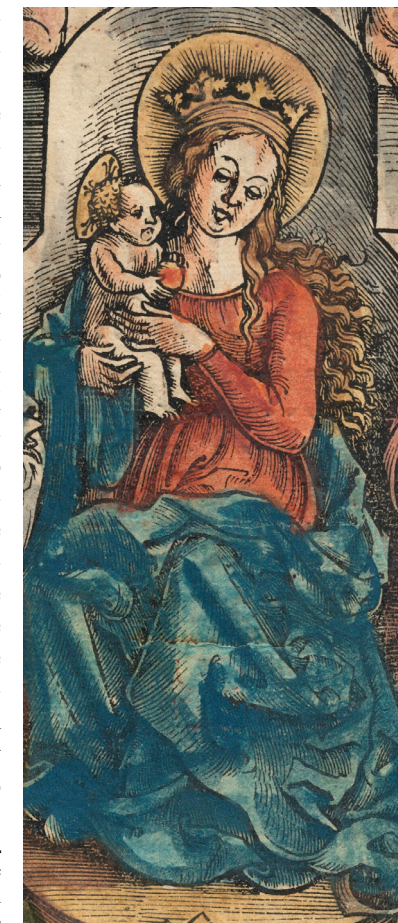
zlomkům kadlubů, které byly nalezeny v zaniklém klášteře v Slovenskej Lupči. Objevuje se zde podobně nakloněná korunovaná hlava světice s rozpuštěnými vlasy, ovšem nikoli Panny Marie, ale sv. Barbory.¹⁹ Slovenské kadluby mají mimo to podobně řešenou i ženinou pravou paži. Vzhledem k výše zmíněnému ovlivnění části ostravských kamnářských výrobků banskobystřickým výrobním okruhem, se hypoteticky nabízí i v tomto případě možnost, že část formy, případně otisk hotového výrobku sv. Barbory, mohla být využita pro vytvoření postavy Panny Marie – především hlavy. Možnost využívání jen části matrice, např. prostřednictvím jednotlivých formiček, doložil právě ve slovenském prostředí Jozef Hoššo, který identifikoval hlavu z motivu hodovnice na trojúhelníkovitém akroteriu z Kremnice.²⁰ Jako podpůrnou okolnost pro tuto hypotézu lze zmínit i schematická realizace spodní partie motivu (pláště), včetně ne příliš dobře provedeného srpku měsíce (jehož zakončení na pohledově pravé straně se možná nepovedlo a je zdvojené). Spodní část výjevu tak kontrastuje s jemně propracovanou tváří a vlasy světice. Obdobný postup se jeví komplikovaný a technologicky problematický, nicméně v dílně zásobující Ostravu byl takto vytvořen snad i kadlub pro motiv hodovníka, který má rovněž vazby na střední Slovensko a od tamních exemplářů se mimo jiné odlišuje zpracováním hlavy.²¹

z muzea v Lipsku. Tento příklad kvalitní saské práce pochází ze série výjevů světců a světic, kde každý svatý byl zároveň opatřen výkladovou páskou. Časové zařazení (1490–1510) koresponduje s bohumínskými a ostravskými kachli. (Richter G. RAINER, *Sächsische Ofenkacheln der Reformationszeit*, Keramos 227, 2015, s. 3). Užití písma v ostravské kachlové produkci je vzácné. Doplnění horní části čelní vyhlávací stěny nápisem bylo použito například u několika exemplářů z Kostelního náměstí v Ostravě (soubor dvou mužů) – Z. MORAVEC, *Kachlový soubor*, s. 67–69). Nápis MARIA nebo MARIA PANNA byl vypracován na římsových kachlích z Pivovarské ulice (nepublikovaný soubor, uloženo v: Ostravské muzeum, archeologická podsbírka, např. inv. č. 6101, 6111, aj.), které mají analogie rovněž k souboru z Bohumína (P. KOVÁČIK – P. VESELÁ, *Stove tiles*). Nápis se jmény světců a světic měly invokační význam, související s posvátnou (až magickou) vírou v moc jmen (Michal SLIVKA, *Inskripcie v stredovekom archeologickom materiáli z územia Slovenska I.*, *Archaeologia Historica* 42/2, 2017, s. 819–847; Markéta TYMONOVÁ, *Středověké reliéfní kachle jako pramen hmotné kultury (Slezsko)*, *Archaeologia Historica* 34/1, 2009, s. 209–223).

19 Peter UŠIAK, *Formy na výrobu kachlic z Banskej Bystrice a Slovenskej Lupče*, *Archaeologia historica* 29/1, 2004, s. 561–568, cit. s. 565–567, především obr. 8:2.

20 Jozef HOŠŠO, *K technologii a lokalizácii výroby neskorogotických kachlic na Slovensku*, in: *Zborník Slovenského národného múzea* 91, *Archeologia* 7, 1997, s. 95–102, cit. s. 98, obr. 3.

21 Motiv hodovníka se od slovenských výrobků odlišuje mimo zpracováním hlavy také pozadím, nicméně spodní část je téměř identická (srov. Z. MORAVEC, *Kachlový soubor*, s. 60).

Obr. 6: Urs Graf I. (1485–1527/29), výřez z: Panna Maria se sv. Ulrichem a sv. Afrou, okolo 1511.

<https://www.nga.gov/collection/art-object-page.46835.html>. [Citováno ke dni 24. 5. 2021].

Obr. 7: Výběr sochařských děl Panny Marie s Ježíškem: 1 – toruňská madona (okolo 1390); 2 – vratislavská madona (1400–1408); 3 - madona z Horbu (okolo 1420); 4 – olomoucká madona, zv. Primavesí (1470–1490).

Převzato z: 1. https://cs.wikipedia.org/wiki/Mistr_Toru%C5%88sk%C3%A9_madony#/media/Soubor:Toru%C5%84_Beautiful_Madonna.JPG [Citováno ke dni 11. 5. 2021]; 2. https://cs.wikipedia.org/wiki/Mistr_Toru%C5%88sk%C3%A9_madony#/media/Soubor:Wroc%C5%82aw_Beautiful_Madonna.JPG [Citováno ke dni 11. 5. 2021]; 3. Foto Andreas Praefcke, převzato z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Horb_Stiftskirche_Horb_Madonna.jpg [Citováno ke dni 11. 5. 2021]; 4. [https://cs.wikipedia.org/wiki/Madonna_z_Olomouce#/media/Soubor:Madona_z_Olomouce_zv._Primavesi_\(1480-1490\),_Moravsk%C3%A1_galerie_v_Brn%C4%9B.jpg](https://cs.wikipedia.org/wiki/Madonna_z_Olomouce#/media/Soubor:Madona_z_Olomouce_zv._Primavesi_(1480-1490),_Moravsk%C3%A1_galerie_v_Brn%C4%9B.jpg) [Citováno ke dni 11. 5. 2021].

Rozměry ostravského kachle přímo uvedeny nejsou, ale lze je snad odvodit z bohumínských analogií. Rohový kachel s Pannou Marií má šíři 133 mm.²² Motiv je zde ovšem zcela bez rámování a výrazné okrajové lišty (kvůli jeho poloze na předpokládané užší straně). Další publikovaný kachel s motivem Panny Marie nemá šíři uvedenou přímo, ale lze ji odvodit z měřítka u otištěné kresby a odpovídala cca 18 cm.²³ Obdobně je to s výškou, která do poloviny motivu činí cca 15 cm. Ostravský kachel tedy mohl mít rozměry okolo 18 x 30 cm. Odpovídal by tak doposud v Ostravě zjištěnému standartu obdélného formátu.²⁴

Ostravský exemplář, vyfocený roku 1943, patrně sloužil v domácnosti jednoho z předních měšťanů. Lze tak soudit na základě polychromní, tedy v ostravských poměrech nadstandardní, úpravy povrchu. Časově lze kachel zařadit obdobně jako dobře datované analogie z Masarykova náměstí a Bohumína, tedy rámcově do doby okolo přelomu 15. a 16. století nebo na počátek 16. století. S ohledem na možnost dlouhodobějšího užívání matric, nelze vyloučit ani datování mladší.

Vyfocený exemplář je kompletní, jen na levém spodním rohu lehce poškozený. Teoreticky mohl v likvidovaném domě ještě sloužit ve starých kamnech, ale tato možnost se nezdá příliš pravděpodobná. Spíše lze předpokládat, že byl uložen v místech, které umožnily jeho dobré dochování (např. situování pod podlahu nebo v rámci nadklenebních násypů) a při bourání domu (zřejmě ručním) byl díky barvené polychromii dobře viditelný a došlo tak k jeho „záchraně“. Bohužel, v současné době se autorovi článku předmět dohledat nepodařilo. Lze snad jen doufat, že kachel nebyl zničen a třeba jej bude možné ještě prozkoumat blíže.

A Tile with the Motif of the Crowned Assumpta and Baby Jesus from Ostrava Summary

In 1943, Rudolf Chodura photographed tiles found during demolition of an unspecified house in Moravian Ostrava. The subject depicts a half figure of the crowned Virgin Mary with Baby Jesus and an inscribed strip. The surface of the tile was to be polychromed. An analogous depiction on chamber tiles comes from archaeological excavations in Bohumín and Moravian Ostrava, and, on the basis of them, the object can be classed as from the period around the turn of the 15th and 16th centuries. There are exact analogies of the specimen photographed only in the vicinity, although the motif of the Assumption of the Virgin Mary is also known from other localities (Cvilín, Rožnov, etc.). It is almost certain that the tile was made in a workshop that operated nearby, probably in the vicinity of Moravian Ostrava. The workshop apparently had the original matrices. In the case of the tile being assessed, it is possible that the manufacturer could have relied on graphic designs or used existing products (it is interesting that there is a similarity between tilting of the head with the mould from Slovenská Lupča, where St. Barbora is depicted). Based on polychromy, it can be expected that the client could have been a wealthy Ostrava burgher.

Mgr. Zbyněk Moravec
Ostravské muzeum
moravec@ostrmuz.cz

²² I. LOSKOTOVÁ, Žánrové motivy, č. 26.

²³ P. KOVÁČIK– P. VESELÁ, Stove tiles, fig. 1.

²⁴ Z. MORAVEC, Kachlový soubor, s. 115.

Ondřej Haničák

PŘÍSPĚVEK K POZNÁNÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE A HISTORIE MĚŠŤANSKÉHO DOMU ČP. 210 NA OSTROŽNÉ ULICI Č. 8 V OPAVĚ

Abstract

The subject of the study is the interpretation of the construction development and history of the burgher house no. 210, situated in the historical centre of Opava. Text presents facts about development phases of the construction of the building from the Renaissance period, Baroque and Classicism periods until the historicizing period in the 19th century. The clarification of the context of some degradation changes of the building and the yard buildings in the 20th century is also part of this text. The modifications are put into context not only with the owners and the builders implementing them, but also in the context of contemporary architectural culture of the wider region.

Keywords: *Opava, construction history, historic building survey, early modern period*

Úvod

Zkoumaný objekt čp. 210 (Ostrožná 8) se nachází ve středu historického jádra města Opavy.¹ Je nejen součástí městské památkové zóny, ale těší se rovněž ochrannému statusu nemovité kulturní památky.² Ačkoliv zběžný pohled na břizolitovým nástřikem opatřenou průčelní fasádu domu zaujme jen stěží, neměli bychom se nechat odradit zklamáním z prvního dojmu. V případě této stavby máme totiž co do činění se starobylým měšťanským domem, náležejícím k nejstarším vrstvám opavské zástavby. Dům je vystavěn na parcele vyměřené během středověku. Nejstarší zděné konstrukce lze datovat nejpozději do 16. věku. Během dalších staletí objekt prošel řadou dílčích úprav, které odpovídaly jak proměnám nároků na využití stavby, tak transformaci urbanistického kontextu zkoumaného domu.³ Podstatná část patrně nejvýstavnějších měšťanských domů utvářela zástavbu dominantního trhového a společenského prostoru města, kterým bylo Horní náměstí a návazná komunikační tepna – ulice Mezi Trhy. Tamější zástavba byla zásadně poškozena během dramatických bojových operací v závěru druhé světové války. Během poválečné obnovy města se přikročilo k její demolici a nahrazení novostavbami.⁴ Přes tyto ztráty se díky relativně citlivému plánu obnovy městského jádra přistoupilo k zachování a postupné rekonstrukci alespoň fragmentu východní domovní fronty Horního náměstí, ulice Mezi Trhy a zejména podstatného dílu druhého opavského dominantního trhového prostoru –

1 Předložená studie vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Slezské zemské muzeum (DKRVO, MK000100595).

2 Památkově chráněno od 3. 5. 1958, viz karta evidenčního listu nemovité kulturní památky poř. č. 2340, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště (dále NPÚ, ÚOP) Ostrava, dokumentační a plánový archiv, viz <https://pamatkovykatolog.cz/mestansky-dum-12699442> [citováno ke dni 5. 5. 2021].

3 Analytická část textu vychází ze stavebněhistorického průzkumu objektu, který byl realizován v roce 2010 a předcházela poslední podstatné úpravě stavby, viz Ondřej HANIČÁK, *Stavebněhistorický průzkum měšťanského domu na Ostrožné 8 v Opavě*, Opava 2010 (nepublikovaný strojopis uložen v archivu NPÚ, ÚOP Ostrava – detašované pracoviště Opava, a v archivu současného majitele objektu). Za zpřístupnění stavby a součinnost při provádění průzkumu a zaměření objektu autor studie děkuje jeho majiteli panu Jaroslavu Kukolovi. Postup zpracování a formální členění realizovaného stavebněhistorického průzkumu vycházely z metodických doporučení, viz Petr MACEK, *Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum*, Praha 2001. Při aktualizaci textu pro potřeby této studie pak bylo zohledněno také Michael RYKL, *Metodika dokumentace městských domů*, Ústí nad Labem 2015.

4 Pavel ŠOPÁK, *Slezsko vpřed*, in: K. Müller (ed.), *Opava. Historie – kultura – lidé*, Praha 2006, s. 481–482.

Dolního náměstí. Zasluhou průkopnické analýzy Jaroslava Bakaly je spolehlivě prokázáno, že právě v těchto částech města byly již od středověku koncentrovány honosné domy movitých opavských obchodníků, které byly nadány nejvyšším stupněm práv nálevu vína.⁵ K dalším ulicím městského jádra, v nichž je historická zástavba dochovaná v relativní celistvosti, patří také Ostrožná ulice. Zde naopak převažovaly domy s nižší mírou propinačních práv, jejichž majitelé byli nejčastěji řemeslníci. Reprezentantem takového skromnějšího řemeslnického domu je i námi zkoumaný objekt. Předkládaná studie si tedy klade za cíl nastínění stavebněhistorického vývoje takto charakterizovaného domu.

Přestože Opava byla v předmoderním období alespoň v regionálním měřítku významným městem centrálního charakteru, detailnější pozornosti se jednotlivé opavské měšťanské domy, které by tento význam reflektovaly a mohly být pro městskou zástavbu menších sídel regionu vzorem, dočkaly pohříchu jen zřídka a v popularizačně laděných periodikách.⁶ Fragmentární informace o opavských stavbách skýtal zejména texty v tematicky širěji zaměřených publikacích.⁷ Nízké míře zpracování problematiky v dosavadní literatuře odpovídají rovněž nečetné zmínky o sledovaném objektu.⁸ Naznačenou cézuru se pokusí vyplnit následující odstavce.

Analýza aktuálního stavu a dispozice objektu

Dům je situován v exponované části historického jádra města Opavy na Ostrožné ulici, která jako jedna z hlavních komunikačních tepen vedla příchozí od někdejší Hradecké brány na první z dvojice dominantních veřejných prostranství – Horní náměstí. Ulice je trasována rovnoběžně, přibližně ve směru jih–sever, přičemž k severu, směrem k Hornímu náměstí, sklon ulice mírně klesá. Zhruba v polovině své délky je ulice kolmo protnuta další spojnici. Ta se ve své východní části, vedoucí ke kostelu sv. Ducha, nazývá Poštovní ulicí a od křížení s Ostrožnou na západ pak pokračuje jako ulice Popská. Sledovaný objekt se nachází v severozápadním bloku domů nedaleko napojení Hrnčířské ulice na Ostrožnou, před jejich společným vyústěním do jihovýchodního koutu Horního náměstí. Blok je tvořen osmi objekty řadové zástavby, přičemž šestice objektů – mimo mladší stavby vymezující skupinu z jihu a severu – je hloubkově orientovaná.

Sledovaná stavba je tedy rovněž vystavěna na hloubkově orientované parcele, která se na

5 Jaroslav BAKALA, *Příspěvek o vývoji měšťanského patriciátu v Opavě (opavské domy s právem k výčepu vína)*, Časopis Slezského muzea – řada B (dále ČSM-B) 23, 1974, s. 20.

6 Edmund Wilhelm BRAUN, *Einiges über die alten schlesischen Stadthäuser*, Höhenfeuer 2, 1920/1921, s. 23–24; Josef GEBAUER, *Kamenný svědek opavské minulosti*, Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy (dále VLSSM) 21/1, 1995, s. 23–25; Dana KOUŘILOVÁ, *Měšťanský dům v Opavě na Dolním náměstí č. 13*, VLSSM 22/2, 1996, s. 25–27.

7 Dalibor PRIX, *Útlum v pozdním středověku*, in: K. Müller (ed.), *Opava. Historie – kultura – lidé*, Praha 2006, s. 369, a tamtéž *První zlatý věk města*, s. 349–350; Romana ROSOVÁ, *Zmizelá Opava – vývoj tzv. vnitrobloku s příklady asanovaných historických domů*, Sborník NPÚ v Ostravě, Ostrava 2009, s. 123; František KOLÁŘ – Petra KANIOVÁ – Radek KADLUBIEC, *Z labyrintu středověkých měst*, in: V. Razim – P. Macek (edd.), *Zkoumání historických staveb*, Praha 2011, s. 238–239; Romana ROSOVÁ (ed.) – Martin STRAKOŠ (ed.) – Petra KANIOVÁ – Dalibor HALÁTEK, *Průvodce architekturou Opavy*, Ostrava 2011; Ondřej HANIČÁK, *Opavské renesanční domy. Příspěvek k poznání opavské raně novověké profánní architektury*, in: *Historie 2011. Sborník prací ze 17. celostátní studentské vědecké konference konané 29. a 30. března 2012 v Opavě*, Opava 2012, s. 13–35; TÝŽ, *Krnovské renesanční domy*, in: F. Kolář – D. Prix – M. Zezula (edd.), *Krnov. Historie, archeologie*, Ostrava 2015, s. 132–143.

8 Eustach BITTNER a kol., *Slezské muzeum, památky města Opavy*, Opava 1956, s. 57; Josef GEBAUER – Pavel ŠRÁMEK, *Náměstí a ulice města Opavy, historický místopis*, Opava 1990, s. 128; Pavel ŠOPÁK, *Klasicistní architektura Opavy let 1780–1850*, Opava 2003, s. 160–161, pozn. č. 49; Ondřej HANIČÁK, *Renesanční domy moravsko-slezského pomezí. Příspěvek k poznání typologie a formálních aspektů měšťanské obytné architektury 16. a 17. století*, Opava 2015, s. 62, 70–71, 84, 93–94, 152.

Obr. 1: Současný stav hlavního průčelí domu čp. 210 (Ostrožná 8) v Opavě, 2020.

Foto Josef Bulka, 2020.

čtvercového tvaru. Fasádu horizontálně člení kordonová a recentně upravená původní korunní římsa. Kordonová římsa, oddělující přízemí od vyšších pater, je oproti hmotnější korunní římsě subtilnější, i když ani tentokrát nezaujme bohatší profilací. Ta je opět poměrně prostá a sestává z okosení, na něž navazuje pravoúhlý ústupek. Celý článek je součástí působivého dekorativního rámování obchodního parteru z probarveného pemrlovaného teraca, formálně utvářeného jednoduchým pravoúhlým ústupkem, vedeným v úrovni parteru po obvodu fasády a dále horizontálně vymezujícím přízemní část fasády. Materiálově totožným hranolovým profilem, obohaceným okosením, jsou dekorovány také šambrány obou vstupních otvorů v přízemí. Obdobně, tedy protažením dekorativního prvku až k úrovni terénu, je řešeno též rámování okenního otvoru na nejjižnější ose parteru. Prostým nízkým hranolovým profilem jsou zvýrazněny rovněž šambrány oken v patrech domu. Plastové dveřní a okenní výplně jsou dědictvím poslední stavební úpravy.

Západní nádvorní fasáda, orientovaná do vnitrobloku, je pojednána zcela utilitárně, bez složitějšího architektonického členění. V úrovni prvního a druhého patra a někdejšího půdního prostoru je prolomena obdélnými okenními otvory ve dvou pravidelně rozvržených osách. V parteru je pak proražen další okenní otvor a dvojice vstupů, tentokrát ale asymetricky, bez návaznosti na rozvrh vyšších pater. Dveřní a okenní výplně jsou soudobé. Z dvojice čtverco-

nádvorní straně směrem k západu lehce kónicky zužuje. Hlavní východní fasáda se obrací do Ostrožné ulice, užší nádvorní fasáda pak do vnitrobloku, jenž je řešený jako parkové prostranství, vybudované při poválečné rekonstrukci historického jádra města. Sousední objekty jak z jižní, tak ze severní strany jsou vystavěny na obdobně dimenzovaných parcelách. Sledovaný dům je vyveden do výše tří pater, je zděný, omítaný a krytý sedlovou střechou s hřebenem souběžným s linií průčelí. Stavba je podsklepena v úrovni jednoho podzemního podlaží, a to v rozmezí celé délky domu. Dispozice, v přízemí částečně narušená novodobými zásahy, je v úrovni suterénu a obou pater trojdílná, dělená na průčelní, středovou a nádvorní část. Konstrukce třetího patra a zastřešení jsou recentní.

Východní fasáda hlavního průčelí, orientovaná do Ostrožné ulice, je v úrovni parteru prolomena otvory ve třech pravidelně rozvržených osách, první a druhé patro je dvouosé, okenní otvory v někdejších atikovém nástavci navazují na trojosý rozvrh parteru. Na původní korunní římsu dosedá recentní nástavba třetího patra, které je vzhledem k okenním otvorům prvního a druhého patra prolomeno okny totožných proporcí a rozvržení. V přízemí se na severní a středové ose nachází vstupy do objektu, na zbylé jižní ose je prolomen okenní otvor. Obdélné okenní otvory v úrovni pater jsou dimenzovány šířkově. Okna někdejšího atikového nástavce jsou

vých okének v někdejší půdní nadezdívce je severní provizorně rozšířeno probouráním. Fasáda recentní dostavby patra je prozatím nedokončená.

Dům je podsklepen v celém rozsahu. Dispozičně se suterén dělí na dvojici dominantních místností nacházejících se pod průčelní a nádvorní částí domu a na středový trakt, který je podélně vedenou zdí členěn na širší prostor se schodišti a užší chodbu. Chodba spojuje obě hlavní sklepní prostory. První z dvojice velkých sklepů, přední suterén (místnost číslo, dále mč., 001), se rozkládá v celé šíři stavby.⁹ Prostor je kryt nízko nasazenou valenou cihlovou klenbou, jejíž vrchol je souběžný s podélnou osou stavby. Podlaha je stejně jako ve zbylých místnostech suterénu novodobá, betonová. Na tento přední suterén bezprostředně navazuje schodišťová místnost (mč. 002). Do ní ústí jednak původní schodiště, přiložené k severní obvodové zdi, jednak nově vybudovaná komunikační osa, sestupující do suterénu v opačné orientaci. Místnost obdélného půdorysu je v západní části krytá podélně loženou valenou klenbou, jež je ve východním dílu prostora snesena. Patka klenby dosedá na zdivo odlišné skladby. Smíšené zdivo je převážně cihelné s menším podílem lomových kamenů.

Ze schodišťové místnosti (mč. 002) je skrze kamennou mezitraktovou zeď přístupný druhý rozlehlý zadní suterén (mč. 004). Východní obvodová zeď je vyzděna z lomového kamene, přičemž východní líc (mč. 002 a 003) této zdi je seskládán precizně a dokládá snahu o řádkování a lícování užitých kamenů. Naproti tomu líc mezitraktové zdi orientované do suterénu vykazuje značné nerovnosti a skladba zdiva je také hrubší. Jak tedy naznačují širší a skladba zděné konstrukce, patrně se jedná o původní základové zdivo. Zadní sklep je zaklenut nízko posazenou valenou klenbou souběžnou s osou domu. Průběh klenebního oblouku má profil lehce převýšeného půlkruhu. Klenební kápě je vyzděna výhradně z cihel. Západní obvodová zeď je vystavěna opět z lomového kamene. Zbývající část středového traktu zabírá užší chodba (mč. 003). Prostora se skládá ze dvou vývojově odlišných částí, které byly spojeny teprve nedávnými stavebními úpravami. Západní část byla donedávna zavalená a oddělená tenkou příčkou, jejíž pozůstatek je doposud patrný v obvodovém zdivu.

Dominantní místností přízemí je rozlehlá spodní síň, dimenzovaná přibližně v rozsahu přední třetiny délky domu v celé šíři stavby. Původně celistvá prostora je v současnosti dělena příčkou, vymezující přední místnost (mč. 101) a vstupní část chodby (mč. 102), přičemž obě prostory jsou přístupné samostatnými vstupy z Ostrožné ulice. Prostora je završena valenou klenbou s vrcholem souběžným s podélnou osou domu. Klenbu při jejím výběhu od jižní obvodové zdi prolamuje trojice trojbokých výsečí. Průběh klenby je přerušen sekundárně dozděnou dělicí příčkou. Klenba je dále v jihovýchodním koutu místnosti rozvedena dvojdílnou koutovou výsečí. Čelo klenby, opírající se do východní obvodové zdi, je prolomeno další trojbokou výsečí, situovanou nad vstupní otvor, jímž je místnost přístupná z ulice. Na hranách výsečí pozorujeme nepatrné vytažení dekorativních hřebínků. Prostora je na západní straně ukončena tenkou příčkou, v níž je prolomen vstupní otvor zpřístupňující plochostropou místnost (mč. 103). Poslední větší místnost přízemí (mč. 104) je přístupná jak z interiéru, tak ze dvora.

Z chodby (mč. 102) vede schodiště do patra. Nástup na schodiště je situován naproti vstupním dveřím. Také chodbu kryje klenba spodní síně, pohledově porušená vestavbami příček. V severovýchodním rohu místnosti je klenba zakončena dvoudílnou koutovou výsečí. Při severní obvodové zdi je díl valené klenby prolomen trojbokou výsečí, jejíž hrot protíná vestavěná příčka. Následná trojboká výseč východní hranou navazuje na obvodovou zeď, západní hranou

⁹ Detailní analýza všech částí stavby včetně fotodokumentace a zaměření podstatných detailů je součástí výše zmiňovaného stavebněhistorického průzkumu (viz pozn. č. 3), který byl zpracován dle platné metodiky operativního průzkumu, viz JIŘÍ BLÁHA a kol., *Operativní průzkum a dokumentace historických staveb*, Praha 2005.

Obr. 2: Dům čp. 210 v Opavě na indikační skice stabilního katastru, značeno šipkou, 1836.
 ZAO, Stabilní katastr, indikační skica, inv. č. 237, sl. 233, kart. 51.

před nástupem na původní schodiště neorganicky navazuje mladší klenební konstrukce. Stájová klenba sestávající z trojice nízkých segmentů usazených do ocelových I-profilů je orientovaná kolmo k ose stavby. Naproti nástupu na původní schodiště do sklepa se nachází vstup (překlad je rovný) do úzkého plochostropého průchodu (mč. 106), procházející rovnoběžně se severní obvodovou zdí kolem místnosti (mč. 104) na dvůr.

Schodiště vedoucí z přízemí ústí do schodišťové haly (mč. 201), kde je osazeno dekorativní litinové zábradlí. Schodišťová hala je stejně jako všechny zbývající místnosti v 1. a 2. patře plochostropá. Základní dispoziční členění patra je trojdílné. Zadní a přední část zabírají původní velkoryseji dimenzované místnosti, které byly teprve později přepažené příčkami. Ve středovém traktu je situovaná schodišťová hala (mč. 201) a další pár místností, nacházející se za masivnější dělicí zdí, vedenou souběžně s obvodovými zdmi objektu. Přední trakt je tenkými příčkami dělen na další prostory (mč. 202–205). Z místnosti (mč. 205) pak vede vstup do sousedního, středového traktu domu. Zadní dvorní trakt zabírá rozlehlejší nečleněná prostora (mč. 209). Druhé patro dispozičně kopíruje rozvrh nižší etáže, pouze zdivo, a to i v případě mezitraktové zdi, je subtilnější. Odlišné je ovšem řešení zadní místnosti, která byla recentně předělena vestavbou příček. Konstrukce třetího patra je dědictvím poslední úpravy domu.

Vertikální komunikační osu domu představuje jednoramenné schodiště, které je vloženo mezi severní obvodovou zeď objektu a schodišťovou příčku. Schodiště do prvního a druhého patra se vlivem nerovnoběžnosti obvodové zdi a schodištní příčky kónicky zužuje. Schodiště do obou pater jsou kryta nízkou stoupavou segmentovou klenbičkou, jejíž vrcholová osa je asymetricky posunuta k severní obvodové zdi. Sestup do suterénu je taktéž klenutý, tentokrát je však orientace klenby otočená. Západní pata segmentu čtvrtkruhové klenby je v úrovni suterénu zapřena do upraveného výběhu původní klenby schodišťové místnosti (mč. 002), s nímž výstup schodiště koliduje. Hrana původní klenby je v místech výstupu schodiště druhotně upravena okosením. V jižní schodišťové zdi je z obou stran patrný pozůstatek části kápě cihelné valené klenby, jež před proražením komunikačních os kryla v celém rozsahu schodišťovou místnost (mč. 002).

pak na zeď schodišťovou. V klenební kápi této výseče je kolmo k jejímu průběhu vyklenuta další menší trojboká výseč, vylehčující tíhu klenebního útvaru nad nástupem schodiště. Hrany všech výsečí zdůrazňují druhotně upravené nevýrazné hřebínky. Za dveřmi v nově vyzděné přičce sestupuje západním směrem, tedy v opačné orientaci než starší komunikační osa, nové schodiště do suterénu. Pod betonovými schody byly identifikovány původní stupně, vyskládané z cihel. Na valenou klenbu v části chodby situované

V severní zdi pod výběhem valené klenby je dodatečně zazděná nika, původně uzavřená segmentovým záklenkem. Do třetího patra, tedy do někdejšího půdního prostoru, vede schodiště navazující na starší komunikační schéma nižších etáží, je tak přibližně ve středu dispozice prisazeno k severní obvodové zdi. K vyústění schodiště je ze západu přimknut druhý světlík, situovaný zhruba ve středu domovní dispozice. Současná střešní konstrukce s půdňí vestavbou je dílem poslední stavební úpravy, realizované v polovině druhého desetiletí 21. století.¹⁰

Dějiny objektu ve světle písemných pramenů

Opavské knihy kupních smluv, podle nichž jsme schopni mapovat majitele, jejich povolání a sociální status, ceny domu, či případně další podrobnosti o příslušenství stavby, jsou v souvislé řadě dochovány teprve pro období po třicetileté válce. Starší knihy byly zničeny a jako nedostupné jsou zmiňovány již na konci 19. století. Zprávy o majitelích objektů z předbělohorského období jsou často vyvozovány z nepřímých zdrojů. Opavský historik Josef Zukal ve svých excerptech k historické topografii Opavy jako prvního majitele domu uvádí Wencela Ferkela, kterému měl dům patřit v rozmezí let 1588–1609. V roce 1637 je pak jako další vlastník uveden Andreas Ferkel, syn zesnulého předchozího majitele. Krátce nato, roku 1640, měla dům vlastnit vdova Ester, poslední majitelka z rodiny Ferkelových.¹¹

Následně dějiny domu jsme však díky dochovaným kupním a pozemkovým knihám schopni sledovat s větší jistotou. Prvním majitelem domu, u něhož jsme schopni dohledat kupní smlouvu, byl soukeník Georg Kurz.¹² Prozatím nevíme, odkdy mu zkoumaný dům patřil. Jisté však je, že jej 19. června 1644 prodal sedláři Danielu Hortovi za 1 000 tolarů slezské měny. Kromě dalších náležitostí nás znění kupní smlouvy poučuje o dalším příslušenství náležejícím k nemovitosti: „... dva stoly, šenkovní stůl a tři pánve...“.¹³ Typický inventář právovárečného domu při jeho prodeji, stejně jako uváděné právo, získal nový majitel. Přestože je dům explicitně identifikován přímo jako právovárečný teprve v 18. století, vzhledem ke konstantní hodnotě nemovitosti dedukujeme, že právem vařit pivo disponoval již dříve. Totožný soupis vybavení zaznamenáváme také v následující kupní smlouvě, která po třech letech dokumentuje

10 Původní střešní konstrukce byla v době realizace stavebněhistorického průzkumu nesena dřevěným krovem s železnými spoji. Krokve spočívaly na vazných trámech a pozednicích, které byly osazeny v koruně východní (uliční) i západní (nádvoří) půdňí nadezdívky. Vrcholová vaznice, vedená pod střešním hřebemem, a druhá vaznice, situovaná zhruba v půli průčelní třetiny střechy, byly podepřeny dvojicí stojatých stolic. Další fixaci sloupků stolic do vazných trámů zajišťovaly šikmé vzpěry. Vstup na půdu byl osazen kovanými železnými protipozárními dveřmi. V průčelním traktu půdy byla podlaha kryta čtvercovými neglazovanými cihelnými dlaždicemi, na nichž byly vyraženy kolky ve tvaru písmene H (patrně značka cihelny Josefa Hruschky).

11 Ze zápisu však přímo nevyplývá, zda byla provdaná za dříve zmiňovaného Andree. Právě ověření či rozvedení nejstarších zpráv o objektu je notně znesnadněno, neboť Zukal ve svých výpiscích neodkazuje k prameni, z nějž tyto informace čerpal, viz Zemský archiv v Opavě (dále ZAO), fond Josef Zukal, inv. č. 213 – Excerpta k topografii Opavy I. Horní náměstí, f. 178v–179. K Zukalovým informacím lze doplnit, že Wencel Ferkel dům v úředně vyměřené hodnotě 400 tolarů se zahradou držel ještě 14. prosince 1615; ZA v Opavě, fond Generální daňový úřad v Opavě, inv. č. 322, v seznamu f. 13: „...Daß Andere Viertel... Altte Schatzung... 400. Wentzel Ferckel...; 74. Item Ein Garten...“

12 Dlužno podotknout, že právě G. Kurz zasedal též v opavské městské radě a ve městě vlastnil také další, dodnes dochovanou nemovitost. Téhož roku koupil dům na Horním náměstí (dnešní čp. 288), zvaný Boží koutek, který vlastnil až do roku 1667. Tehdy dům přenechal manželovi své nevlastní dcery Zuzany, pocházejícímu z rodiny Ferkelových, viz Josef ZUKAL, *Beiträge zur Häuser- und Bürgerchronik des Oberringes von Troppau*, Jahres-Bericht der Staats-Oberrealschule in Troppau für das Schuljahr 1897/1898, Troppau 1898, s. 45.

13 Státní okresní archiv (dále SOKA Opava), Archiv města Opava (dále AMO), kniha kupních smluv s rejstříkem, inv. č. 272, zápis č. 79, f. 319–319v: „Darbey lest herr Verkauferen Zween Tisch, ein Schenktsch, vndt drey Kuffen.“

další změnu vlastnictví. 1. května roku 1647 dům za 1 000 tolarů zakoupil provazník Lorenc Morgenroth.¹⁴ Na základě kupní smlouvy z 27. února 1668 se stal novým majitelem domu stejnojmenný syn Lorenc Morgenroth mladší, povoláním opět provazník. Jako vlastníka jej v písemných pramenech Josef Zukal dohledal znovu v roce 1686. V roce 1695 se majitelem domu stal opět provazník – Andreas Überall. Ten byl jako majitel vzpomenut posléze v letech 1709 a 1739. Mezi uvedenými daty, konkrétně v roce 1729, byla jako majitelka domu zaznamenána jeho manželka Kateřina Überallová.¹⁵ Datum úmrtí A. Überalla prozatím neznáme a také nevíme, jak dlouho paní Kateřina dům spravovala. S jistotou však můžeme tvrdit, že 15. února 1748 vdova dům za konstantní cenu 1 000 tolarů prodala pekaři Martinu Schmidovi, přičemž si smluvně pojistila právo na doživotní užívání výměnku.¹⁶ Po zmíněném datu pekařský mistr M. Schmidt dům vlastnil ještě dalších sedm let, po nichž přenechal nemovitost svému synovi Tomáši Schmidovi. Smluvně byla tato transakce stvrzena 4. března 1769. Z hlediska poznání stavební historie domu smlouva obsahuje zajímavou zmínku o zajištění výměnku pro původního vlastníka, který byl specifikován jako „pokoj vpředu nahoře“.¹⁷

Sdělení mimo jiné verifikuje i některé skutečnosti reflektované již v příznáních karolinského katastru. První šacování majetku opavských měšťanů proběhlo v roce 1723 a během něj byl také vypracován nejstarší verbální popis objektu.¹⁸ V přízemí byla tehdy přiznána světnice a dvě komory, v patře pak další dvě světnice a komora. V domě se dále měl nacházet jeden kvelb, kuchyně a dva sklepy. U domu s pořadovým číslem 158 je jako vlastník uveden předchozí majitel A. Überall.¹⁹ Z domu bylo vypočteno šosovné ve výši 14 tolarů.²⁰ O dvě dekády mladší popis domu v tzv. druhé rektifikaci karolinského katastru z roku 1745 zaznamenává v přízemí světnici, komoru, obchod a kuchyni. Na patře byla přiznána světnice, menší světnička, komora a další kuchyně. Dále byl přiznán sklep a ve dvoře přístavek s pekařskou pecí. Dům byl opět označen pořadovým číslem 158, výše činže byla zvýšena z někdejších 14 na 24 tolarů.²¹ Navrátíme-li se však k T. Schmidovi, je třeba zmínit, že jej písemné prameny jako vlastníka tohoto domu registrují znovu v roce 1771. Cena domu se zvýšila na 1 200, tentokrát však měnovou jednotkou byly rýnské zlaté.²²

Označení sledovaného domu číslem popisným 222 – souběžně se starším způsobem identifikace pomocí sousedů – bylo poprvé uplatněno v kupní smlouvě z 30. března 1778, v níž je stvrzen prodej domu Tomáše Schmidta Franzi Richterovi.²³ Dům byl tímto číslem popisným

14 Tamtéž, kniha kupních smluv s rejstříkem, inv. č. 273, zápis č. 4, f. 15v.

15 Viz pozn. č. 11.

16 SOKA Opava, AMO, kniha kupních smluv s rejstříkem, inv. č. 292, zápis č. 86, f. 248–249.

17 Tamtéž, pozemková kniha města Opavy s rejstříkem, písmenková řada K, inv. č. 297, zápis č. 19, f. 43–43v: „Lebenslang erforderliche freye Wohnung in dem obere fordernen zim(m)er ohnwidrsprechlich zugenüssen.“

18 Irena KORBELÁŘOVÁ, *Města Opavského knížectví v době rozdělení Slezska*, Časopis Slezského zemského muzea, série B, vědy historické (dále ČSZM-B) 42/2, 1993, s. 117–123.

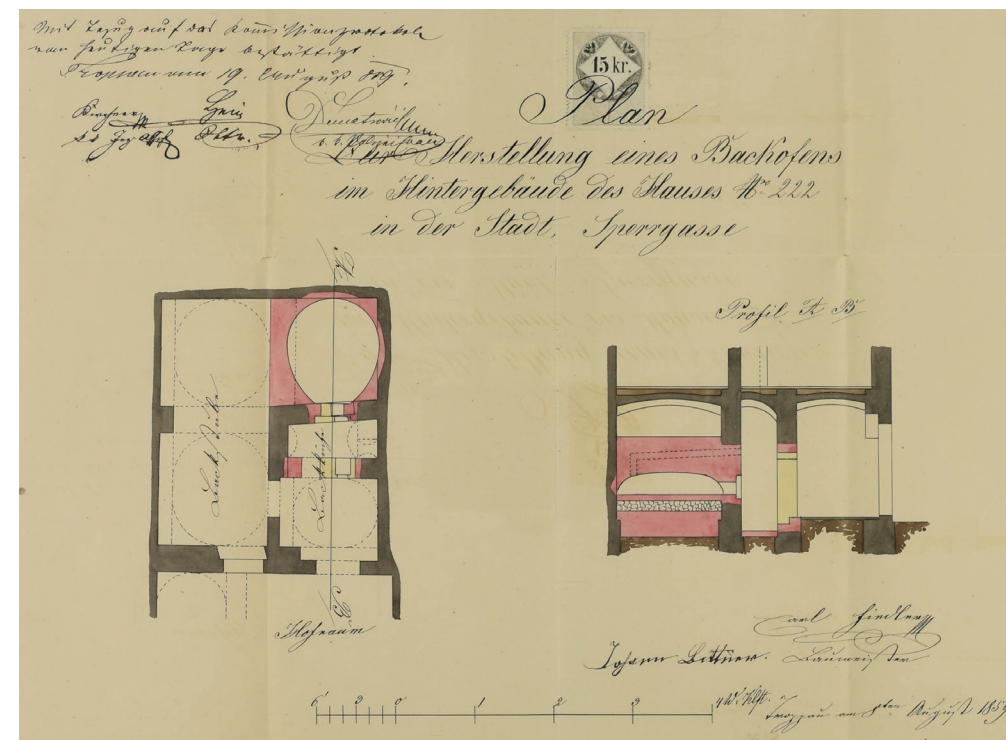
19 ZAO, Karolinský katastr, inv. č. 79, sv. XIX – Relace a protokoly revizní komise pro město Opava (1723–1725), f. 48v–49. Tabelemní výkaz domu pořadové č. 158: „Andreas Überal, th. 126, Stuben unten 1 oben 2, Kamern unten 2 oben 1, gewölber 1, kuchel 1, Keller 2, Boden 0, Stalle 0, Zins 0.“

20 Tamtéž, f. 60.

21 Tamtéž, inv. č. 143, sv. XIII – Nálezy, protokoly a akta superrevizní komise pro rektifikaci daní z města Opavy (1745–1746), f. 111v: „N°. 158. Andres Überal unten 1 Stube, 1 Cammern, 1 Laden, Kuchel, Keller, und backhaus, dann in ober stock 1 Stube, 1 Stiebel, 1 Cammer, 1 Kuchel, weilten es dem Ersten fast gleich.“

22 Viz pozn. č. 11.

23 V rámci správních reforem císařovny Marie Terezie bylo v roce 1770 nařízeno označení domů čísly popisnými, která postupně nahradila tradiční úzus identifikování objektu pomocí jmenování vlastníků sousedních domů.

Obr. 3: Plán vestavby pekařské pece ve dvorním přístavku domu čp. 210, 1859.

SOKA Opava, AMO, inv. č. 1392, kart. 180.

označován i v dalších desetiletích. Teprve na počátku 20. století (viz níže) došlo v Opavě jak k přečíslování stavebních parcel a domů, tak k zavedení čísel orientačních.

Prozatím bohužel nevíme, dokdy byl F. Richter majitelem domu, jisté ale je, že v 90. letech 18. století již objektem disponoval jakýsi Franz Witke, který jej ještě před koncem téhož století opět prodal Wencelu Johnovi. Koupě v hodnotě 1 150 zlatých byla uzavřena 1. února 1792.²⁴ Pro poznání stavby samotné je významné, že si nový majitel nechal svou nemovitost na počátku druhé půle dramatické druhé dekády 19. věku úředně ocenit. Odhadní protokol, který je součástí vkladu v pozemkové knize a je datován k 29. únoru 1816, obsahuje mimo jiné i cenný slovní popis obytné části domu, „jež má 5 obývaných místností a jednu zcela dobře zaklenutou spodní síň, v níž je vestavěna požární stříkačka. Schodiště od spodu až pod střechu jsou rovněž zaklenutá a opatřena železnými dveřmi, také na oknech v zadní místnosti jsou upevněny železné okenice. Pod celým domem je kvalitně zděný a zaklenutý sklep. Zastřešení je v dobrém stavu a v domě je vestavěna hasicí stříkačka.“²⁵ Cena nemovitosti byla odhadnuta na 7 000 zlatých.

K nové praxi Opavští přistoupili se zpožděním šesti let, viz SOKA Opava, AMO, pozemková kniha města Opavy s rejstříkem, písmenková řada K, inv. č. 297, zápis č. 88, f. 220.

24 Tamtéž, pozemková kniha města Opavy s rejstříkem, písmenková řada L, inv. č. 298, zápis č. 29, f. 69–69v.

25 Tamtéž, f. 70v: „Dasselbe hat 5 bewohnbare Zim(m)er, und ein durchaus gut gewölbt, feuerspritzes Vorhaus. Die Stiegen von unten bis unter das Dach sind ebenfalls gewölbt und mit eisernen Thüren versehen, auch sind an denen fenstern im hintere Zimmer eisernen Fensterladen angebracht. Durch ganze Haus befinden sich sehr gut gemauerte und gewölbt Keller. Die bedachung ist im guten Stand und das Haus feyerspritzes gebaut.“

Obr. 4: Průčelní fasáda domu čp. 210 v Opavě, výřez, druhý dům zprava, značeno šipkou, 1898.
SZM, fotopracoviště, inv. č. FP10128/2.

Jako příslušenství domu byla oceněna také propinační práva, a to na dalších 1 000 zlatých.²⁶ Nevíme zcela přesně, kdy po uvedeném datu dům zdědila Johnova dcera Johana, nicméně 20. října 1821 dům v zastoupení manželky prodal Carl von Förster, městský ranhojič ze Slavkova u Brna. Kupujícím byl soukeník Georg Hüblinger z Mikulova, jenž nabytí měšťanský dům označený číslem popisným 222, nadaný várečným právem a právem nálevu kořalky. Prodejní cena byla dohodnuta ve výši 2 500 zlatých konvenční měny.²⁷

Hlavní všeobecná pozemková kniha města Opavy obsahuje schematizovaný popis objektu čp. 222 k roku 1825. V přízemí dvoupatrového domu byl zaznamenán jeden pokoj a jedna klenutá místnost, v patře domu pak dva pokoje a dvě kuchyně. Pod domem byla evidována dvojice sklepů. V kolonce práv svázaných s domem je zapsáno právo tří várek piva. Dle zápisu dům naopak nedisponoval ani stájemi, ani zahradou. Z nemovitosti byla vypočtena daň ve výši 80 zlatých.²⁸ V dochovaném seznamu obyvatel města Opavy z roku 1830 jsou u sledovaného domu uvedena jména Augusta Heinkela, Johannya Christenové a Antona Engelmana se sourozenci. Z uvedeného výčtu vyplývá, že majitel objektu v domě nebydlel, či zde alespoň nebyl k pobytu úředně přihlášen. V seznamu obyvatel jsou naopak uvedeni další uživatelé domu, podnájemníci a jejich příbuzní.²⁹ G. Hüblinger byl přitom vlastníkem domu až do roku 1836. Jako majitel objektu je zachycen ještě v protokolu stavebních parcel stabilního katastru, kde je pozemek označen parcelním číslem 184.³⁰ Za cenu 3 100 zlatých konvenční měny 1. června prodal výše zmíněný kloboučník G. Hüblinger dům voskaři Antonu Feitzingerovi.³¹ A. Feitzinger ovšem dům nevlastnil ani jeden rok a po sedmi měsících jej opět prodal se ztrátou 100 zlatých knihari Karlu Schnetzerovi.³² Ten byl vlastníkem domu až do roku 1840, kdy jej prodal již za značně vyšší cenu. Novým majitelem objektu se 4. září 1840 stal opavský měšťan August Heinkel, povoláním knoflíkář. Cena stavby se během tří let zvýšila o bezmála třetinu své původní hodnoty na 3 950 zlatých konvenční měny.³³

Dalším majitelem domu byl pekař Johan Bittner. Pro něj vypracoval opavský stavitel Carl Fiedler projekt vestavby pekařské pece do dvorního přístavku. Dodnes se dochovala žádost o povolení stavby, jejíž součástí je i kolorovaný plán stavebních prací z 8. srpna 1859 signovaný jak stavitelem, tak J. Bittnerem jakožto majitelem domu.³⁴ Ze záznamů v hlavní pozemkové knize se dovídáme, že předchozímu majiteli, A. Heinkelovi, byla k 3. březnu 1854 na nemovitost vložena zástava oproti dluhu věřitelce Veronice Liškové ve výši 200 zlatých konvenční měny. V dalším zápise je zaznamenána splátka dluhu kvitancí z 1. března 1857.³⁵ Na základě těchto nepřímých indicií usuzujeme, že Johan Bittner se stal vlastníkem domu někdy v rozmezí let 1857–1859.

26 Markantní navýšení ceny je třeba přičíst na vrub spíše dramatickému znehodnocení měny po napoleonských válkách a státním bankrotu Rakouského císařství v roce 1811 než stavebnímu zhodnocení domu samotného.

27 SOkA Opava, AMO, pozemková kniha města Opavy s rejstříkem, inv. č. 313, zápis č. 109, f. 218–219v.

28 Tamtéž, Všeobecná (hlavní) pozemková kniha města Opavy, inv. č. 2272, s. 434–435.

29 Tamtéž, Index zur Gemeindematrik 1830, inv. č. 552, nestránkováno.

30 ZAO, Stabilní katastr slezský, protokol stavebních parcel – Město Opava, inv. č. 562, nestránkováno.

31 Viz pozn. č. 27, s. 434.

32 SOkA Opava, AMO, pozemková kniha města Opavy s rejstříkem, inv. č. 317, f. 70–71v.

33 Tamtéž, pozemková kniha města Opavy s rejstříkem, inv. č. 318, f. 19–19v.

34 Tamtéž, inv. č. 1392, kart. 180.

35 Viz pozn. č. 27, s. 435.

Další cenné informace o obyvatelích a využití objektu od 60. let 19. století skýtají domovní adresáře.³⁶ V prvním z nich z roku 1860 je u domu čp. 222 jako majitel uveden zmiňovaný pekař J. Bittner, který je takto potvrzen také v mladších adresářích z let 1864 a 1869.³⁷ Po čtyřech letech byl vydán další adresář, přičemž číslo popisné 222 je opět evidováno u Johana Bittnera, který je takto znovu potvrzen jako vlastník domu v roce 1869. Tentýž vlastník je doložen při značení opavských domů orientačními čísly v letech 1867–1870, kdy byl zkoumaný dům označen dodnes užívaným číslem 8.³⁸ Totožného majitele registroval naposledy adresář z roku 1875.³⁹

Zápis v pozemkové knize města Opavy z 28. ledna 1875 nás zpravuje, že se majiteli domu stali manželé Franc a Anna Besuchovi.⁴⁰ Po smrti manžela jeho podíl na nemovitosti roku 1879 připadl vdově A. Besuchové.⁴¹ V dalším adresáři, vydaném v roce 1881, jsou domy konečně řazeny dle ulic a orientačních čísel. U domu na Ostrožné ulici 8 je jako majitelka uvedena A. Besuchová, přičemž předchází vlastníku J. Bittner dům obýval i nadále.⁴² Na základě kupní smlouvy z 13. dubna 1882 dům opět připadl někdejšímu majitelům, manželům Bittnerovým,⁴³ kteří jej po roce zase prodali a novými vlastníky reality se stali manželé Josef a Albína Lichy.⁴⁴ Následnými majiteli domu se 14. dubna 1887 stali manželé Lucian a Marie Kutschovi.⁴⁵ L. Kutscha je jako majitel nemovitosti provozující v objektu pekařství uveden rovněž v adresáři z roku 1891.⁴⁶ Totožné údaje opakuje také mladší adresář z roku 1901.⁴⁷ Právě pro L. Kutschu byl vypracován plán razantní přestavby, dotýkající se především pater nádvorní třetiny domu.⁴⁸ V roce 1910 v Opavě proběhlo přečíslování domů a stavebních parcel. Sledovaný dům byl označen nynějším číslem popisným 210 a parcelním číslem 251. Tuto změnu zaznamenává i adresář z roku 1911, kde je dům označen již dle aktualizovaných parametrů. Vlastníky domu byli i nadále Marie a Lucian Kutchovi. Provoz pekařství převzal Adolf Wanke,⁴⁹ který se na základě kupní smlouvy z 23. května 1912 stal spolu s manželkou Boženou novým vlastní-

36 Andrea POKLUDOVÁ, *Městské adresáře: zrcadlo socioprofesionálních městských struktur na přelomu 19. a 20. století*, Časopis Matice moravské 123/1, 2004, s. 93–110.

37 *Troppauer Adressbuch 1860*, s. 9; *Neuestes Adressen-Buch...*, Troppau 1864, s. 6.; *Troppauer Adressbuch*, Troppau 1869, s. 10.

38 SOKA Opava, AMO, inv. č. 1427, nestránkováno.

39 *Adresbuch der Landeshauptstadt Troppau für 1874–75*, Troppau, s. 94.

40 Katastrální úřad (dále KÚ) v Opavě, archiv pozemkových knih, Pozemková kniha města Opava, knihovní vložka č. 209, oddíl B, s. 86: zápis č. 1.

41 Tamtéž, zápis č. 2.

42 *Vollständiges Adress- und Geschäftsbuch...*, Troppau 1881, s. 64.

43 Viz pozn. č. 40, zápis č. 3.

44 Tamtéž, zápis č. 4.

45 Tamtéž, zápis č. 5.

46 *Vollständiges Adress- und Geschäftsbuch...*, Troppau 1891, s. 90.

47 *Vollständiges Adress- und Geschäftsbuch...*, Troppau 1901, s. 143.

48 Originál plánů přestavby, uchovávaný u současného majitele domu pana Jaroslava Kukola, určuje jako autora přestavby opavského stavitele Josefa Hruschku. Plány jsou datovány ve Vídni na 21. července 1896. Fotokopie totožných plánů rekonstrukce, uložená ve Sbírce příloh dotyčného domu na opavském detašovaném pracovišti Národního památkového úřadu, ÚOP v Ostravě, je okolkovaná, signovaná stavitelem Hruschkou a obsahující také přípis o předložení této plánové dokumentace při stavebním řízení 30. června 1899. Další, tentokrát nedatovaná kopie plánů této rekonstrukce se pak dochovala i v archivu odboru výstavby a dopravy Magistrátu města Opavy.

49 *Vollständiges Adress- und Geschäftsbuch...*, Troppau 1911, s. 167.

Obr. 5: Průčelní fasáda domu čp. 210 v Opavě, výřez, druhý dům zprava, značeno šipkou, 1984. SZM, fotopracoviště, inv. č. FP10128/2.

kem domu.⁵⁰ V prvním meziválečném adresáři z roku 1924 je již jako vlastník uveden pekař A. Wanke.⁵¹ Ten je jako majitel domu stvrzen i v roce 1932 a 1938.⁵² 30. května 1945 bylo vlastnické právo k polovině domu původně náležející A. Wankemu připsáno sourozencům Irmě a Otakarů Winklerovým.⁵³ Dům – na rozdíl od většiny nemovitostí v historickém jádru města – nebyl po závěru 2. světové války zkonfiskován a vlastnické vztahy tak zůstaly nezměněny.⁵⁴ Díky záznamu v poválečném hospodářsko-průmyslovém adresáři z roku 1946 víme, že i nadále bylo v objektu Adolfem Wankem provozováno pekařství.⁵⁵ Dům byl dle rozhodnutí okresního národního výboru ze dne 30. listopadu 1960 vyvlastněn a jeho novým správcem se stal národní podnik Severomoravské mlýny a pekárny. Na dlouhý čas tak posledními privátními majiteli domu byli O. Winkler a I. Winklerová, provdaná Vehovská. Ke změně tohoto stavu došlo až po roce 1989.⁵⁶

Nástin stavební historie objektu a dalších souvislostí

Přestože středověké stavební konstrukce nebyly při prohlídce domu bezpečně prokázány, je nanejvýš pravděpodobné, že středověkého původu je protáhlá, obdélná a hloubkově orientovaná domovní parcela. Současné bádání datuje vytyčení a parcelaci Ostrožné ulice do 2. poloviny 13. století, přičemž je uváděn pravidelný rozsah šíře jednotlivých parcel variující v rozmezí 6 až 8,5 metru.⁵⁷ Do této kategorie spadá také sledovaný objekt čp. 210, jehož východní průčelí, vystavěné v celé šířce parcely při uliční čáře, má rozpětí necelých 7 metrů.⁵⁸ Archeologické průzkumy analogických lokalit prokázaly, že již tato prvotní zástavba v mnoha případech respektovala dodnes dochovanou parcelaci.⁵⁹ V rámci parcely bylo ovšem situování volně stojících objektů značně variabilní a souvislá řadová zástavba, lícující s uliční čarou, je dědictvím pozdějšího vývoje.⁶⁰ Možnost takové zástavby či jiného využití parcely zkoumaného domu čp. 210 již v rané fázi existence města dokládají nálezy zajištěné při záchranném archeologickém výzkumu, který proběhl v souvislosti se sanačními pracemi v roce 2001.⁶¹

50 Viz pozn. č. 40, zápis č. 6.

51 *Vollständiges Adress- und Geschäftsbuch...*, Troppau 1924, s. 164.

52 *Adress- und Geschäftsbuch...*, Troppau 1938, s. 259.

53 Viz pozn. č. 40, zápis č. 7.

54 SOKA Opava, AMO, inv. č. 439, Opava (střed města), domovní seznam po roce 1945, dům čp. 210, nestránkováno.

55 *Informační hospodářsko-průmyslový adresář statutárního města Opavy a okresu*, Opava 1946, s. 159.

56 Viz pozn. č. 40, zápis č. 8.

57 Michal ZEŽULA a kol., *Archeologické doklady k vývoji uliční sítě a parcelace středověké Opavy. Parcelace a uliční síť ve vrcholně středověkých městech střední Evropy*, Forum Urbes Medii Aevi (dále FUMA) 4, Brno 2007, s. 122.

58 Marek KIECOŇ – Michal ZEŽULA, *Dřevohlíněná zástavba v Opavě ve středověku (současný stav výzkumu)*, FUMA 2, Brno 2005, s. 41.

59 M. ZEŽULA a kol., *Archeologické doklady*, s. 131–134.

60 M. ZEŽULA a kol., *Archeologické doklady*, s. 135.

61 V sondě situované ve výkopu za západní obvodovou zdí domu bylo nalezeno větší množství dřevěných fragmentů se stopami po opracování a s nahodilým výskytem kousků cihel, dále pak silně zapáchající vrstva s četnými dřevěnými třískami. Nálezy v těchto vrstvách se rámcově datují do 2. poloviny 13. století. Charakter situace pravděpodobně neumožnil další interpretaci nálezů. Uvedené okolnosti však napovídají, že se mohlo jednat o pozůstatky středověké zástavby či jímkou související s dobou urbanizace této části města. Přímá souvislost s dochovanými stavebními konstrukcemi ovšem nebyla prokázána, viz NPÚ, ÚOP Ostrava, dokumentační a plánový archiv, viz Jiří JUCHELKA, *Nálezová zpráva. Opava město, Ostrožná 8 / čp. 210, parcela číslo 251, Státní památkový ústav v Ostravě 2001 (nestránkovaný strojopis).*

Kdy tedy byly položeny základy sledovaného objektu čp. 210 a která z jeho dochovaných částí je nejstarší? Proti časnější dataci alespoň obvodových zdí suterénu hovoří především archeologický průzkum, který – byť s výhradami – rámcově datuje založení obvodových zdí suterénu na přelom 16. a 17. století.⁶² Z výše uvedeného vyplývá, že pokud měl sklepem disponovat již uvažovaný středověký předchůdce dnešního objektu, pak suterén nebyl zděný, nebo přesněji v dnešním domě se po něm nedochovaly žádné pozůstatky. V první renesanční fázi výstavby domu bylo založeno obvodové zdivo přední části, vyzděné z lomového kamene. Obdélný sklep byl přepažen kamennou příčkou, vystavěnou z pečlivě řádkovaného zdiva, která byla stavěna kolmo na jižní obvodovou zeď. Výběh klenby z obvodového zdiva kryje nová betonová podlaha, což prozatím vylučuje exaktní zjištění, zda byl prostor v přední části suterénu zaklenut dodatečně, či souběžně s výstavbou obvodových zdí. Jisté ovšem je, že klenby v prostorách za kamennou dělicí zdí jsou mladší. Nemůžeme tedy vyloučit, že suterén byl v první fázi své existence – ať celý, či pouze z části – plochostropý. Otázkou zůstává také situování komunikační osy, která se mohla nacházet uvnitř objektu a stejně tak mohla klesat kolem západní či východní obvodové zdi vně domu. Dle tloušťky mezitraktové zdi v prvním patře dedukujeme, že tento dům byl již patrový. Základním dispozičním prvkem nadzemní části domu byla spodní síň, která se v případě sledovaného objektu rozkládala v celé šíři nadzemní stavby. Zde majitel domu provozoval svou živnost a při prodeji výrobků či výčepu piva přicházel do kontaktu se zákazníky.⁶³ Rozsah spodní síně a další členění přízemí či předpokládaného patra prozatím neznáme. Na základě dochovaných pramenů také nejsme schopni určit stavebníka, natož stavitele tohoto objektu. S přihlédnutím k výsledkům archeologického průzkumu vznik této zděné stavby datujeme do 2. poloviny 16. století, pravděpodobně za rok 1561, kdy město procházelo obnovou po zničujícím požáru.⁶⁴

Během druhé renesanční etapy došlo k významnému zhodnocení stavby. Dům byl rozšířen východním směrem o zadní dvorní trakt, při výstavbě nového suterénu byl v původní obvodové zdi druhotně prolomen vstupní otvor, jehož ostění bylo zarovnáno cihelnou plentou. Tehdy také byla prostora zaklenuta. Západní čelo klenby bylo přiloženo na spáru k původní obvodové zdi domu. Pro dataci klenebního útvaru do této periody hovoří vedle jejího nízkého nasazení i mírně převýšený profil průběhu klenebního čela. Podlahu sklepa kryla valounová dlažba.⁶⁵ V této etapě byla vyzděna též klenba podobného charakteru v průčelním suterénu (mč. 001). Obvodovou zeď průčelního sklepa směrem do ulice prolamovala dvojice okének, sloužících k odvětrání a prosvětlení prostory, přičemž průběh klenební kápě obě okénka respektoval.

Rovněž nadzemní partie stavby v této stavební fázi prošly výraznou proměnou. Na základě plánové dokumentace a detailu výběhu klenební výseče v chodbě (mč. 102) usuzujeme, že spodní síň byla zaklenuta dodatečně.⁶⁶ Reprezentativní spodní síň byla zaklenuta valenou klenbou prolomenou trojbokými nestyčnými výsečemi posazenými naproti sobě po stranách, dvojicí dvojdílných koutových výsečí v severovýchodním a jihovýchodním koutě místnosti a další

62 Tamtéž.

63 Prostora mohla plnit také funkci mázhauzu. Takto označovaná dispoziční jednotka byla v českém prostředí v případě domů se složitější dispozicí obvykle situována u výstupu schodiště v patře domu, viz Michael RYKL, *Svět-nice jako srdce středověkého domu*, in: M. Dulla (ed.), *Kapitoly z historie bydlení*, Praha 2015, s. 31.

64 Norbert MIKA, *Požary w dawnej Opawie (do końca XVI wieku)*, in: Opava, *Sborník k dějinám města 4*, Opava 2004, s. 11–18.

65 Dlažbu můžeme datovat do 17. století, nálezová situace však byla narušena sanačními pracemi, a proto je datace dle návazné vrstvy jen rámcová, viz J. JUCHELKA, *Nálezová zpráva*.

66 NPÚ, ÚOP Ostrava – detašované pracoviště Opava, sbírka příloh domu na Ostrožná 8 v Opavě. Stavební úpravy prodejny, Ostrožná 8, Opava, 1. nadzemní podlaží.

trojbokou výsečí na středové ose čela klenby. Rozlehlá místnost byla přímo z ulice přístupná vchodem, hypoteticky můžeme uvažovat o osazení vstupu do domu dnes již nedochovaným zdobnějším tufitovým portálem.⁶⁷ Vstup byl situován na středové ose a zohledněn při klenutí místnosti výsečí v čele klenby. Prostoru osvětlovala dvojice oken proražených po stranách vstupu. Předpokládáme, že v návaznosti na členění parteru byl trojosý také rozvrh oken v patře uliční fasády.

Spodní síň v rámci dispozičního upořádání objektu plnila též funkci základního komunikačního uzlu. Při severní obvodové zdi prostorné místnosti, zabírající celou šíři domu, bylo situováno schodiště do patra. Jádrem schodiště je starší či současné se zaklenutím spodní síně, neboť severní pata klenby místnosti se opírá o schodišťovou zeď a nástup na schodiště zohledňuje další menší trojboká výseč. V týlu spodní síně se nacházel sestup do suterénu.⁶⁸

Na základě plánové dokumentace Hruschkovy přestavby a profilu dochovaného výběhu valem klenby před nástupem na druhotné schodiště do sklepa usuzujeme, že v sousedství renesančního schodiště do sklepa byl průchod do další místnosti, vymezené zdí navazující na výše zmiňovanou příčku v suterénu. Prostor byl zaklenut valenou klenbou s vrcholem souběžným s osou domu. Výběhy klenby se opíraly o severní obvodovou zeď domu a dnes již vybouranou příčku. Existence původního topeniště při prohlídce domu nebyla zaznamenána, je však odvodněné je hypoteticky předpokládat právě v těchto středových partiích.

Schodiště ze spodní síně vedlo do patra, které ovšem podle plánové dokumentace nemělo v celé délce domu stejnou výškovou úroveň.⁶⁹ Na vyšší část, situovanou nad spodní síní, navazoval cca o 1,5 m nižší zadní díl domu. Výškový rozdíl mezi schodišťovou halou a přední částí domu vyrovnávaly schody. Schodišťová hala byla z jihu vymezena zdí, jež se svou dispozicí shodovala a navazovala na obdobné dělicí příčky v přízemí a suterénu. Prostor byl zaklenut valenou klenbou s vrcholem souběžným s podélnou osou domu. Výběhy klenby se opíraly o zmíněnou dělicí příčku a severní obvodovou zeď. V klenbě byla prolomena trojboká výseč.⁷⁰ Usuzujeme, že vylehčovala klenbu v místech vstupu do komory či kuchyně. V průčelním dílu domu, s okny obrácenými do Ostrožné ulice, se nacházel prestižnější byt majitele domu. Renesanční členění prostoru však dnes není prokazatelné. V nádvorním traktu pak můžeme předpokládat druhou světnici, přístupnou taktéž ze schodišťové haly. Prozatím nelze vyvrátit, že je alespoň v jádře renesanční také zděné schodiště do 2. patra, které původně vedlo na půdu.

O podobě exteriéru tohoto domu můžeme jen spekulovat. Mnoho cenných poznatků o vzhledu exteriéru opavských renesančních domů přináší votivní obraz opavských jezuitů, obecně zvaný Požární.⁷¹ Byť je obraz datován do konce 17. století, zachycuje řadu domů před jejich barokními úpravami, které lze ve větší míře očekávat teprve po ekonomickém oživení města v pobělohorském období. V mnoha případech veduta skýtá pohled na domy renesanční, či snad ještě gotické. Nezmýlíme se, když sledovaný dům ztotožníme s některou z patrových budov, jež kryla sedlová střecha s hřebenem kolmým vůči průčelí, která se opírala do strmého trojú-

helného štítu, uzavírajícího průčelní tříosou fasádu. Můžeme tedy shrnout, že po této stavební fázi stála v místech dnešního domu kvalitní zděná patrová stavba, podsklepená v celém rozsahu, s klenbovými konstrukcemi jak v suterénu a přízemí, tak i v patře domu. Délka domu se již tehdy shodovala s dnešním stavem.

Pro úvahy o přesnějším vročení stavby jsou kromě kontextu stavebního vývoje Opavy a charakteru konstrukce klenby spodní síně podstatné též zmínky o její nedochované plastické dekoraci. Zprávy v Kotrbově pasportu historického jádra města z 50. let 20. století a svědectví autora evidenčního listu nemovité kulturní památky z 1. poloviny 60. let 20. století popisují jakousi „štukovou dekoraci či částečně odstupněná štukovaná žebra, dosedající na ploché konzolky ve tvaru štítku“.⁷² Cenný architektonický detail se však nedochoval a fotodokumentace spodní síně z roku 1974 jej již nezachycuje.⁷³ Analogická výzdoba klenb spodních síní se dochovala nejen u řady dalších opavských objektů, ale též u dalších staveb širšího regionu. Ztotožníme-li verbálně popsanou dekoraci se známými analogiemi, pak můžeme pozdně renesanční rekonstrukci domu datovat do rozmezí poslední čtvrtiny 16. či počátku 17. století.⁷⁴ Stavebníkem zkoumaného domu čp. 210 mohl být některý člen rodiny Ferkelových, ať již Wenzel či jeho syn Andreas. Ačkoliv stavitele domu neznáme, vzhledem k předpokládané existenci štukatur můžeme prohlásit, že byl dobře znalý aktuálních výtvarných trendů, které svérázně syntetizovaly zjednodušené formy renesančních štukatur s estetikou umění síťové klenby pozdně gotického stavitelství.⁷⁵

Za současného stavu poznání objektu předpokládáme, že barokní úpravy se na domě výrazněji neprojeví. Na tuto skutečnost ostatně také poukazuje konstantní cena objektu, která se od poloviny 17. do konce 18. století nezměnila, počátkem 90. let 18. století dokonce klesla. Drobnější úpravám užitkového charakteru se však dům jistě nevyhнул. Za nejvýraznější prokazatelnou barokní úpravu domu považujeme zaklenutí středové partie suterénu, respektive dnešní schodišťové místnosti (mč. 002). Do první poloviny 18. století je datován také nejstarší – byť pouze verbální – popis interiéru domu, který postihuje v podstatě pozdně renesanční stavbu. Spodní síň (mč. 101) je označena jako klenutý kvelb (*Gewölber*), zadní místnost (mč. 104) jako světnice (*Stube*). Ve středu dnes přestavěné dispozice předpokládáme dvojici komor (*Kamern*). V patře byly situovány dvě světnice, tedy původní rozměrné místnosti v průčelní a nádvorní části domu. Ze schodišťové haly byla přístupná kuchyně (*Kuchel*), dnešní mč. 210 a 211. Pod domem byla přiznána dvojice sklepů (*Keller*), dnešní suterény (mč. 001 a 004). O dvě dekády mladší popis zaznamenává totožný objekt, i když některé části domu popisuje odlišně. Zadní místnost (mč. 104) je opět označena jako světnice, spodní síň je ale tentokrát identifikována

67 Renesanční portály se dochovaly např. u domů čp. 13, 115 a 308 na opavském Dolním náměstí.

68 Prozatím nevíme, zda se jednalo o jednoramenné schodiště ústící do suterénu (mč. 004) či schodiště s mezipodestou a kratším výstupním ramenem vedoucím do místnosti (mč. 002).

69 Magistrát města Opava, Archiv odboru výstavby a dopravy (dále MMO, AOVD), složka čp. 210, katastrální území Opava-město, Josef Hruschka, plán rekonstrukce domu na Ostrožné 8 patřícího pekaři Luciánu Kutschovi.

70 Tamtéž.

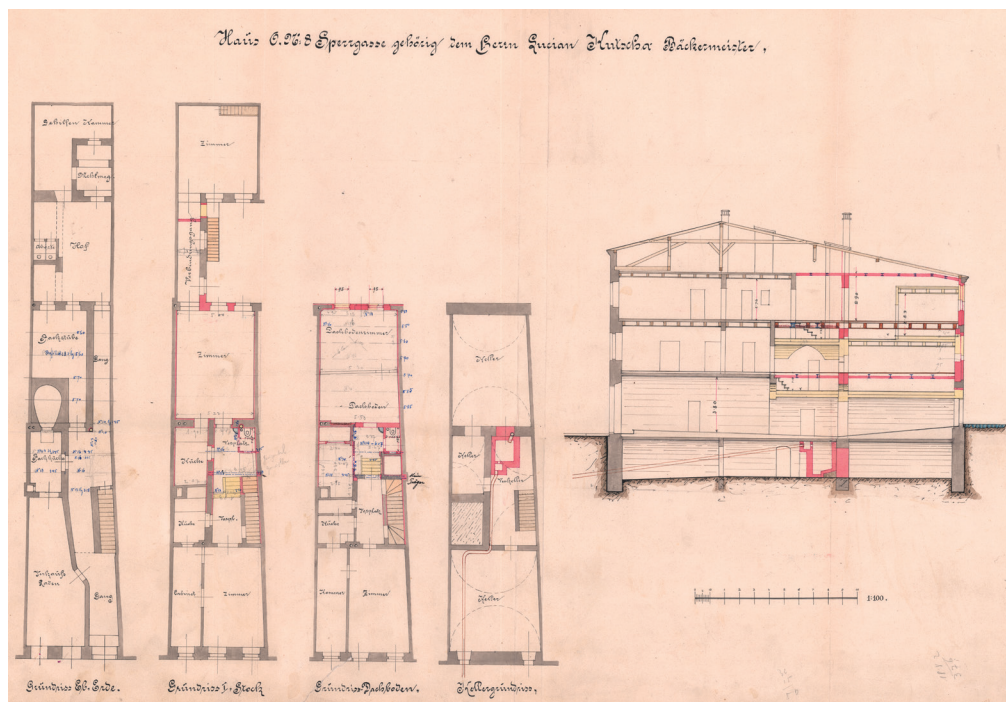
71 Na rozdíl například od jižní domovní fronty opavského Dolního náměstí, kde je věrně vyobrazen jednak počet domů, jednak řada detailů jejich vnějšího vzhledu, viz Jaromír KALUS – Karel MÜLLER – Rudolf ŽÁČEK, *Stará Opava – Alt Troppau*, Opava 1994, s. 6.

72 Slezské zemské muzeum, uměleckohistorické pracoviště, ev. č. 80.1/59365; Viktor KOTRBA, *Památkový a architektonický průzkum k asanačnímu plánu historického města Opavy*, Opava 1953, oddíl 5, s. 12.

73 NPÚ, ÚOP Ostrava, fotoarchiv, fotografie inv. č. A 41846.

74 Ondřej HANIČÁK, *Stylové variace štukové výzdoby klenb těšínských měšťanských domů 16. a 17. století v kontextu soudobé architektonické produkce moravsko-slezského pomezí*, in: K. Mezihoráková (ed.), *Památky Těšínského knížectví*, Praha 2016, s. 83–97; TÝŽ, *Jezuitský konvikt Nejsvětější Trojice v Těšíně: stavební vývoj, formální vazby a možnosti interpretace*, in: D. Pindur – R. Jež (edd.), *Těšínský muzejní sborník / Cieszyńskie Studia Muzealne 6*, Český Těšín 2018, s. 335–349.

75 K výtvarnému charakteru, interpretačnímu rámci a možným inspiračním zdrojům těchto interiérových štukatur viz Wolfgang WOLTERS, *Architektur und Ornament. Venezianischer Bauschmuck der Renaissance*, München 2000, s. 247–251; Ondřej JAKUBEC, *Skupina pozdně renesančních štukatur na Moravě, jejich styl a význam – možnosti a meze interpretace*, *Umění 51/4*, Praha 2003, s. 278–291; k tématu recentně Ondřej JAKUBEC – Pavel WAISER, *Renesanční a manýristické štukatérství v Čechách a na Moravě: možnosti a metody výzkumu, dosavadní stav poznání*, *Zprávy památkové péče*, 80/3–4, 2020, s. 262–270 a Veronika ŘEZNIČKOVÁ, *Štukové dekorativní systémy ve vzájemné symbióze. Recepte italských vzorů na Moravě*, tamtéž, s. 304–312.

Obr. 6: Plánová dokumentace rekonstrukce domu čp. 210 v Opavě, Josef Hruschka, 1896. MMO, AOVD, složka čp. 210, katastrální území Opava-město.

jako obchod (*Laden*), dále se v přízemí ve středu dispozice nalézala kuchyně (*Kuchel*) a komora (*Cammern*). V patře jsou ve shodě se starším popisem zaznamenány dvě světnice (*Stube*), z nichž jedna je tentokrát z důvodu daňového zvýhodnění nazvána světničkou (*Stiebel*). Na patře se pak ještě měla nalézat kuchyň a komora, kterou předpokládáme ve stejné situaci, tedy v prostoru dnešních místností (mč. 210 a 211). Je zřejmé, že v onom rozmezí dvou desítek let majitelé domu, ať Andreas Überall či jeho manželka Kateřina, přízemí domu nijak zásadně nepřestavovali a zmiňovaná kuchyně zde byla jistě už dříve. V prvním taxování však byla – pravděpodobně coby nevyužívaná – označena jako komora. Stejně tak nepředpokládáme stavební úpravy v patře, kde je navíc zaznamenána další komora. Počet sklepů (*Keller*) v zápise není specifikován, zato je zde zmíněn jakýsi přístavek vzadu na dvoře (*back(en) haus*), který vzhledem k povolání tehdejšího majitele, jenž se živil jako provazník, interpretujeme spíše jako sušárnu či palírnu než pekařskou pec. V kupní smlouvě z roku 1769 si stárnoucí pekař Martin Schmidt na synovi Thomasovi vymohl doživotní bezplatné ubytování v místnosti „*vepředu nahore*“, tedy v prestižnější části obytné části s výhledem na Ostrožnou ulici. Zápis nás ovšem implicitně utvrzuje o existenci druhé světnice „*vzadu nahore*“, vůči níž se dohodnutý výměnek vymezuje.

Pokud se stavitelství 17. a 18. století na vzhledu domu podepsalo jen nepatrně či vůbec, pak totéž nemůžeme tvrdit o proměnách domu v 19. století, které razantně zasáhlo do podoby i funkční struktury objektu. Změny doznal jak dům samotný, tak i dvorní zástavba, písemnými prameny exaktně prokázána již v polovině předcházejícího století. Podoba přístavku je poprvé zachycena na indikační skice stabilního katastru z roku 1836, kde je zaznamenána zděná

budova na obdélném půdorysu, vystavěná v celé šířce nejzápadnější cca pětiny parcely.⁷⁶ Tento útvar můžeme datovat alespoň rámcově před rok vyhotovení indikační skici. Díky plánu vestavby pekařské pece jsme schopni přiblížit podobu přístavku v roce 1859.

Nepatrně protáhlá obdélná zděná stavba byla patrová. Přízemí se členilo na přibližně stejně velké čtvrtiny. Jihovýchodní a jihozápadní část budovy, nazývaná pekárenská světnice (*Backstube*), byla sklenuta dvojicí plackových kleneb s pasem zapřeným do polopilíře při jižní obvodové zdi. Severovýchodní čtvrtina budovy byla vymezena příčkami o nestejně šířce a dělena na další dvě části, zvané pekárenské kuchyně (*Backkuche*), přičemž menší západní místnostka lichoběžníkového půdorysu byla krytá valenou klenbou s osovou orientací jih–sever, v severozápadním rohu prostory byla vložena další valená klenbička obrácené orientace. Větší díl druhý z dvojice místností kryla opět placková klenba. Konečně v poslední, severozápadní čtvrtině přístavku byla vestavěna pekařská pec. Díky bokorysu víme, že i tento díl budovy kryla placková klenba. Světnice i kuchyně s pecí byly přístupné samostatnými vchody ze dvora a propojené vstupem v dělicí příčce. Přístavek byl patrový, přičemž patro bylo jistě dělené příčkou v orientaci sever–jih na poloviny. V přízemí neregistrujeme žádné schůdky do patra, což naznačuje, že bylo přístupné patrovým spojovacím krčkem, vystavěným při jižním okraji parcely od dvorního průčelí domu. Plánek zachycuje plackovou klenbu přízemí tohoto spojovacího koridoru. Katastrální mapa Opavy z let 1871 a 1899 spojovací krček neregistruje, což je dáno kopírováním starší předlohy, nezohledňující tyto drobné změny stavby.⁷⁷ Situační plán zemského hlavního města Opavy Eduarda Labitzkého z roku 1876 tuto úpravu stavby již zaznamenává.⁷⁸ Na základě informací zprostředkovaných indikační skicou a plánkem vestavby pekařské pece usuzujeme, že rozšíření dvorní zástavby o zmiňovanou pavlačovou přístavbu a případné další úpravy přístavku tedy musely proběhnout někdy v rozmezí let 1836–1859. Pokud bychom hledali v přístavku starší konstrukce, pak severovýchodní čtvrtina dvorní budovy poukazuje na složitější vývoj.

Co se podoby samotného domu týče, z první čtvrtiny 19. století pochází další slovní popis domu, jenž v obytné budově (tedy domu bez přístavku) zaznamenává pět obyvatelných místností a jednu kvalitně zaklenutou předsíň (mč. 101). Jako obývané místnosti byly označeny zadní místnost (mč. 104) a další místnosti v patře. Zápis také stvrzuje existenci klenutého suterénu a schodiště. Zmiňuje rovněž bezpečnostní mříže na okenicích v zadní místnosti (mč. 104) a železné protipožární dveře. O nemnoho mladší poslední popis objektu z roku 1825 schematicky zaznamenal v přízemí dvoupatrového domu jednu klenutou místnost (mč. 101) a jeden pokoj (mč. 104), v patře po dvou pokojích (průčelní a nádvoří), ke každému pak náleželo po jedné kuchyni (snad dnešní mč. 206, 210 a 211). Pod domem jsou opět zaznamenány dva velké sklepy. Z uvedeného vyplývá, že do roku 1825 dům neprošel žádným zásadním rozšířením.

Vnější vzhled domu v této době zachycuje veduta města Georga Fritsche, hlásící se do roku 1829.⁷⁹ Dvoupodlažní dům stále kryla sedlová střecha s hřebenem kolmým k průčelí, které bylo uzavřeno horizontální atikou. Průčelní fasádu traktovala trojice okenních os. V parteru byla prolomena dvojice vstupů. Je otázkou, nakolik vyobrazení odráží skutečnou podobu objektu. Je možné předpokládat, že v roce 1829 byl dům ještě patrový.⁸⁰ Jisté stavební úpravy indikuje

⁷⁶ ZAO, Stabilní katastr, indikační skica, inv. č. 237, sl. 233, kart. 51.

⁷⁷ Tamtéž, sbírka katastrálních map, katastrální mapa Opavy 1871, inv. č. 642, 645.

⁷⁸ SOKA Opava, AMO, inv. č. 1926.

⁷⁹ J. KALUS – K. MÜLLER – R. ŽÁČEK, *Stará Opava*, s. 71.

⁸⁰ V sekundárních pramenech a literatuře je jako datum nástavby 2. patra uváděn rok 1890 či 1891, odkaz na zdroj ale vždy chybí. Plánová dokumentace Hruschkovy přestavby se dotýká patrové nástavby nádvoří části domu,

skokové navýšení ceny nemovitosti v rozmezí let 1836–1840. Hodnota stavby se v tomto krátkém časovém úseku zvýšila téměř o třetinu. Zhodnocení však spojujeme spíše se stavebními úpravami interiéru a dvorní zástavby (viz níže první fáze úprav v 19. století). Z doby navýšení průčelí domu pak pochází původní fasáda, která je dokumentována jak fotograficky, tak částečně též plány z roku 1965.

Fotografie pořízená v rozmezí let 1911–1912 zachycuje parter, první a díl druhého patra.⁸¹ Tříosý parter byl prolomen okenním a dvěma dveřními otvory, shodně s dnešním rozvržením. Fasáda parteru byla členěna průběžnou pásovou rustikou. Dekorativní profil špalet segmentově zakončených otvorů sestával z dvojice větších oblounů, dvojice výžlabků a jednoho menšího středového oblounu. V pásu bosáže, běžícím nad dveřními a okenními otvory, byly v omítce naznačeny klenáky. Pod oknem se nacházelo čtvercové sklepní okénko, zajištěné železnou mříží.

Nad středovým vstupem do prodejny byl stejně jako na ploše fasády umístěn firemní poutač pekařství, zachycující jméno provozovatele Adolfa Wankeho.⁸² Díky pohlednici z roku 1898 známe vzhled fasády v úrovni vyšších pater domu.⁸³ Trojosý rozvrh okenních os navazoval na členění parteru a půdní nadezdívky poplatné historizujícímu stavitelství pokročilého 19. věku.⁸⁴ Přesnější datace nadstavby průčelní části 2. patra prozatím zůstává nejasná. Na základě plánové dokumentace a ikonografie ji můžeme zařadit pouze rámcově do rozmezí let 1829 a 1896. Na základě stylové podoby průčelní fasády, zařaditelné snad jako eklektický pozdní historismus, v duchu účelového stavitelství kombinující vzorníkové novobarokní, novoklasicistní a novorenesanční prvky, klademe vznik fasády do poslední třetiny 19. století. Dům v souvislosti s nástavbou patra obdržel krov moderní konstrukce s hřebenem souběžným s průčelím a byl nově zastřešen.

Stavební úpravy se dotkly také interiéru. Tyto modifikace je třeba chápat v kontextu změny funkce měšťanského domu, který začal více sloužit nájemnímu bydlení. Majitel byl často pouze vlastníkem nemovitosti a bytové či hospodářské prostory většinou jen pronajímal. Interiérové rekonstrukční práce můžeme rozdělit do dvou fází. V první fázi byla původně celistvá spodní síň přepažena příčkou vymezující obchod přístupný přímo z ulice a chodbu s vlastním vchodem, ze které se vstupovalo na schodiště do patra či procházelo dále na dvůr. Předpokládáme, že vstup na severní ose vznikl rozšířením původního renesančního okna. S tímto zásahem souviselo rovněž zaslepení severního okénka v suterénu. Do téže etapy řadíme i výstavbu příčky oddělující zadní místnost (mč. 104) a protáhlý průchod (mč. 106), který byl zaklenut stlačenou segmentovou klenbičkou, jež lehce klesala východním směrem ke středu dispozice. Právě tehdy bylo zrušeno původní renesanční schodiště. Nová komunikační osa prolomila

nikoliv průčelí. Při rešerších relevantních archivních fondů se další plány či jiné zprávy o zvýšení domu nepodařilo dohledat.

81 NPÚ, ÚOP Ostrava – detašované pracoviště Opava, sbírka příloh domu na Ostrožné 8 v Opavě, černobílá xerokopie historické pohlednice.

82 Díky zápisu v pozemkové knize víme, že Adolf Wanke byl vlastníkem domu od roku 1912. Domovní adresář z roku 1911 nás však poučuje, že Adolf Wanke zde již před tímto datem provozoval pekařství.

83 Slezské zemské muzeum, fotopracoviště, inv. č. FP10128/2.

84 Plastické šambrány oken v přízemí dosedaly na profilované podokenní římsy. Na šambrány dosedaly ploché suprafenestry, nesoucí nadokenní římsy o profilu trojitého, směrem vzhůru se proporčně zvětšujícího odstupnění. Profilovanou šambránou a podokenní římsou byla zdobena též okna ve druhém patře, na středové ose nad okny byly vyvedeny plastické klenáky. Podokenní římsy dosedaly na plastický dekorativní prvek, stylizující pohled z profilu na postranní konzolky nesoucí překlad. Zdobnými šambránami byla opatřena také okénka podkroví. Pod profilovanou korunní římsou běžel v celé šířce fasády zubořez. Povrch fasády kryla hrubě strukturovaná omítka.

barokní valenou klenbu nynější suterénní schodišťové místnosti (mč. 002). Rameno nového schodiště do suterénu bylo vloženo pod původní schodiště stoupající do patra. Schodiště bylo zaklenuto čtvrtkruhovou klenbou, která nezatažovala dozdvíku dosedající na původní klenební kápi suterénní prostory. Díky novému schodišti mohli obyvatelé bytů využívat suterén, aniž by vstupovali do provozní části objektu. Tehdy byly také proraženy světlíky, vyzděny části dělicích příček v patrech a vystavěno schodiště na půdu.

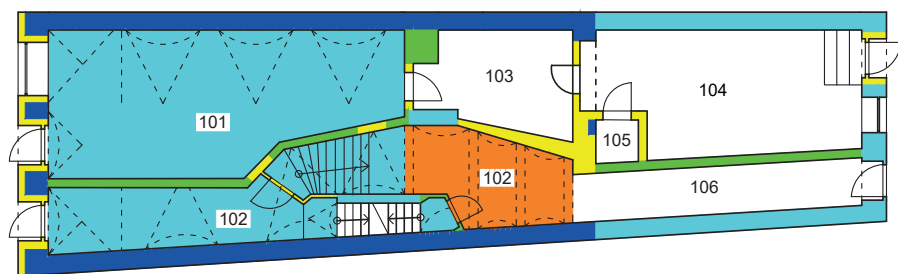
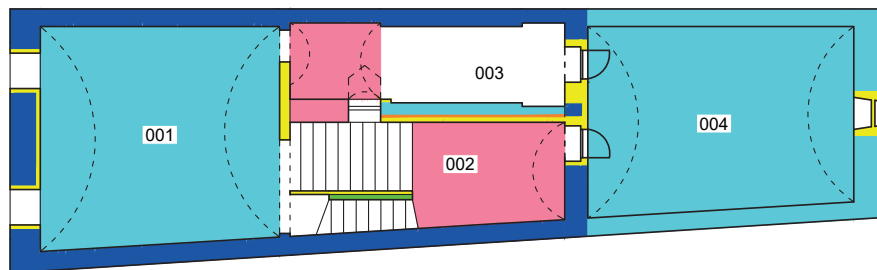
Druhou významnou etapou je přestavba stavitele Josefa Hruschky ze závěru 19. století. Tehdy byla srovnána výšková úroveň pater domu, přičemž byla snesena renesanční valená klenba před nástupem na schodiště do sklepa a klasicistní segmentová klenbička průchodu na dvůr. Zvýšená prostora byla zaklenuta dochovanou stájovou klenbou. V souvislosti se zvyšováním úrovně podlahy při schodišťové hale (mč. 201) byla snesena valená klenba s výsečí. Úpravy se týkaly také dalších prostor v patře. Tehdy byl výstup schodiště z patra opatřen zdobenějším litinovým zábradlím, dochovaným dodnes. Nádvorní část domu před dostavbou byla zakončena jakýmsi zvýšeným podkrovím, kde byla vestavěna půdní komora, v pramenech zvaná *Dachbodenzimmer*. Přístupná byla po klesajících schůdcích přiložených k severnímu světlíku z dnešní schodišťové haly. Drobných úprav se dočkal i dvorní přístavek. Pod pavlačí byla situována dvojice klozetů. V přízemí přístavku, dispozičně nezměněném a stavebně neupravovaném, již pekařskou pec nenacházíme. Místnosti jsou označeny jako sklad mouky (*Mehlmag.(azin)*) a pomocná přípravná (*Gehilfen Kammer*). Rozměrná pekařská pec byla situována přímo v domě. Zabírala téměř třetinu současné místnosti (mč. 104).⁸⁵ Sumarizujeme-li výše uvedené, v 19. století byl dům navýšen o další patro a opatřen pultovou střechou obrácené orientace. Změny doznala také dispozice interiéru, schodiště, rozšířila se dvorní přístavba a přestavěna byla průčelní fasáda.

Stavitelství 20. století reprezentují především utilitární úpravy, z nichž alespoň některé je třeba označit za přímo degradující.⁸⁶ Máme na mysli zejména přestavbu z 60. let, kdy kromě nelogické a zbytečné změny rozvrhu okenních os byly z fasády v rozmezí pater odstraněny i veškeré dekorativní detaily. Koncem 50. let byl postupně likvidován dvorní přístavek. Stavba byla nejprve snížena o patro a překryta provizorní nízkou pultovou střechou. Dva roky po kolaudaci bylo strženo i toto „provizorium“ a spolu s ním též koridor patrových pavlačí. Do roku 1965 byla dokončena planýrka dvorních staveb, vybourána pekařská pec, posunuta část příček v interiéru domu a zvýšena někdejší půdní nadezdívka dvorního průčelí.⁸⁷ Při rekonstrukci v roce 1965 byla přestavěna okna v prvním patře nádvorní fasády, jejichž rozvrh byl sjednocen s okenními otvory ve vyšším podlaží. Generální opravu domu nelze hodnotit jinak než jako devastáční. Výraz domu natrvalo utrpěl disproporčním, pro historickou stavbu zcela nevhodným rozvržením okenních otvorů. Mimo to, že realizace devalvovala stavbu samotnou, znehodnotila také celkový urbanistický kontext – fasády sousedních objektů byly rovněž tříosé. Pojetí

85 S ohledem na kontinuitu tradice je jistě potěšující, že na prahu 3. desetiletí 21. století je v domě opět provozováno pekařství.

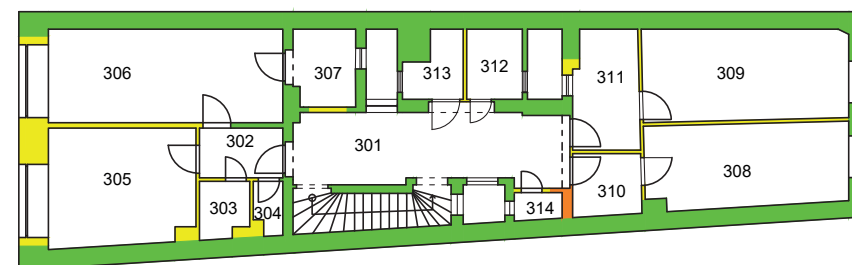
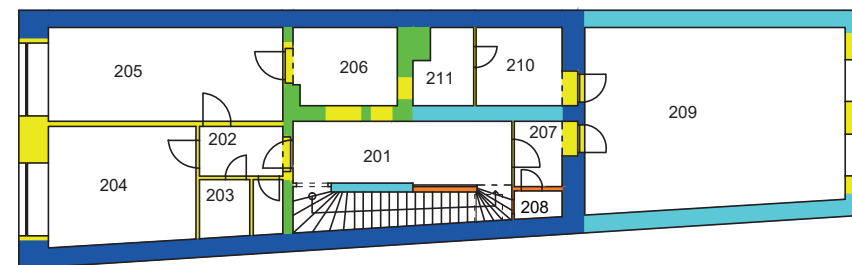
86 Naopak esteticky a funkčně je dodnes uspokojivá úprava vstupního parteru domu omítkou z pemřlovaného teraca, k níž bohužel nedispонуujeme plánovou dokumentací. Na základě analogií můžeme navrhnout její vročení do rozmezí 30. – 40. let 20. století. Technicky a materiálově podobná úprava vstupů je například dodnes dochována u dvojice činžovních domů na Rooseveltově ulici, projektovaných koncem 30. let minulého století architektem Erichem Geldnerem pro Eugenii Hauke, viz Pavel ŠOPÁK, *Erich Geldner – domy pro Opavu, ČSZM-B 50/1*, 2001, s. 86–87.

87 Karel MÜLLER – Pavel ŠOPÁK, *Opava. Zmizelá Morava a Slezsko*, Praha – Litomyšl 2010, nestránkovaná část, obr. č. 21 a 25.

- Zdivo a konstrukce raně renesanční
- Zdivo a konstrukce pozdně renesanční
- Zdivo a konstrukce barokní
- Zdivo a konstrukce klasicistní
(resp. stavební úpravy 2. pol. 19. století)
- Zdivo a konstrukce konce 19. století
(Hruschkova rekonstrukce)
- Novodobé utilitární zásahy

Obr. 7: Půdorysné skici suterénu a přízemí s barevným vyhodnocením stavebního vývoje, 2020.
Kresba Ondřej Haničák a David Pracný.

- Zdivo a konstrukce raně renesanční
- Zdivo a konstrukce pozdně renesanční
- Zdivo a konstrukce barokní
- Zdivo a konstrukce klasicistní
(resp. stavební úpravy 2. pol. 19. století)
- Zdivo a konstrukce konce 19. století
(Hruschkova rekonstrukce)
- Novodobé utilitární zásahy

Obr. 8: Půdorysné skici prvního a druhého patra domu č. 210 v Opavě s barevným vyhodnocením stavebního vývoje, 2020.
Kresba Ondřej Haničák a David Pracný.

prestavby bylo ryze utilitární, bez jakýchkoliv architektonických ambicí.⁸⁸ Počátek 21. století se nesl v duchu sanačních prací, bylo zbudováno nové schodiště do sklepa a především dostavěno čtvrté patro, dořešena půdní vestavba a nové zastřešení.⁸⁹

Shrnutí a závěr

Nejpozději ve druhé polovině 16. století byl na středověké parcele zbudován zděný a podsklepený dům, jenž se dočkal v závěru téhož či na počátku příštího věku zásadního rozšíření. Právě touto stavební úpravou byla definována jeho dispozice a plošný rozsah, který byl zachován i v následujících staletích. Tehdy byla také zbudována klenba spodní síně, jež se charakterem konstrukce a štukové výzdoby hlásila k dekorativním schémátům rozšířeným nejen v Opavě, ale i v širším regionu zvláště v poslední třetině 16. a na počátku 17. století. Již během 18. století byla v domě provozována pekárna. V této tradici pokračovali další majitelé objektu od poloviny 19. až do počátku druhé půle 20. století. Využití objektu odpovídal jak charakter dvorní zástavby, tak i vybavení samotného domu, který byl od rekonstrukce v závěru 19. století podle projektu místního stavitele Josefa Hruschky opatřen dostatečně dimenzovanou pekařskou pecí. Druhá polovina 20. století s sebou přinesla proměny domu, které z hlediska dochovaných památkových hodnot nelze označit jinak než jako degradační. Zbořen byl cenný dvorní přístavek s pavlačemi, jehož jádro bylo vystavěno nejpozději v barokním období. K historické podstatě stavby byla také zcela bezohledná úprava rozvrhu okenních os fasády pater hlavního průčelí domu. Na prahu 21. století byla stavba zvýšena o třetí podlaží a nově zastřešena.

Závěry studie otevírají pro příští bádání zejména možnost komparace zjištění s dalšími objekty ve městě, především se stavbami movitých kupců, dochovaných v lukrativnějších částech městského jádra. Vedle dešifrování stavebněhistorického vývoje jednoho z opavských měšťanských domů studie prezentovala i novou faktografii obohacující znalost životních strategií opavské městské society předmoderního období. Věříme, že také tyto dílčí poznatky doplní mozaiku poznání jak městské stavební kultury, tak společnosti, jež byla jejím tvůrcem.

Contribution to Recognition of Construction Development and History of the Town House no. 210 in Ostrožná Street no. 8 in Opava

Summary

The study deals with the interpretation of the construction development of one of the oldest burgher buildings in the historical centre of Opava. The house selected represents a type of brewing craft house, built on one of the most significant city paths – Ostrožná street. The place on which the house stands is of medieval origin. However, the oldest building constructions preserved date back to the beginning of the early modern period. During the Renaissance period, the building underwent two construction stages and the second one affected the appearance of the building for almost three hundred years. There was a bakery already in the 18th century, which was in operation also from the half of the 19th century until the second half of the 20th century. The purpose of the building is reflected in the nature of the yard building development as well as in the equipment of the house itself. At the end of the 19th century, the house was equipped with a sufficiently dimensioned baking oven according to a project by local architect Josef Hruška. The second half of the 20th century brought several changes to the house construction, which, in terms of monument values preservation, can be described only as degrading. For example, a valuable courtyard annex with an arcaded passageway was demolished. Its core was built at least in the Baroque period. The layout adjustment of the window axes on the facade of the floors on the main side of the house was absolutely ruthless to the historical essence of the building. The third floor and a new roof were added at the beginning of the 21st century. The results of the study consider and broaden the knowledge of previously implemented construction-historical surveys. Apart from decoding the complex construction-historical development of one of the municipal houses in Opava, the study also presents new factographic information, which helps to a better understanding of the urban society of the pre-modern period.

PhDr. Ondřej Haničák
Slezské zemské muzeum
hanicak@szm.cz

88 Charakterizování těchto úprav jako dokladu vývoje, jenž byl „ovlivněný architekturou socialistického realismu“ při nejlepší vůli nelze chápat jinak než jako klíší či nepochopení užitého pojmu, viz NPÚ, ÚOP Ostrava – detašované pracoviště Opava, odborné vyjádření ve věci provedení výměny okenních výplní v domě na Ostrožné ulici č. 8, 20. 2. 2006, č. j. 718/2006/1. Během úprav omítek z roku 1968 patrně došlo také k otlučení cenné renesanční štukové dekorace spodní síně.

89 Navýšení užitné a komerčně využitelné plochy v případě památkově chráněného objektu je na úkor autenticity památky akceptovatelné jen stěží. Vzhledem k dramatické proměně podoby sousedních objektů, které již dávno porušily úroveň výškové hladiny zástavby a podobu fasád, je nástavba čtvrtého patra a původní vestavby alespoň pochopitelná.

Robert Šrek

STAVEBNÍ ROZVOJ KARLOVY STUDÁNKY VE DRUHÉ POLOVINĚ 19. A NA POČÁTKU 20. STOLETÍ ČÁST II.

Abstract

The study deals with the architectural and urban development of the spa complex in Karlova Studánka in the second half of the 19th century and at the beginning of the 20th century. Based on a detailed survey of archival sources stored in the Land Archive in Opava, it looks at the process of transformation of this spa in a broader scope; it does not only notice the architects themselves and the stylistic changes in the buildings, but it also examines the role of the individual components of the administrative apparatus of the Order of the Teutonic Knights. There are two basic periods in the development of Karlova Studánka: 1) from the 1850s to the 1880s; 2) from the 1890s until 1918. The study is published as a serial comprising three parts.

Keywords: Karlova Studánka, spa, spa architecture, Order of the Teutonic Knights, Ignác Wiesinger, Franz Kachler, Franz Meißner

V sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století Řád německých rytířů konečně přikročil k navyšování kapacity v Karlově Studánce, majoritně formou nástaveb pater (u Správního, Věžového a Panského domu), sporadičtěji formou novostaveb (Terasový domek, vila Hubert). Právě u těchto vzpomenujících domů Wiesinger citoval z vokabuláře švýcarského stylu. Nejpo-
užívanějším materiálem bylo stále dřevo, pořiditelné snadno a s nízkými výlohami, zároveň ale náchylné vůči požáru.¹

První prošel rekonstrukcí a navýšením o jedno patro Správní dům, a to v letech 1874–1876. Dne 9. září 1874 tesaři začali s demontáží krovu, 14. září na stavbu došli zedníci. Zakrátko se množily zprávy o nevalném stavu konstrukcí (příček, rákosových palachů, trámových stropů) a výplní (dveří a oken), jež měly to nejlepší dávno za sebou. V listopadu bylo nové patro dokončeno a budova schována pod střechou se zabeđeným štítem; tesaři vyřezali a připevnili ozdoby až do výše prvního patra.² V první polovině roku 1875 postupovala oprava dále. Tesařský mistr Brückner z Vrbna plnil své závazky už v lednu, velká část dalších tesařských a zednických prací ale kvůli chladnu čekala až do dubna. Tyto úkoly – na podlahách, vnitřních a vnějších omítkách, při vsazení schodiště, instalaci balkonů – byly velkou měrou dokončeny před sezonou. Dne 21. června obsadili hosté dvě místnosti, poté se objednávky jen hruly.

1 Nevýhod spjatých s používáním dřeva si byla lázeňská správa vědoma. Například 14. srpna 1876 propukl požár ve Věžovém domě, který se naštěstí podařilo zajistit v zárodku. Nicméně stříkačky, které měly hasit oheň na střeše, se při tom ukázaly jako nedostačující, poněvadž sotva dostříkly na střešní šindel. Viz *Troppauer Zeitung*, Nr. 186, 16. 8. 1876, s. 3. – Kvůli ušetření prostoru a odlehčení byly v domech užší „ruské komíny“ (blíže k tomu Karl-Ludwig Diehl, *Über das Aufkommen der engen Schornsteine in der Biedermeierzeit: der russische Kamin und Andeutungen zu seiner Geschichte*, <https://groups.google.com/forum/#!topic/de.sci.ing.misc/3pxI4fKkKUQ>, [citováno ke dni 18. 10. 2019]), o nichž se vědělo, že se snadněji stanou příčinou ohně. – Zemský archiv v Opavě (dále ZAO), fond Řád německých rytířů. Ústřední správa velmistrovských statků na Moravě a ve Slezsku. II. Administrace řádových statků (1727) 1853–1946 s dodatky k I. dílu inventáře Místodržitelství ŘNR (1556) 1657–1822 (dále ŘNR), kart. 205, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za prosinec 1882, nedat. – Roku 1887 lázeňská správa upozorňovala na obezřetnost před požárem, a to také u mobiliáře. Zatím se dodržovala pomocná opatření (přísný dohled ve všeobecné kuchyni, noční hlídání a údržba požární stříkačky), žádoucí bylo zavést do domů tekoucí vodu. ZAO, fond ŘNR, kart. 205, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za únor 1887, nedat.

2 ZAO, fond ŘNR, kart. 204, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za srpen 1874, nedat.; měsíční hlášení za září 1874, nedat.; měsíční hlášení za říjen 1874, nedat.; měsíční hlášení za listopad 1874, nedat.

Pronajmutí přibývajících devíti pokojů se hned odrazilo v příjmech lázní, bezpochyby i přesto, že pokoje nebyly hotové. Stavba totiž pokračovala na podzim a znovu na jaře roku 1876, kdy zedníci orákosovali zdi, zaomítali je a natřeli. Dle závěrečné kalkulace zaplatil za přestavbu Řád německých rytířů rekordně vysokou sumu 11 965 zlatých 46 krejcarů.³ Švýcarským se styl průčelí Správního domu zcela nazvat nedá. Wiesinger zamýšlel vernakulární povahu stavby spíše potlačit [obr. 1]. Fasádu v přízemí navrhoval provést imitaci kvádrkové bosáže, patra chtěl opatřit světle okrovou omítkou, plošně rozčlenit lizénovým rámcem a jejich okna ozvláštnit šambránami, což upomíná na pozdně barokní architekturu konce 18. století. K tomu připojil obloučkové vlysy pod štíty. Za švýcarské lze považovat pouze ornamenty lomenic a balkonových partií. Celkové řešení tedy vyznívá poněkud rozpačitě, ve skutečnosti není tolik nápadné, protože se od omítání upustilo a v tmavém dřevě se nuance v pojednání dekoru ztrácí.

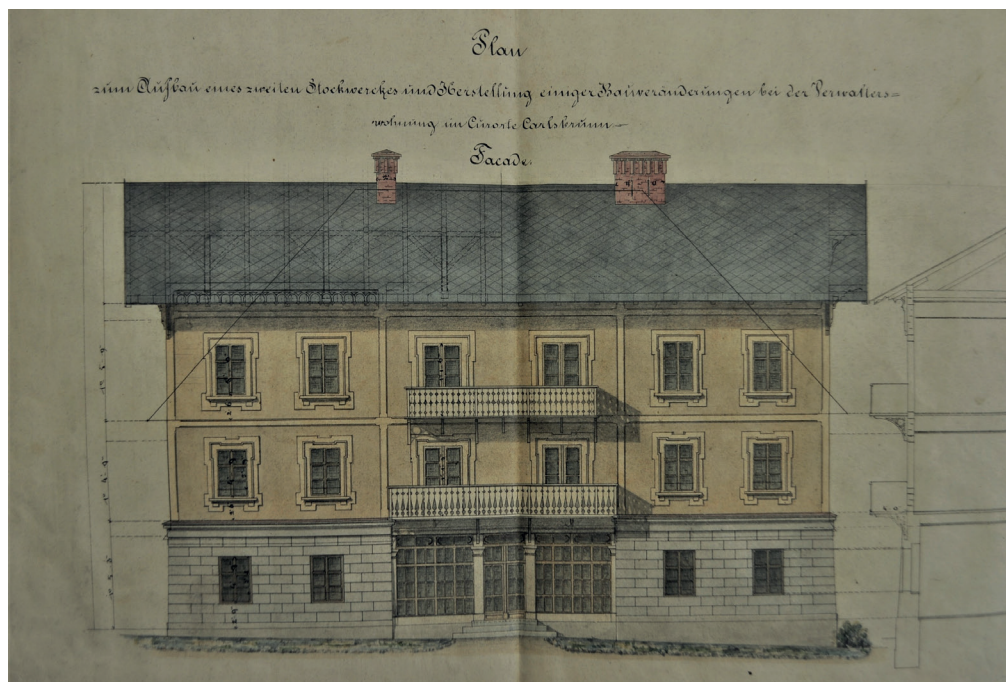
U Věžového domu byla adaptace provedena v letech 1879–1881. Na podzim 1879 počásí řemeslníkům přálo. Na konci října bylo vyzdviženo druhé patro, na něm osazen krov, střecha pokryta šindelem a zabeđený štít, práce ustaly 15. listopadu. V roce 1880 zde byli tesaři zaměstnáni na podlahách, stropích, schodišti, oknech, zvnějšku na obložení, lizénách a třech balkonech, zedníci omítali a zdili komíny. Pokoje ve druhém patře se hostům předaly v červenci. Po sezoně a v první polovině roku 1881 zedníci dodělávali druhé podlaží. Vše vyúčtováno na 6 408 zlatých 70 krejcarů.⁴ Roubená struktura nového patra byla v souladu s místními zvyklostmi, zakrytí zhlaví trámů zaručovalo dle Wiesingera jejich odolnost, přesahující střecha s předsazenými štíty s vyřezávaným prolamovaným vrchem a balkony odpovídaly švýcarskému stylu.⁵

Třetí v pořadí měl nové patro obdržet Panský dům. Podle Ignáce Wiesingera se jednalo o riskantní podnik. Budovu shledal extrémně zchátralou a doporučoval, aby „byla posouzena ne-stranně stavebním úřadem pro případ, kdyby se přihodilo neštěstí“. Zděné a dřevěné konstrukce dosloužily – spodní trámy byly shnilé, štítové zdi v patře vychýlené, komíny zasluhovaly znovu vystavět. V srpnu 1882 lázeňská správa nechala vyklidit půdu a vyčkávala na povolení, aby směla demontovat krov s břidlicovou střechou. Práce se rozběhly v polovině září za přítomnosti patnácti tesařů včetně mistra a políra, k ruce byli i čtyři nádeníci. Na konci roku stál na novém patře krov, střechu pokrýval lehký šindel, její štíty byly zabeđený. Od března 1883 probíhaly se schválením tesařského mistra Brücknera tesařské práce na druhém patře. Dne

3 Tamtéž, kart. 204, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za leden 1875, nedat.; měsíční hlášení za únor 1875, nedat.; měsíční hlášení za duben 1875, nedat.; měsíční hlášení za květen 1875, nedat.; měsíční hlášení za červen 1875, nedat.; měsíční hlášení za září 1875, nedat.; měsíční hlášení za říjen 1875, nedat.; měsíční hlášení za listopad 1875, nedat.; měsíční hlášení za duben 1876, nedat.; měsíční hlášení za květen 1876, nedat.; měsíční hlášení za únor 1877, nedat.

4 Předehrou k rekonstrukci a nástavbě mohla být i oprava hodin na věži. Lázeňská správa v roce 1877 konstatovala, že jsou po šedesáti letech služeb nefunkční. Po průzkumu šindelové střechy Věžového domu a jeho vížky – obou „krajně zchátralých“ – orodovala za novou věž nebo za nový fronton na Hostinském domě, kde by hodiny mohly být umístěny, chráněny před bouří a zimmím nečasem. V roce 1878 ale zřejmě proběhla pouze základní údržba hodin na věži. ZAO, fond ŘNR, kart. 204 a 205, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za listopad 1877, nedat.; měsíční hlášení za květen 1878, nedat.; měsíční hlášení za září 1879, nedat.; měsíční hlášení za říjen 1879, nedat.; měsíční hlášení za listopad 1879, nedat.; měsíční hlášení za únor 1880, nedat.; měsíční hlášení za březen 1880, nedat.; měsíční hlášení za duben 1880, nedat.; měsíční hlášení za květen 1880, nedat.; měsíční hlášení za červen 1880, nedat.; měsíční hlášení za září 1880, nedat.; měsíční hlášení za říjen 1880, nedat.; měsíční hlášení za březen 1881, nedat.; měsíční hlášení za duben 1881, nedat.; měsíční hlášení za květen 1881, nedat.; měsíční hlášení za únor 1882, nedat.

5 Existuje i výpravnější Wiesingerův návrh na rekonstrukci Věžového domu. Viz Libuše DĚDKOVÁ, *Ignác Wiesinger, poznámky k jeho činnosti především na Bruntálsku a Opavsku*, in: Sborník národního památkového ústavu v Ostravě 2004, s. 105–115, zde s. 106.

Obr. 1: Ignác Wiesinger, návrh rekonstrukce Správního domu – průčelí, 1874. ZAO, fond ŘNR, inv. č. 6306.

3. dubna dorazilo z Bouzova šest zedníků s polírem Sperlichem. Pracovalo se jak v interiéru budovy, tak venku, kde se stavěly balkony a připevňovaly lizény v patře. V červnu se dům provizorně odevzdal hostům. Po sezoně zedníci ve druhém patře orákosovali a omítali pokoje, tesaři na půdě dokončovali sklad pro matrace a postele. V první polovině roku 1884 bylo devět ubytovacích místností druhého patra finalizováno vymalováním a nátěry oken. Výdaje dosahovaly částky 6 570 zlatých 79 ½ krejcarů.⁶ Analogicky jako u Věžového domu, i zde vyrostlo roubené patro, exponovaná zhlaví vnitřních trámů všech podlaží byla uschována pod lizény, ve vrcholu předsazených štítů se objevilo šikmo kladené mřížoví.

Stavba Terasového domku (zprvu zvaného Sklepní domek) byla zahájena v roce 1872, kdy tesaři nad zděným přízemím vzornou rychlostí vybudovali patro a zastřešili jej. Avšak nakonec se protáhla do roku 1874. V masivním přízemí byla jedna místnost, nad ní další dvě.⁷ Roubené

6 ZAO, fond ŘNR, kart. 205, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za srpen 1882, nedat.; měsíční hlášení za září 1882, nedat.; měsíční hlášení za říjen 1882, nedat.; měsíční hlášení za listopad 1882, nedat.; měsíční hlášení za únor 1883, nedat.; měsíční hlášení za březen 1883, nedat.; měsíční hlášení za duben 1883, nedat.; měsíční hlášení za květen 1883, nedat.; měsíční hlášení za červen 1883, nedat.; měsíční hlášení za srpen 1883, nedat.; měsíční hlášení za září 1883, nedat.; měsíční hlášení za říjen 1883, nedat.; měsíční hlášení za únor 1884, nedat.; měsíční hlášení za duben 1884, 30. 4. 1884.; měsíční hlášení za únor 1885, nedat. – L. DĚDKOVÁ, *Ignác Wiesinger*, s. 113.

7 Tamtéž, kart. 204, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za září 1872, nedat.; měsíční hlášení za říjen 1872, nedat.; měsíční hlášení za listopad 1872, nedat.; měsíční hlášení za březen 1873, nedat.; měsíční hlášení za duben 1873, nedat.; měsíční hlášení za květen 1873, nedat.; měsíční hlášení za červen 1873, nedat.; měsíční hlášení za duben 1874, nedat. – Tamtéž, kart. 735, inv. č. 2644, Inventarium der Brunnenverwaltung zu Carlsbrunn, mezi lety

patro neslo znaky švýcarského stylu, přičemž krajkový páskový obrys šambrány okna bočního průčelí a dekorativní štít ze svislých prken vzdáleně evokovaly Švýcarský dům.

Vila Hubert vznikla na místě hájovny v Hubertově v letech 1884–1885. Zedníci a tesaři do zimy roku 1884 postavili obě podlaží, nasadili krov a střechu pokryli šindelem.⁸ Roku 1885 pokračovali v pracích především tesaři za dozoru tesařského mistra Brücknera. Od února dělali na podlahách, stropech a schodišti, v březnu vyřezali „vnější ozdoby, jako konzoly, lizény a balkonové sloupy“, balkon instalovali v dubnu. Na červen připadlo venkovní omítání a nátěry, v interiéru malování. Cena vily se vyšplhala na 9 819 zlatých a 7 2/4 krejcarů. Pronajmul si ji restaurátér Hein, který tady též bydlel.⁹ Přízemí bylo světle omítnuté, patro roubené, zhlaví trámů, z nichž byly v interiéru sestaveny příčky, zvenku zakrývaly lizény. Nádech švýcarského stylu propůjčily stavbě nejen řezby detailů na štítech, ale i u vstupního balkonového portiku, jež byl v architektuře Karlovy Studánky 2. poloviny 19. století novem.

Kapitulu uzavřeme výčtem méně významných stavebních aktivit sedmdesátých a osmdesátých let 19. století. Renovací prošel v letech 1873–1874¹⁰ a 1887¹¹ lázeňský salon, v roce 1875 hudební pavilonek¹² a v letech 1882¹³ a 1887¹⁴ Knížecí dům, adaptací v roce 1884 stáj, z níž se stalo bydlení pro zaměstnance lázní.¹⁵ V roce 1875 byla vystavěna nová vozovna.¹⁶ V letech 1887–1888 byl postaven u Terasového domku na místě Rajské zahrady nový skleník.¹⁷

1877–1880.

8 Tamtéž, kart. 205, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za srpen 1884, nedat.; měsíční hlášení za září 1884, nedat.; měsíční hlášení za říjen 1884, nedat.; měsíční hlášení za listopad 1884, nedat. Viz L. DĚDKOVÁ, *Ignác Wiesinger*, s. 113.

9 ZAO, fond ŘNR, kart. 205, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za únor 1885, nedat.; měsíční hlášení za březen 1885, nedat.; měsíční hlášení za duben 1885, nedat.; měsíční hlášení za květen 1885, nedat.; měsíční hlášení za červen 1885, nedat.; měsíční hlášení za únor 1886, nedat. – Ještě v roce 1886 byl přistavěn sklep na led a výběh pro drůbež, zřízen vodovod. – Měsíční hlášení za říjen 1886, nedat.; měsíční hlášení za listopad 1886, nedat. V roce 1887 proběhla adaptace kuchyně a výstavba prosklené verandy. Měsíční hlášení za duben 1887, nedat.; měsíční hlášení za květen 1887, nedat.; Richard Schmid administraci v Opavě, 28. 2. 1887.

10 ZAO, fond ŘNR, kart. 204, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za září 1873, nedat.; měsíční hlášení za říjen 1873, nedat.; měsíční hlášení za duben 1874, nedat.; měsíční hlášení za květen 1874, nedat.

11 Tamtéž, kart. 205, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za červen 1887, nedat. – Lázeňská správa v tomto roce vybídla k úvaze o renovaci salonu a o jeho osvětlení, aby se z něj stalo oblíbené dostaveníčko tanečních věnečků a setkávání hostů. Třebaže se již toho roku dočkal čtyř nových souprav přírodního nábytku, sedacího mobiliáře bylo stále poskrovnu. Svíčky byly drahé a se slabým osvitom, lepší by byly petrolejové lampy. Lustr se hodil dřevěný či z jeleního paroží (dodnes v salonu takový je), ne kovový. Věnečky pořádané doposavad v jídelně Hostinského domu ustaly, poněvadž rušily hosty tohoto podniku.

12 ZAO, fond ŘNR, kart. 204, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za květen 1875, nedat.

13 Tamtéž, kart. 205, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za březen 1882, nedat.; měsíční hlášení za duben 1882, nedat.; měsíční hlášení za květen 1882, nedat.

14 Tamtéž, kart. 205, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za červen 1887, nedat. V roce 1887 byl zušlechtěn interiér Knížecího domu. V prvním patře bylo osazeno osm zimních oken, do apartmánů dodána čtvera bílá kamna a elegantní splachovací toalety, byly fládrovány stěny a dveře toalet v dubu a ořechu.

15 Tamtéž, kart. 205, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za červen 1884, nedat.; měsíční hlášení za červenec 1884, nedat.

16 Tamtéž, kart. 204, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za červen 1875, nedat.; měsíční hlášení za září 1875, nedat.; měsíční hlášení za říjen 1875, nedat.; měsíční hlášení za listopad 1875, nedat.

17 Stavěl se od září 1887, pomáhal při tom i služební personál. Zemní práce, výstavba kamenných a postranních zdí a osazení krovu netrvaly dlouho, v listopadu stavební zámečnick Schmack z Opavy instaloval kostru pro okna a sklář Olbrich dodal zasklení. Omítky, nátěry a drobné práce počkaly na jaro 1888. ZAO, fond ŘNR, kart. 205, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za srpen 1887, nedat.; měsíční hlášení za září 1887, nedat.; měsíční hlášení za říjen 1887, nedat.; měsíční hlášení za listopad 1887, nedat.

Architektura sloužící lázeňským účelům

V období šedesátých až osmdesátých let 19. století přibylo na portfoliu dosud anoncovaných léčebných procedur v Karlově Studánce hned několik novinek. Roku 1861 byla uvedena v chod parní lázeň,¹⁸ v letech 1869–1870 dámská a 1872–1874 pánská vodoléčba,¹⁹ od roku 1871 se vedle klasických koupelí objevily koupele ze smrkových větviček,²⁰ od konce sedmdesátých let koupele slatinné.²¹ Jmenované provozy měly společně jedno – skromné pořízovací výdaje. Parní lázeň byla ukryta v kotelně pro ohřívání kyselky, v jejím nízkém a zřejmě nepříliš pohodlném horním polopatře, spoře osvětleném termálními okny a dostupném po příkrém schodišti. Vodoléčbu pacienti absolvovali rozdělení dle pohlaví ve dvou dřevěných boudách umístěných za Knížecím domem, jež sestávaly vždy ze dvou oddělení – z většího, v němž bylo podél středové chodby rozmístěno šest kabin na převlékání a z menšího, obsahujícího sprchy a bazén. Světlo do nich přicházelo okny a prosklenými střechami.²² Jehličnaté koupele se podávaly přímo v lázeňských domech, rašelinové zprvu též, roku 1881 se zkušebně přesunuly do kotelny.

Postupovat krok po kroku, s malým vkladem a velkým očekáváním, přesně tohle se dělo v Karlově Studánce. Přitom kritické a nespokojené hlasy známe, jenže nebyly vyslyšeny. Starý a Nový lázeňský dům nevyhovovaly nárokům moderní éry, vždyť měly „malé koupelové komory, neforemné primitivní dřevěné vany a úzké chodby, v nichž často musejí lázeňští hosté čekat půl hodiny, bez ochrany vystaveni průvanu“, psal v roce 1869 lékař Ignaz Steinschneider, jemuž se výstavba nové lázeňské budovy s přiměřeně rozměrnými koupelnami, kde se vejdou vany dvě (jedna pro bahenní koupel, druhá k očištění), jevila neodkladná.²³ V Karlově Studánce se ovšem povětšinou investovalo jen do údržby. Roku 1862 prošla revizí kachlová kamna v koupelnách Starého lázeňského domu – z šesti zastaralých, pamatujících údajně založení lázní, byla sestavena dvojce funkční, chybějící čtyři kamna se zakoupila.²⁴ Na přelomu let

1868 a 1869 se do týchž prostor pořídila další dvojce kamna, do Nového lázeňského domu pak troje kamna.²⁵ Od roku 1880 byly v Novém lázeňském domě mramorové vany. Ačkoli cenově náročnější než ty dřevěné, svou klientelu si našly, a vedení lázní projevilo přání, aby se luxusních van, ať už z mramoru či z porcelánu, sehnalo více.²⁶

Minimální rozvoj terapeutického zázemí brzy vyvolal patřičnou odezvu ze strany hostů. Ti méně podstupovali ozdravné úkony, zejména minerální koupele. Klesající zájem o léčbu byl pro Karlovu Studánku děsivým strašákem od sedmdesátých let 19. století. Konkuroval jí fenomén turismu.²⁷ Lázeňská správa bědovala, že „Karlovu Studánku využívá velmi mnoho rodin pouze jako místo letního pobytu“,²⁸ že je „stále více a více navštěvována rekreanty“. Vlnu přičítala i zbídačelým léčebným domům. V roce 1886 napsala: „Tak jak se díky zvýšení počtu lázeňských bytů, stejně jako jejich lepším komfortem docílilo lepšího nájmu, stejně tak naléhavě nutné zůstává v platnosti účelnější vytvoření železových a minerálních lázní.“ Další nepostradatelnou investicí měly být pořádné slatinné lázně.³⁰ V roce 1887 v problému viděla „důležitou životní otázku pro Karlovu Studánku“ a podala tuto výmluvnou noticku: „Lázeňské kabiny jsou krajně primitivní, přívod vody do lázeňských domů zcela neúčelný a špatný, pro základové zdi těchto budov dokonce nebezpečný, protože se tyto základové zdi denně při vypouštění koupelí vždy více a více uvolňují a prosakuje jimi.“ Za „nejnaléhavější nutnost“ pokládala stavbu „nového lázeňského domu s obnoveným přívodem vody a zařízením pro koupele.“ Usuzovala, že „dobře zařízené lázeňské kabiny s obnoveným a vylepšeným zahříváním, zavedení již po dlouhou dobu žádaných slatinných lázní se správně provedenou studenou kúrou (...) jistě zvětší podíl nemocných“. Nový lázeňský dům byl v Karlově Studánce postaven v letech 1891–1893 a budeme se mu věnovat zanedlouho.

Obraťme se nyní k architektuře spojené s vnitřním užitím léčivých vod. Už od konce 18. století byly v lázeňských destinacích u pramenů běžněji zastoupeny dva typy staveb – jednak přístřešky, které vývěry chránily před negativními vlivy slunečního záření, deště či před znečištěním, jednak podélné haly, jež umožňovaly pacientům, aby se při popíjení minerálky nerušeně promenovali i za nepříznivého počasí. Jejich podoba podléhala proměňujícím se architektonickým trendům – zhruba do poloviny 19. století setrvala v mezích klasicismu antikizující, pak ji postupně vytlačovalo řešení libující si v různých stylových polohách a aplikující vyjma dřeva i progresivní kovové konstrukce. V našich krajích se zmíněné architektonické typy etablovaly především v západočeských lázních, na Moravě a ve Slezsku výrazně méně. Pionýrskou stavbou v těchto dvou regionech byl pavilon nad pramenem v lázních Ondrášov z počátku devadesátých let 18. století, další příklad pochází až z doby o nějakých třicet let mladší – jedná se

18 ZAO, fond ŘNR, kart. 203, inv. č. 1987, sign. 21, dopis Floriana Riedela z 22. 7. 1861, v němž si od parní lázně sliboval, že přitáhne více hostů v chladnějších měsících; měsíční hlášení za srpen 1861, 4. 9. 1861.

19 První vodoléčebný dům (později dámský) byl roku 1869 původně určen pro obě pohlaví. Jelikož tato terapie vzbudila ohlas, muselo se brzy uvažovat o rozšíření objektu, aby se nadále v důsledku náporu pacientů neproplétal pánský a dámský provoz. Jako řešení lázeňská správa v roce 1871 navrhovala adaptaci sousední panské kuchyně na lázně se sprchami a vanami. Nakonec se v letech 1872–1874 konala výstavba nového vodoléčebného domu – pánského – s bazénem obloženým kamenem. V roce 1876 byl v dámské sekci také vybudován vlastní bazén, poněvadž studená kúra byla nejoblíbenějším druhem léčby, dále zde bylo upraveno šest dosud otevřených kabin na uzavřené. Roku 1884 se renovovala zničená část pánské sekce a dláždil se tam bazén. ZAO, fond ŘNR, kart. 204, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za duben 1869, 30. 4. 1869; měsíční hlášení za květen 1869, 30. 5. 1869; měsíční hlášení za červen 1869, 1. 7. 1869; měsíční hlášení za únor 1870, 1. 3. 1870 (zde uvedena cena za realizaci dámského ústavu – 1464 zlatých 65 krejcarů); měsíční hlášení za říjen 1870, nedat.; měsíční hlášení za listopad 1871, nedat.; měsíční hlášení za září 1872, nedat.; měsíční hlášení za říjen 1872, nedat.; měsíční hlášení za listopad 1872, nedat.; měsíční hlášení za březen 1873, nedat.; měsíční hlášení za duben 1873, nedat.; měsíční hlášení za květen 1873, nedat.; měsíční hlášení za červen 1873, nedat.; měsíční hlášení za listopad 1875, nedat.; měsíční hlášení za květen 1876, nedat.; měsíční hlášení za duben 1884, 30. 4. 1884; měsíční hlášení za červen 1884, nedat.

20 ZAO, fond ŘNR, kart. 204, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za listopad 1878, nedat.

21 Tamtéž, kart. 204 a 205, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za listopad 1878, nedat.; měsíční hlášení za listopad 1879, nedat.; měsíční hlášení za prosinec 1881, nedat.; měsíční hlášení za prosinec 1882, nedat.

22 Josef SIEGEL, *Karlsbrunn in Österr.-Schlesien. Seine Mineralquellen und andere Heilpotenzen. In geschichtlicher, topographischer, physikalisch-chemischer und medicinisch-therapeutischer Beziehung*, Troppau 1877, s. 155; TÝŽ, *Karlsbrunn und seine Mineralquellen in Österr.-Schlesien*, Troppau 1886, s. 66.

23 K Steinschneiderově návrhu se pozitivně vyjadřoval Albert rytíř von Schön. Stavbu nového lázeňského domu kvitoval mimo jiné proto, že by se pak Starý a Nový lázeňský dům zcela přestavěly k ubytování. ZAO, fond ŘNR, kart. 204, inv. č. 1987, sign. 21, zpráva doktora Steinschneidera z října 1869. – ZAO, fond ŘNR, kart. 155, inv. č. 1862, Albert rytíř von Schön hospodářskému inspektoru Antonu Kleiberovi, 26. 10. 1869.

24 ZAO, fond ŘNR, kart. 203, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za duben 1862, 30. 4. 1862.

25 Tamtéž, kart. 204, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za únor 1869, nedat.

26 Tamtéž, kart. 205, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za duben 1880, nedat.; měsíční hlášení za listopad 1880, nedat.

27 Karlova Studánka byla pro turismus v Jeseníkách zásadní už od první poloviny 19. století, jak dokazuje Jiří GLO-NEK, *Na Jeseníky! O putování jeseníckými horami, turistických bedekrech a mapách do roku 1945*, Olomouc 2019, např. již v názvu kapitoly Karlova Studánka – brána do jeseníckých hor, s. 119ad.

28 ZAO, fond ŘNR, kart. 204, inv. č. 1987, sign. 21, např. měsíční hlášení za srpen 1873, nedat.; měsíční hlášení za listopad 1873, nedat.; měsíční hlášení za prosinec 1874, nedat.

29 Tamtéž, kart. 205, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za prosinec 1884, nedat.

30 Tamtéž, kart. 205, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za prosinec 1886, nedat.

31 Tamtéž, kart. 205, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za červenec 1887, nedat.; měsíční hlášení za srpen 1887, nedat.

o pavilon Vincentova pramene v Luhačovicích z roku 1826, kde v polovině 19. století vyrostly i dvě kolonády, Vincentova a Janova.³²

V Karlově Studánce stála sloupová hala již v roce 1842, a sice u Maxmiliánova pramene, byla však přestavěna na Sloupový dům³³ a ve druhé polovině 19. století se na tomto stavu nic nezměnilo. Na absenci kryté procházkové haly, „*prvního požadavku každého léčebného místa s pitnou kúrou*“, již neuspokojivě zastupoval lázeňský salon, si bez efektu stěžoval v roce 1869 doktor Steinschneider.³⁴

Poutavější problematiku představovala výstavba přístřešků nad prameny. V Karlově Studánce byl od roku 1842 vztyčen sloupový pavilon nad Maxmiliánovým pramenem, Antonínův a Karlův pramen zůstávaly bezprizorní. V námi sledovaném údobí zaznamenáváme vzednutí vlny zájmu o zřídla léčivých vod poté, co v roce 1862 vyrazil na povrch pramen, jenž získal přízvisko Vilémův. Nutno podotknout, že péče o kvalitu pramenů v Karlově Studánce úplně příkladná nebyla, byť se o tomto tématu v šedesátých letech se zaujetím korespondovalo. Do debaty se zapojili hlavně poučení laici – lékař a lázeňští správci.

V roce 1862 se za ochranu vývěřů před znečištěním přimlouval lékař Franz Kubin. Chtěl nad nimi zřídit „*účelné přístřešky*“ a kolem vysázet květiny. Myšlenky přitakal i vyšší úřad, který udělil placet k vytvoření „*chrámu*“ ze dřeva nad Antonínovým a Karlovým pramenem. Ke stavbě nedošlo.³⁵

Roku 1863 navrhoval lázeňský správce Florian Riedel, aby byl nad nedávno vytrysklým pramenem vyzdvižen vzdušný pavilon s plechovou střechou vynášenou šesti litinovými sloupy, jehož zhotovení by dle vlastních podkladů zadal místní hutí. Možná pro zvolený materiál v něm

dokonce viděl „*emblém vhodný pro železité prameny*“. Riedelův nápad si vysloužil předběžný souhlas. Vše opět nedopadlo zdárně.³⁶

Iniciativu posléze zpět převzal Franz Kubin. Podpořen chemickými rozbory Maxmiliánova, Karlova, Antonínova a nového pramene, jichž se ujal renomovaný profesor z Vídně Franz Schneider, kritizoval dosavadní lhostejnost: „*Ve svém současném stavu jsou prameny většinou bez zastřešení, nebo s velmi nedokonalým zastřešením, a tak špatně jímány, že jsou vystaveny nejen všem nízkým atmosférickým vlivům a každému znečištění, nýbrž také přístupu sladké vody*.“ Plédoval pro vyříbenou nápravu tohoto nedostatku: „*Co se týče krytí pramenů, bylo odhaleno, že krásný obraz pramene, z něhož chce lázeňský host čerpat největší pozemské bohatství, totiž zdraví, na něj působí blahodárným dojmem nejen při jeho příchodu, ale (...) že takový obraz zůstává ještě dlouho poté otisknut v jeho nitru a tane mu živě na mysli i ve chvíli, když již blahodárné účinky pramene ve smyslu tělesného blaha z jeho paměti dávno zmizely. Je tudíž zaručené, že příjemný zevnějšek pramene a vkusné okolí zvyšují co nejpříznivěji hodnotu pramene v očích lázeňských hostů*.“ Za ideální surovinu pokládal dřevo: „*Toto zastřešení může být zhotoveno velmi vhodně a s malými náklady z přírodního dřeva, u každého pramene v něčem rozdílně, což by se muselo nejprve ozřejmit drobnou kresbou. Podle mínění profesora Schneidera má být zastřešení vytvořeno tak, aby se úplně zadrželo světlo a teplo, a aby přístup k prameni byl otevřený pouze z jedné strany. Toto by se mělo zohlednit především u nového pramene, protože se nachází blízko vozovky, čímž je vydán napospas většině škodlivých vlivů*.“ Kubinův názor byl přijat s tím, že „*musí být sledována pro oko příjemná rozmanitost*“, a žádalo se proto o zaslání návrhů; zároveň bylo stanoveno, že se nový pramen bude nazývat Vilémův.³⁷ Stav pramenů zůstal při starém.³⁸

O zastřešení pro „*zdejší velmi primitivně vybavené prameny*“ lázeňská správa usilovala znovu roku 1865. U Vilémova a Antonínova pramene mělo být uděláno „*z pozinkovaného plechu s jednoduchými válcovanými sloupy*“, u Karlova pramene „*ze dřeva ve švýcarském stylu*“. Kresebné návrhy předložil svého času správce z Ludvíkova Pogatschnig. Poněvadž se mu ale nyní zdály náklady za pozinkovaný plech u Vilémova pramene vysoké, radil užít plech obyčejný, s barevným nátěrem a pozlacením hlavic sloupů a špice střechy. Cena by se snížila na šedesát zlatých. Kresby byly akceptovány s výhradami. Vyžadovalo se, aby se u Vilémova pramene od zlacení upustilo, neboť „*by se to neshodovalo s okolím*“. Pavilon nad Karlovým pramenem měl být z důvodu velkého průvanu „*malý a na jedné straně uzavřený*“. Ani tyto aktivity nepřinesly kýžené plody.³⁹

Rozplynuly se i snahy vynaložené o pár let později. Jímání a zastřešení pramenů nejdříve uvázlo „*kvůli válečným událostem*“ mezi Rakouskem a Pruskem, v roce 1868 prý stačilo jen odeslat do Vídně plán a rozpočet k předem schválené stavbě pavilonu Vilémova pramene. Hmatatelný výsledek se nedostavil.⁴⁰

32 Rolf BOTHE, *Klassizistische Kuranlagen. Zur typologischen Entwicklung einer eigenständigen Baugattung*, in: R. Bothe (ed), *Kurstädte in Deutschland: zur Geschichte einer Baugattung*, Berlin 1984, s. 17–48, zde s. 30–33; Ulrich COENEN, *Von Aquae bis Baden-Baden. Die Baugeschichte der Stadt und ihr Beitrag zur Entwicklung der Kurarchitektur*, Aachen 2008, s. 332–336; Robert Šrek, *Karlovy Vary. Architektura v letech 1780–1850*, Olomouc 2011, s. 59ad.

33 Anton HEINISCH, *Die Brunnen-, Bade- und Schafmolken- Cur-Anstalt zu Karlsbrunn in k. k. Schlesien*, Troppau 1845, s. 7–9. Roku 1841 byl blíže nespecifikovaný „*architekt z Bruntálu*“ – pravděpodobně Maxmilian Wilsch (Pavel Šopák, *Klasicistní architektura Opavy let 1780–1850*, Opava 2003, s. 52–53) – pověřen úpravou areálu kolem Maxmiliánova pramene. Jeho úkolem bylo navrhnout stavby dvojího druhu: 1) esteticky hodnotnější „*příjemně ozdobené Maxmiliánova pramene*“, sloupovou halu a na ní navazující promenádu, kde by hosté korzovali i při dešti; 2) utilitární prostory, v nichž by se odehrávaly procesy související s plněním a expedicí lahví s léčivou vodou. Na podzim roku 1841 se započalo s pracemi, do příštího léta pokročila celá záležitost nepatrně: proběhly terénní úpravy, byl stržen Biliárový dům, kolem Maxmiliánova pramene byla vyzděna kruhová zeď (na níž později stál sloupový chrámek), odtud ve směru k rybníku byly dokončeny „*podzemní ubikace určené k plnění lahví*“; nad nimi se vypínala vysoká, ze dvou stran otevřená hala u pramene („*Brunnenhalle*“), z níž směrem k Věžovému domu vedly dveře do sloupové kolonády („*Wandelbahn*“), sice pod střechou, avšak rovněž ještě nedodělané. Když roku 1842 velmistr při své návštěvě Karlovy Studánky seznal, kolik přijelo hostů a jaké jsou komplikace s bydlením, nařídil v lázních úpravy, mezi nimi i stavbu Sloupového domu, který vzniknul coby rezultat změn plánů u Maxmiliánova pramene: kolonáda („*Wandelbahn*“) byla s použitím již stojících sloupů přeměněna na obytnou budovu s patrem, a aby se dosáhlo symetrie, tak ve směru k Věžovému domu obdržela přístavbu podobnou hale u pramene, s krámkou a obytnými místnostmi; za své tehdy vzaly schody vedoucí z haly k Maxmiliánovu prameni, náhradou za ně byl vytvořen pohodlný přístup ze strany od kostela, k lepšímu osvětlení plnicích ubikací byla zvětšena okna; hala u pramene („*Brunnenhalle*“) byla zazděna, opatřena velkými prosklenými dveřmi a okny, čímž vznikla biliárová místnost.

34 ZAO, fond ŘNR, kart. 204, inv. č. 1987, sign. 21, zpráva doktora Steinschneidera z října 1869.

35 Tamtéž, kart. 203, inv. č. 1987, sign. 21, dopis Franze Kubina arcivévodovi z 6. 7. 1862; psaní lázeňské správě v Karlově Studánce, psané tamtéž 12. 7. 1862.

36 Tamtéž, kart. 203, inv. č. 1987, sign. 21, Florian Riedel řádovému kancléři a dvornímu radovi, 7. 4. 1863; dopis správě panství v Bruntálu, 18. 4. 1863.

37 Tamtéž, kart. 203, inv. č. 1987, sign. 21, Franz Kubin arcivévodovi, přijato 9. 8. 1863; dopis lázeňské správě z 11. 8. 1863, psaný v Karlově Studánce.

38 Franz KUBIN, *Der Curort Carlsbrunn und seine Trink-Bade-und Molken-Anstalt im k. k. Antheile Schlesiens*, Freudenthal 1864, s. 40.

39 ZAO, fond ŘNR, kart. 204, inv. č. 1987, sig. 21, přednes lázeňské správy v Karlově Studánce, 8. 5. 1865; dopis lázeňské správy řádovému kancléři (podepsaný Richardem Schmidem), 16. 5. 1865; dopis lázeňské správě, Vídeň 21. 5. 1865.

40 Tamtéž, kart. 204, inv. č. 1987, sig. 21, dopis psaný Franzem Kubinem řádovému kancléři 28. 4. 1868, v Bruntálu; dopis lázeňské správě z 3. 5. 1868, ve Vídni.

Pro sedmdesátá a osmdesátá léta jsou naše vědomosti o pramenech útržkovité. Roku 1877 Vilémův pramen kryla měděná střecha na sloupech, nad Karlovým a Antonínovým pramenem se přístřešky nenacházely. Před jejich zbudováním, jež by bylo spojeno s novým jímáním, varovali kvůli ohrožení jakosti vývěřů znalci.⁴¹ V rozporu s tímto údajem se zdají zprávy vztahující se k roku 1878, podle nichž léčivá zřídla obdržela obrubně ze slezského mramoru a pavilon nad Maxmiliánovým pramenem byl nadto vybaven mřížovými vstupy a vydlážděn einsiedlerským vápencem.⁴² V roce 1880 Ignác Wiesinger zhotovil půvabné kolorované návrhy pavilonků – dvou dřevěných pro Antonínův [obr. 2] a Karlův pramen, jednoho s litinovými sloupy a mřížkou pro Vilémův pramen.⁴³ Jestli dožrál některý z těchto akvarelů v uskutečnění, to bohužel nevíme. Ikonografické doklady se zatím nepodařilo dohledat. Podle publikace z roku 1886 už ovšem Karlův a Antonínův pramen svůj přístřešek na sloupech měly.⁴⁴

Kapitola 2: 90. léta 19. století – rok 1918

Výrazem nejistoty a polovičatých řešení v Karlově Studánce bylo i to, že se velmistr Řádu arcivévoda Vilém v osmdesátých letech 19. století rozhodoval mezi dvěma krajními možnostmi jak naložit se svými lázněmi: buď je pronajmout,⁴⁵ nebo razantně zmodernizovat.⁴⁶ Nakonec se přiklonil ke druhé variantě a přikročil k jejich důsledné transformaci ve vlastní režii.

„Návrh k plánu rozšíření Karlovy Studánky“

O přetvoření lázeňského areálu – ač pouze na papíře – se v roce 1887 pokusil nám blíže neznámý pan Wucherer ve spisu *Návrh k plánu rozšíření Karlovy Studánky*.⁴⁷ Jeho úvahy jsou nesmírně cenným zdrojem informací, neboť popisované slezské lázně naprosto bez skrupulí a se značnou erudiicí konfrontují s evropskými standardy.

Podle Wucherera Karlova Studánka nesla „*jak ve svém zařízení, tak rovněž ve svých jednotlivých stavbách punc nepromyšlené slátaniny*“. Stačilo vzpomenout na „*podivné vybavení obou lázeňských domů a k nim patřící kotelny, obě vozovny postavené bez účelu a smyslu při vstupu do lázeňského místa, flikované kasino, zvláštní výzdobu velkého hostince a nepřiliš příhodnou polohu malého hostince, Struskový dům, nesmyslnou dřevěnou boudu zvanou lázeňský salon, žalostné vodoléčebné ústavy a tak dále*“. Za nelibou situaci byla odpovědná administrace v Opavě, protože s lázněmi nakládala jako s nadbytečným přívěskem, bezmyslenkovitě a bez jakéhokoliv užítku. Během posledních let takto vyhodila sedmdesát tisíc zlatých, tedy obnos, jenž se mohl využít na stavbu hotelu, který by se počtem pokojů vyrovnal kapacitě bezmála celého zdejšího letoviska.

41 Viz J. SIEGEL, *Karlsbrunn*, s. 151–152.

42 ZAO, fond ŘNR, kart. 204, inv. č. 1987, sig. 21, měsíční hlášení za květen 1878, nedat.; měsíční hlášení za únor 1879, nedat.

43 Viz L. DĚDKOVÁ, *Ignác Wiesinger*, s. 112–113.

44 J. SIEGEL, *Karlsbrunn*, s. 63.

45 ZAO, fond ŘNR, kart. 155, inv. č. 1862, arcivévoda Vilém správě statků do Opavy, ve Vídni 28. 3. 1882, 30. 6. 1882, 25. 3. 1887.

46 V roce 1881 psal velmistr Vilém svému dvornímu radovi Antonu Kleiberovi v Opavě, aby dorazil do Vídně a vzal s sebou všechny plány nezbytné k projednávání budoucnosti Karlovy Studánky. ZAO, fond ŘNR, kart. 155, inv. č. 1862, arcivévoda Vilém Antonu Kleiberovi, ve Vídni 20. 9. 1881.

47 Tamtéž, kart. 205, inv. č. 1987, sign. 21, Wucherer, Entwurf zu einem Plane über die Vergrößerung von Karlsbrunn, ve Vídni, listopad 1887 (jen škoda, že není k dispozici onen plán, zmíněný v názvu spisu).

Obr. 2: Ignác Wiesinger, návrh pavilonu Antonínova pramene, 1880. ZAO, fond ŘNR, inv. č. 6312.

V čem spočívalo jádro problému Karlovy Studánky? Nenabízela nic pro „*lidi z majetného středního stavu*“, uvyklé na „*měšťanský komfort*“ a představující jinde většinu příchozích. Movitá společenská vrstva se sem nevracela, přestože se právě v těchto letech letní úprk z měst stával módou. Zámožnou šlechtu a měšťanstvo, které se chtěly vyhnout „*velkoměstským ruchům*“ a vyhledávaly „*menší, a ne tak živá lázeňská místa*“, Karlova Studánka nelákala. Scházela zde totiž architektonická vybavenost na úrovni doby – budovy k obývání, „*Cursal s čítárnami a hernami, kavárnami a jídelnami jako shromaždiště společnosti, řádný pohodlný lázeňský dům s minerálními a slatinnými lázněmi a kolonády u nejvíce navštěvovaných pramenů, aby se nemusely přerušovat pitné kúry při nepříznivém počasí*“. Argumenty, jež hlásaly, že se Řádu německých rytířů nevyplatí stavět kvůli krátkým sezónám, měl Wucherer za liché. Blízké konkurenční lázně se stejnými, ba horšími podmínkami, jako Gräfenberk či Jánské Koupele, byly v provozu každoročně přibližně pět měsíců.

Pro stávající bydlení v Karlově Studánce by se lichotky hledaly pouze obtížně. S výjimkou Knížecího domu se všude nacházely toliko „*úzké a na sebe nacpané byty*“ použitelné jen „*pro malé poměry a méně majetné lázeňské hosty*“. Lázně však musí oplývat přepychem a většími prostory pro lépe situované rodiny, přičemž při promyšlení otázky ubytování je zapotřebí zohlednit řadu faktorů, například rozdílné požadavky ženského a mužského osazenstva, solitérů, rodin nebo boháčů se služebnictvem. Konkrétně zasluhoval vybudovat hotel v pavilonovém systému, propojený ve všech patrech chodbami a případně rozšiřitelný o další pavilony, dále osm až deset jednopatrových vil ve švýcarském stylu s deseti až šestnácti obytnými jednotkami v každém objektu. Ubytovací domy bylo záhodno postavit na kraji lesa. Stavební materiál by sestával ze snadno dostupných surovin, dřeva, cihel či strusky, zdi se udělají hrázděné.

„Curhaus“ – dle Wucherera typ budovy natolik povědomý, že jeho smysl netřeba objasňovat⁴⁸ – byl pro Karlovu Studánku bytostně důležitý. Vždyť na slušnou restauraci či na kavárnu tu návštěvník nenarazil. Místní pohostinství, jež připomínala spíše krčmu, necht' pro příští časy zůstanou zachována nanejvýše pro nemajetné osoby. Jak měl „Curhaus“ vypadat? Nehodil se pro něj honosný architektonický sloh, jakým se vyznačoval Baden u Vídně či Karlovy Vary: „V naší lesnaté krajině by se dobře vyjímal jen lehké, pokud možno zelení pokryté stavby,“ pro něž přijde vhod technika hrázděného zdíva.

Léčebným centrem Karlovy Studánky se měl stát nový hrázděný lázeňský dům s minerálními a slatinnými koupelemi, poté dřevěná kolonáda, která pojme dva hlavní prameny, a prodejní butiky generující vyšší příjmy. Kolonádu bylo radno provést ve formě oblouku, aby získala patřičnou délku; otevřenou na prosluněné straně a naopak chráněnou před chladnými větry ze směru od Pradědu.

Je nábíledni, že předestřená Wuchererova vize nadměru překračovala finanční limity Karlovy Studánky.⁴⁹ Jakkoliv by Řád německých rytířů uspořil na dřevu, jehož vlastnil na svých panstvích dostatek, dosahovala sumární investice astronomické cifry, celkem 435 000 zlatých. Nejvíce peněz by pohltila výstavba vil, následoval hotel se sto čtyřiceti místnostmi, Curhaus a lázeňský dům.

Wucherer jen nahlas vyslovil to, co viselo ve vzduchu. Karlova Studánka byla příslovečně zanedbaná a neschopná obstát v záplavě nabídek jiných lázeňských destinací. Nepřehlédnutelná skutečnost bila do očí, což konečně ponouklo k činorodosti i velmistra Řádu německých rytířů. Pozornost předně musel soustředit na největší slabinu lázní – na architekturu určenou k léčebným účelům.

Architektura sloužící lázeňským účelům

V letech 1891–1893 byl vystavěn nový lázeňský dům, zděný, trojkřídlový, k jehož čelní straně byla představena „architektonicky krásná dřevěná stavba, procházková hala“. Výpravností předčil veškerou ostatní zástavbu v Karlově Studánce, právem se o něm hovořilo jako o „velké reprezentativní budově“. Vysoké náklady musely být současníkům patrné již při jeho letném zhlédnutí, ať už se jednalo o exteriéry nebo o interiéry. Dominantní pohledové průčelí beze zbytku pokrýval vyřezávaný ornament ze dřeva. Promenádní hala uvnitř kypěla luxusem, její stěny byly pojednány bohatou štukovou výzdobou, na zemi ležely koberce, k posezení sloužily soupravy sedacího nábytku potaženého sametem. V útrobách domu se dále nalézalo komplexní léčebné vybavení: v pravém křídle dvanáct kabin pro železité a jehličnaté koupele, elektrická lázeň a odpočívárna, v levém křídle devět kabin pro slatinné koupele, dvě kabiny na očistu a odpočívárna, ve středním křídle inhalatorium a vodoléčba. Eleganci lázeňského domu velebily noviny „jedním slovem: vše knížecí“.⁵⁰

48 „Curhaus“ – budovy v lázních určené výhradně ke společenským účelům, nikoliv k ubytování či k léčbě. Podle možností v sobě zahrnoval nejrůznější typy místností, od čítárny, přes hernu až po divadelní sál. K výkladu pojmu a stavebního typu, k problematickému používání názvu tohoto typu budov od 17. do 20. století viz Angelika BAEUMERTH, *Königsschloß contra Festempel. Zur Architektur der Kursaalgebäude von Bad Homburg vor der Höhe*, Marburg 1990, s. 11–18.

49 A to ještě Wucherer nezapočítal cenu za návrhy adaptací různých objektů, u nichž myslel na změnu funkce. Časem se podle něj lázně mohou rozrůst o bydlení pro úředníky, obchodníky, pekaře, řezníky, fiakristy, mlékaře a jiné služby.

50 Max RUMPLER, *Karlsruhner Spaziergänge*, Troppauer Zeitung 109/137, 17. 6. 1894, s. 3–4; Franz WIESNER, *Bad Karlsbrunn. Am Fusse des Altvaters in Osterreich-Schlesien. Eisen- und Moorbäder Trinkcur und Kaltwasser-Heilanstalt*, Freudenthal 1902, s. 14. – Ve zprávě lázeňské správy, týkající se poměrů v Karlově Studánce

Samotné výstavbě lázeňského domu předcházela poměrně zdlouhavá projektová fáze, jejíž počátky spadají do roku 1887. Na návrzích pracoval nejdříve architekt Viktor Schwerdtner (1846–1926) z Plzně,⁵¹ brzy jej ale vystřídal architekt Franz Kachler z Vídně (1847–1908),⁵² který se rychle osvědčil a pro Karlovu Studánku vytvořil podklady pro několik dalších staveb.⁵³ Výsledná podoba lázeňského domu uzrávala pozvolna,⁵⁴ nicméně stěžejní události proběhly v roce 1891, kdy byla ve Vídni odsouhlasena redukovaná verze Kachlerových návrhů (s vynecháním zadního křídla; se zkrácením středního křídla ve dvoře; bez patra na kotelně).⁵⁵ Výstavba byla svěřena stavebnímu mistru Franzi Meißnerovi (1843–1910).⁵⁶ Její průběh lze rekonstruovat z měsíčních hlášení lázeňské správy.

a hutích v Ludvíkově a Malé Morávce, Julius Frühauf v lázeňském domě uváděl tyto místnosti: procházková hala, dvě odpočívárny, vodoléčba pro pány, vodoléčba pro dámy, inhalatorium, masážní místnost, ordinace, 22 koupelen. ZAO, fond ŘNR, kart. 360, inv. č. 2139, sign VIII/2, 7. 3. 1894.

51 Přednosta stavebního oddělení c. k. německé státní průmyslové školy v Plzni. Autor projektu renovace radnice ve Stříbře z let 1882–1886 (Věra LAŠTOVIČKOVÁ, *Cizí dům? Architektura českých Němců 1848–1891*, Praha 2015, s. 228–229) a projektu neorenesančního jihočeského muzea v Českých Budějovicích z let 1898–1903 (Sabina HUŘTÁKOVÁ HAŠKOVÁ, *Architektura v Českých Budějovicích 1850–1920*, diplomová práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav, České Budějovice 2011, s. 75–84). – Pro Karlovu Studánku Schwerdtner byl činný v letech 1887–1888. Dne 5. října 1887 doporučil velmistru Vilému Schwerdtnerovi 400 zlatých za dodání plánů k novému lázeňskému domu, v případě jejich přijetí k uskutečnění pověřit Schwerdtnera detailními plány. Dne 30. ledna 1888 řešil detaily plánování lázeňského domu a sháněl se po Schwerdtnerových projektech. Dne 6. prosince 1888 informoval o přijetí Schwerdtnerova generálního zastavovacího plánu. ZAO, fond ŘNR, kart. 155, inv. č. 1862, arcivévoda Vilém správě statků v Opavě, ve Vídni 5. 10. 1887, 30. 1. 1888 a 6. 12. 1888. – Podle Schwerdtnerových pokynů byla zhotovena i slavnostní výzdoba Karlovy Studánky v roce 1887, když zde účinkoval mužský pěvecký spolek z Vídně. *Die Sängervereinigung nach Schlesien*, Mährisches Tagblatt 8/184, 16. 8. 1887, s. 5.

52 Franz Kachler se v archívních pramenech vyskytuje od roku 1888. V dubnu roku 1889 velmistr Vilém nechal proplatit Schwerdtnerovi 320 zlatých jako odškodné za jeho práci a snahu. ZAO, fond ŘNR, kart. 155, inv. č. 1862, arcivévoda Vilém správě statků v Opavě, ve Vídni 1. 12. 1888 a 19. 4. 1889.

53 Franz Kachler se prosadil nejen v Karlově Studánce, ale i v jiných lokalitách ve Slezsku, totiž v Opavě a v Bruntálu. Byl usazený ve Vídni, Slezsku zprostředkoval kvalitní vídeňský pozdní historismus. Z jeho staveb mimo Karlovu Studánku je záhodno jmenovat Muzeum císaře Františka Josefa pro umění a řemesla v Opavě (ve spolupráci s Johannem Scheiringerem) z let 1893–1895. Ke Kachlerovi viz Pavel ŠOPÁK, *Století proměny. Devatenácté století ve stavební kultuře českého Slezska a Ostravska*, Opava 2018, s. 208–210.

54 Zmiňován byl v úřední korespondenci už v letech 1887 a 1888. ZAO, fond ŘNR, kart. 205, inv. č. 1987, sign. 21, měsíční hlášení za prosinec 1887, nedat.; lázeňská správa administraci v Opavě, 11. 2. 1888. – Jeden půdorys lázeňského domu byl do Opavy zaslán roku 1889. ZAO, fond ŘNR, kart. 155, inv. č. 1862, Moriz Maria Edler v. Weitenhiller správě statků v Opavě, ve Vídni 13. 9. 1889.

55 Dne 24. ledna 1891 zaslal Kachler do Opavy k posouzení plány lázeňského domu ve trojím vyhotovení, přílohou k nim starý a nový rozpočet. Dne 6. března 1891 byl vyjma schválení redukce Kachlerova návrhu také určen rozvrh práce pro nejbližší týdny. V lázních se mělo začít s bouráním domu pro zaměstnance, kurníků a stájí pro krávy, poté se měla navázat zemina. Až to počasí dovolí, měl přijet Kachler, který vytyčí stavební místo a niveau. Dne 27. března 1891 lázeňská správa oznámila, že plány vyexpedované 18. března centrální kanceláři ve Vídni předala spolu se suplikou o stavební povolení obci Suchá Rudná, a domáhala se, aby architekt dorazil ve věci vyměření stavby do Karlovy Studánky po Velikonocích. Dne 5. dubna roku 1891 velmistr Vilém současně s odsouhlasením rozpočtu na 65 830 zlatých 35 krejcarů potvrdil, že se Kachlerovi mají vyplácet honoráře za skicy, pracovní náčrty, projekty, za vrchní vedení, dohled a kolaudaci, za revizi účetnictví, za diety a cestovní útraty. ZAO, fond ŘNR, kart. 155, inv. č. 1862, arcivévoda Vilém správě statků v Opavě, ve Vídni 6. 3. 1891 a 5. 4. 1891; Eduard Gaston Pöttickh, hrabě von Pettenegg správě statků v Opavě, ve Vídni 18. 3. 1891. – ZAO, fond ŘNR, kart. 365, inv. č. 2142, sig. X/1a, Franz Kachler správě statků v Opavě, 24. 1. 1891; Julius Frühauf správě statků v Opavě, 27. 3. 1891. – ZAO, fond ŘNR, kart. 358, inv. č. 2138, sig. VIII/1, vyřízení měsíčního hlášení z února 1891, 10. 3. 1891.

56 ZAO, fond ŘNR, kart. 155, inv. č. 1862, arcivévoda Vilém správě statků v Opavě, ve Vídni 11. 5. 1891. – Franz Meißner odborné zkušenosti získal coby praktikant u Wiesingera a při studiu odborné školy ve Vídni, kde násle-

V prvních měsících roku 1891 se obstarávaly stavební materiály. Od dubna probíhaly zemní práce. Na 1. června připadl akt položení základního kamene.⁵⁷ V létě řemeslníci provedli základy, vystavěli postupně levé křídlo, pravé křídlo a promenádní halu, pak je opatřili krovy. V říjnu byly střechy téměř zcela pokryté břidlicí. V listopadu byla promenádní hala na vnitřní štukové straně vyšalována a u chodeb dvorní zdi byly vestavěny kostry pro zasklení. Pracovalo se na manipulačních částech budovy a na kotelně.⁵⁸

Dříve než se v roce 1892 rozběhla stavba, vyráběli tesaři v lednu, únoru a březnu ručně řezby, ozdoby a konzoly. Do Karlovy Studánky přijížděly z Bruntálu vozy s tímto nákladem. V dubnu Meißnerovi zaměstnanci dělali v kabinách, v květnu na výzdobě fasády a interiéru promenádní haly (sem byli zasláni čtyři štukatéri z Vídně), v červnu na vnitřních a venkovních omítkách. V červenci pokračovali zabudováním topných těles do promenádní haly. Před ní byl navezen násyp, který byl planýrován do roviny. V srpnu došlo na osazení portiku při hlavním vchodu a suprafenster nad okna nárožních pavilonů. Na podzim se zhotovitel zaobíral přívodem vody a páry, montáží a zazděním parních kotlů. Výkopy, zednická a tesařská činnost ustaly koncem listopadu. Na sklonku roku bylo dodáno vybavení do promenádní haly, obou odpočíváren, bufetů. Na zařízení byly připravené místnosti pro masáže a vodoléčbu, inhalatorium a ordinace. V prosinci se konala pokládka podlah v promenádní hale a inhalatoriu. Přes léto také pokročila stavba kotelny.⁵⁹

V první polovině roku 1893 lázeňská správa informovala o závěrečných realizacích: v lednu a únoru o instalačních pracích a o pokládání podlah, v únoru o osazování vnitřních ostění dveří (s nástavci podle návrhu vídeňského sochaře Franze Schröfla) a suprafenster nad okny středního traktu směrem do dvora, v březnu o vybavování interiéru (například i dvěma mramorovými vanami) a o pracích na vodoléčbě. V dubnu nadešla chvíle na zkoušku funkčnosti rour pro páru a vodu. Ve dvou kabinách byly nachystány finální zavoskované povrchy, aby se ukázaly velmistřovi při příjezdu. V ostatních místnostech byl aplikován vápenný nátěr. Stále ještě ale zbývaly jakési instalace a na promenádní halu čekala výmalba. V červnu vše fungovalo, prý bez nejmenší chyby. V červenci se záležitost považovala za uzavřenou. V srpnu byla provedena vozovka za lázeňským domem, sklad na piliny a pojezdová dráha. Lázeňská správa žádala, zdali by novostavba – jak se tomu v lázních dělo často, když jejich prameny, domy, cesty a odpočinkové plácky získávaly názvy po osobnostech zaslouživších se o rozmach daného místa, země či národa – směla nést označení „*Vilémovy lázně*“. Odezva byla negativní. Jeho výsost si nepřála propůjčit žádné jméno k tomuto účelu. Aby se zamezilo zmatkům, bylo nařízeno užívat pojmenování „nové lázně“ (později „lázeňský dům“), dosavadní „nové lázně“ evidovat

dovalo jeho angažmá u stavitelských firem, podílejících se na výstavbě Ringstraße. Od roku 1866 působil zpět ve Slezsku, osvědčil se při projektování průmyslových závodů, navrhoval ale i obytné stavby, nemocnici, školu, chudobinec, městská jatka atd. Blíže viz Pavel ŠOPÁK, *Století proměny*, s. 114–116.

57 ZAO, fond ŘNR, kart. 358, inv. č. 2138, sig. VIII/1, měsíční hlášení za leden 1891, 31. 1. 1891; měsíční hlášení za únor 1891, 28. 2. 1891; měsíční hlášení za březen 1891, 31. 3. 1891; měsíční hlášení za duben 1891, 30. 4. 1891; měsíční hlášení za květen 1891, 31. 5. 1891.

58 Tamtéž, kart. 358, inv. č. 2138, sig. VIII/1, měsíční hlášení za červen 1891, 30. 6. 1891; měsíční hlášení za červenec 1891, 31. 7. 1891; měsíční hlášení za srpen 1891, 31. 8. 1891; měsíční hlášení za září 1891, 10. 10. 1891; měsíční hlášení za říjen 1891, 31. 10. 1891; měsíční hlášení za listopad 1891, 30. 11. 1891.

59 Tamtéž, kart. 358, inv. č. 2138, sig. VIII/1, měsíční hlášení za leden 1892, 31. 1. 1892; měsíční hlášení za únor 1892, 29. 2. 1892; měsíční hlášení za březen 1892, 31. 3. 1892; měsíční hlášení za duben 1892, 30. 4. 1892; měsíční hlášení za květen 1892, 31. 5. 1892; měsíční hlášení za červen 1892, 12. 7. 1892; měsíční hlášení za červenec 1892, 31. 7. 1892; měsíční hlášení za srpen 1892, nedat.; měsíční hlášení za září 1892, 11. 10. 1892; měsíční hlášení za říjen 1892, 10. 11. 1892; měsíční hlášení za listopad 1892, 10. 12. 1892; měsíční hlášení za prosinec 1892, 31. 12. 1892.

jako „starou lázeňskou budovu“ a „staré lázně“ vést jako poštu.⁶⁰ Malířské práce v interiéru se dodělávaly roku 1894.⁶¹ Téhož roku arcivévoda Vilém definitivně rozhodl, že proponovanou nádrž s fontánou před lázeňským domem nahradí zahradní úpravy.⁶² Vyúčtování stavby i s mobiliářem činilo 147 347 zlatých a 77 ½ krejcaru.⁶³ Kotelna s parním kotlem a se zázemím pro inhalatorium a slatinné koupele nakonec dosáhla výšky jednoho patra. Ve dvoře byl v letech 1907–1908 dodatečně vybudován krytý bazén.⁶⁴

V novém lázeňském domě v Karlově Studánce se slučovaly dva samostatné stavební typy – vlastní lázeňský dům a promenádní hala. Evidujeme několik příkladů z ciziny, kde se přistoupilo k obdobnému propojení, vždy z důvodu omezení peněžních výdajů.⁶⁵ Ušetřit určitě chtěl i Řád německých rytířů. Víme už, že původní architektonická koncepce – čtyřkřídlová stavba se dvorem předěleným vnitřním křídlem – prošla procesem redukce. Ve finále vznikla křídla tři, jež byla zděná a vzadu uzavírala jakýsi „čestný“ dvůr. K jejich přední části byla přilípnuta promenádní hala s dřevěným obkladem. Zatímco zděná křídla měla utilitární charakter projevující se navenek holými stěnami a prostými okny s jednoduchou rovnou suprafenestrou, na dřevěném čele lázeňského domu, obráceném do centra lázní a tudíž reprezentativním, nezbyl prázdný ani centimetr čtvereční. Kachler toto podlouhlé průčelí v návaznosti na předlohy pitných hal z 19. století akcentoval třemi rizality, větším uprostřed a dvěma menšími nárožními. Jeho plochu rozčlenil horizontálními a vertikálními plastickými prvky, jež se navzájem protínaly a vytvářely separovaná pole vyhrazená pro geometrizující dekor. Vodorovně fasádu dělily římsy, a to ve výšce parapetů, náběhů okenních záklenků a kladí. Svisle, ve sledu daném okenními a dveřními otvory, ji dělily skulptivně tvarované pilastry. Nejnáročnější výzdobou se samozřejmě vyznačovaly rizality, jejichž štítům předstupovaly střechy vynášené soustavou konzol a trámů; střední rizalit byl navíc označen vstupním portikem. Co se týká tvarosloví užitého ornamentu, vycházelo majoritně ze švýcarského – či snad ještě lépe „kvazilidového“⁶⁶ – stylu, u některých prvků bylo čerpáno z renesančního slohu. Čistě v neorenesančním duchu

60 Tamtéž, kart. 358, inv. č. 2138, sig. VIII/1, měsíční hlášení za leden 1893, 31. 1. 1893; měsíční hlášení za únor 1893, 28. 2. 1893; vyřízení hlášení z 12. 3. 1893; měsíční hlášení za březen 1893, 31. 3. 1893; měsíční hlášení za duben 1893, nedat.; měsíční hlášení za červen 1893, 30. 6. 1893; měsíční hlášení za červenec 1893, 31. 7. 1893; měsíční hlášení za srpen 1893, 31. 8. 1893.

61 Tamtéž, kart. 360, inv. č. 2139, sign VIII/2, Julius Frühauf správě statků v Opavě, v Karlově Studánce 2. 5. 1894; vyřízení téhož, v Opavě 2. 5. 1894.

62 Tamtéž, kart. 155, inv. č. 1862, arcivévoda Vilém správě statků v Opavě, ve Vídni 27. 1. 1894.

63 Tamtéž, kart. 360, inv. č. 2139, sign VIII/2, lázeňské správě v Karlově Studánce, v Opavě 11. 7. 1895.

64 Vyrostl náhradou za starou sešlou lázeň. Stavební mistr Ferdinand Ulrich v roce 1907 vykopával zeminu. Bazén byl v květnu 1908 hotov až na kabiny a fermežový nátěr. Než bude zpřístupněn veřejnosti, měla vyzrát jeho betonová nádrž. Otevření následovalo 4. července. Během července se zde koupalo na pět set osob. Budova o šířce 13 metrů a délce 25 metrů stála na 30 cm vysoké kamenné zdi, byla ze dřeva a kryla ji eternitová břidlice v kombinaci s drátěným sklem. ZAO, fond ŘNR, kart. 359, inv. č. 2138, sig. VIII/1, měsíční hlášení za říjen 1907, nedat.; měsíční hlášení za prosinec 1907, nedat.; měsíční hlášení za květen 1908, nedat.; měsíční hlášení za červen 1908, nedat.; měsíční hlášení za červenec 1908, nedat. – Fotografie bazénu otištěny v Kateřina KOČÍ – Lenka SKUHRAVÁ (edd.), *Karlova Studánka*, Karlova Studánka 2012, s. 31.

65 Thomas FÖHL, *Von Klassizismus bis Neubarock*, in: R. Bothe (ed.), *Kurstädte in Deutschland. Zur Geschichte einer Baugattung*, Berlin 1984, s. 49–88, zde s. 71, 88. – T. Föhl jmenuje tři příklady shodné dispozice: lázeňský dům s pitnou halou v lázních Ragaz (architekt J. C. Kunkler, v provozu od roku 1871), nerealizovaný návrh pro lázeňský dům s pitnou halou pro Wildbad (architekt Albert von Bok, 1865–1868), lázeňský dům s pitnou halou ve Vittelu v Lotrinsku (architekt neuveden). K lázním Ragaz viz dobová literatura: Wilhelm SCHLEYER, *Bäder und Badeanstalten*, Leipzig 1909, s. 651–652.

66 O sepětí mondénního historismu a kvazilidové dřevěné architektury viz Pavel ŠOPÁK, *Vzdálené ohlasy. Moderní architektura českého Slezska ve středoevropském kontextu 1*, Opava 2014, s. 43, 135–136.

Kachler navrhnul interiér promenádní haly. Pojal jej v kontrastu k vnějšku jako omítaný. Štukatura tu sestávala z reliéfní arkádové stěny a zrcadlových stropů; v polygonálně rozšířeném prostoru za osovým vchodem byla umocněna jemnými svazky větviček ve eviklech, kartuši s festonem a dvěma bystami.

Nový lázeňský dům představoval první a zároveň poslední velkou stavbu určenou pro léčebné procedury v Karlově Studánce. Další nebyl zapotřebí, za zdravím přijíždělo do lázní stále méně hostů, směřovali sem spíše turisté a ti se o léčbu nezajímali.⁶⁷

Bez šance byly také nápady postavit v Karlově Studánce kolonádu. Lázeňská správa se v letech 1894 a 1895 dotazovala, jestli by při Vilémově pavilonu mohla vzniknout krytá promenádní hala, avšak nepochodila, neboť dle správy statků k procházení výborně postačovala hala lázeňského domu, do níž byl koneckonců Vilémův pramen trvale přiváděn.⁶⁸ V roce 1898 vrtala hlavou podobná myšlenka Karlu Sengseisovi, blízkému spolupracovníkovi lázeňského správce Julia Frühaufa. Sengseis radil, ať je proluka po straně nového lázeňského domu zaplněna vzdušnou halou, jež pacientům umožní korzovat na čerstvém vzduchu, nabýt sílu z ranních slunečních paprsků, pokochat se prospektem lázní s Hubertovem v pozadí a nerušeně si zakouřit. Vizuálně se měla přimknout ke vzoru průčelí lázeňského domu (s ním by ji ostatně spojoval krček), výlohy by vyžadovala minimální, „*počítá se pouze s fasádou a střechou, žádné drahé zasklívání, zdění atd. by se nekonalo*“.⁶⁹

Na konci 19. století se alespoň podařilo prosadit nové zastřešení jednoho ze dvou klíčových pramenů. V roce 1895 byl postaven řádný přístřešek nad Vilémovým pramenem. Dostalo se tím letitým prosbám lázeňské správy, jež upozorňovala, že zřídlo bylo znečišťováno prachem z frekventované blízké cesty a že se k němu hůře přistupovalo po dešti, když se kolem vytvořily kaluže. Návrhy pocházely od Franze Kachlera, realizaci musel stihnout v šibeničním termínu necelých tří měsíců Franz Meißner, přitom nesměl překročit sumu dvou tisíc zlatých. Dřevěný prosklený pavilon byl postaven na zděných základech, jeho dekorativní pojednání bylo odvozeno z motivů uplatněných na průčelí lázeňského domu.⁷⁰ V roce 1899 řádl v lázních orkán, který polámal spoustu stromů. Jeden smrk spadl přímo na železný pavilon Karlova pramene a zdevastoval jej. V souvislosti s jeho obnovou bylo poručeno strhnout pavilon Maxmiliánova pramene a namísto něj udělat nový, dřevěný a prosklený. Postaven ale nebyl.⁷¹

Přírodní podmínky

Využijme zprávu o orkánu ke krátkému ohlédnutí za počasím v Karlově Studánce na přelomu 19. a 20. století. V měsíčních hlášeních už bohužel nebyly systematicky rozepisovány rozpočty

67 V roce 1895 administrace psala, že i přes „stavbu nového lázeňského domu, vybaveného veškerým komfortem a zřízeného podle nejnovějších zkušeností“, poklesl zájem o koupele. Karlovy Studánky se měnila v pouhé obyčejné letovisko, což bylo přičítáno na vrub lékařům. Také v roce 1896 sestávala „velká část lázeňského publika (...) z rekreativů“. ZAO, fond ŘNR, kart. 358, inv. č. 2138, sig. VIII/1, vyřízení měsíčního hlášení za říjen 1895, 21. 11. 1895; měsíční hlášení za červenec 1896, 5. 8. 1896.

68 ZAO, fond ŘNR, kart. 360, inv. č. 2139, sign VIII/2. Julius Frühauf správě statků v Opavě, 20. 9. 1892; lázeňské správě v Karlově Studánce, 14. 8. 1895.

69 Tamtéž, kart. 360, inv. č. 2139, sign. VIII/2, Karl Sengseis, *Promemoria*, prosinec 1898.

70 Tamtéž, kart. 358, inv. č. 2138, sig. VIII/1, Julius Frühauf správě statků v Opavě, 18. 12. 1894 a 28. 1. 1895; měsíční hlášení za únor 1895, 28. 2. 1895; správa statků lázeňské správě, 28. 2. 1895; vyřízení měsíčního hlášení za únor 1895, 11. 3. 1895; měsíční hlášení za duben 1895, 30. 4. 1895; měsíční hlášení za květen 1895, 31. 5. 1895; měsíční hlášení za červen 1895, 30. 6. 1895. – ZAO, fond ŘNR, kart. 360, inv. č. 2139, sign VIII/2, Julius Frühauf správě statků v Opavě předkládá vyúčtování prací F. Kachlera na projektu pavilonu v hodnotě 200 zlatých, 30. 11. 1895.

71 ZAO, fond ŘNR, kart. 360, inv. č. 2139, sign. VIII/2, lázeňská správa správě statků, 14. 2. 1899; vyřízení téhož, v Opavě 5. 3. 1899.

nákladů na opravy zapříčiněné mrazem, sněhem, lijáky či bouřemi. Z roztroušených zmínek ale plyne, že údržba nevyšla na málo.⁷²

Housing Development of Karlova Studánka in the Second Half of the 19th and at the Beginning of the 20th Century. Part II. Summary

The topic of the study is the architectural and urban development of the Karlova Studánka spa in the second half of the 19th century and at the beginning of the 20th century. The author builds on the previous research conducted by Pavel Zatloukal, which he expands with new facts based on an intensive study of archival sources. Attention is focused not only on the art-historical analysis of the individual buildings and on the characteristics of their architects, but also on other circumstances that influenced and accompanied the origin of the buildings and the territorial development of Karlova Studánka. These include the activities of various administration bodies of the Teutonic Knights, the involvement of spa doctors, as well as, for example, the climatic conditions and attendance. The study is published as a serial comprising three parts. In the second part, the author deals with the construction activities related to accommodation houses, which were caused by the massively developing railway transport in the 1870s and 1880s. However, the main topic is architecture used for medical purposes. As for both the residential buildings and the buildings designed to support spa therapy, it can be stated that, in the period from the 1850s to 1880s, Karlova Studánka stagnated, although a number of suggestions for improvement were made. The situation changed in the 1890s, when investments were made in the construction of a new spa house and in the construction of a pavilion called Vilémův pramen (William's Spring).

Mgr. Robert Šrek
Vlastivědné muzeum v Olomouci
srek@vmo.cz

72 Během zim na přelomu let 1892–1893, 1894–1895, 1902–1903, 1903–1904 velmi utrpěly kvůli sněhu všechny budovy, hlavně jejich střechy. V létě roku 1896 silný déšť vyplavil šterkový povrch z vozovky vedoucí lázněmi. Ve dnech 10. až 12. července 1903 rozbourená Bílá Opava výrazně poškodila nábrežní zdi a přemostění v celých lázních. K opravám byl vybidnut zednický mistr Ferdinand Ulrich z Vrbna. V roce 1904 byly vyměněny dřevěné nosníky u mostů za železné. V roce 1907 sněhová bouře vyvrátila dřevěný ochranný přístřešek na louce u lázní. Na přelomu let 1912–1913 byly lavičky a přístřešky na Vilémově výšině „skoro zcela zdemolovány sněhem“. ZAO, fond ŘNR, kart. 358 a 359, inv. č. 2138, sig. VIII/1, měsíční hlášení za únor 1893, 28. 2. 1893; měsíční hlášení za březen 1895, 31. 3. 1895; měsíční hlášení za září 1896, 30. 9. 1896; měsíční hlášení za duben 1903, 30. 4. 1903; měsíční hlášení za červenec 1903, 31. 7. 1903; měsíční hlášení za leden 1904, 31. 1. 1904; schváleno 2. 2. 1904 ve Vídni; měsíční hlášení za duben 1904, 30. 4. 1904; měsíční hlášení za červen 1904, 30. 6. 1904; měsíční hlášení za duben 1907, nedat.; měsíční hlášení za květen 1907, nedat.; měsíční hlášení za květen a červen 1913, 30. 6. 1913. – K tématu rovněž K. KOČÍ – L. SKUHRAVÁ (edd.), *Karlova Studánka*, s. 101, 103.

Ondřej Štarman

HISTORIE VÝROBY OCELOVÝCH LAHVÍ VE VÍTKOVICÍCH ČÁST I.: OD POČÁTKŮ VÝROBY DO KONCE DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY.

Abstract

The text presented is the first part of a three-part series, which aims to acquaint the reader with the history of the production of pressure steel cylinders in the Vítkovice Ironworks. Based on excerpts from the company's archive sources, the study reconstructs the production of bottles from the first written mentions at the beginning of the 20th century, through the rapid inter-war development to the specific period of Nazi occupation.

Keywords: Vítkovice Ironworks, industry, steel bottles, engineering, metallurgy, war production, technology, tube-rolling mill, Mannesmann, Ostrava

Na rok 2020 připadalo jedno poněkud zapomenuté výročí, 115 let od první zmínky o výrobě ocelových lahví ve Vítkovických železárnách. U této příležitosti vznikla také série tří na sebe navazujících textů, které se vám nyní dostávají do rukou. Vzhledem ke značnému časovému rozsahu museli autoři při zpracování předkládaného tématu vycházet z faktu, že povaha pramenné základny je v každém období dosti rozdílná, což se logicky odrazilo na struktuře jednotlivých oddílů. Zatímco tak např. jádro prvního textu je založeno na studiu výročních zpráv strojírní, v případě poválečného vývoje vzhledem k absenci podobného pramene musely být potřebné informace dohledávány z jiných zdrojů.

Torzovitost dochovaného materiálu a nezáměr domácích i zahraničních badatelů vedly k tomu, že dějinám tlakových ocelových lahví nebyla dosud věnována žádná pozornost. Totéž platí také v případě lahvarny Vítkovických železáren, která je nejstarším nepřetržitě fungujícím producentem ocelových lahví na světě.¹ Výjimku v tomto směru představují pouze dva krátké populárně pojaté články z podnikového tisku z pera archivářů Archivu Vítkovice, a. s., Jany Machotkové, resp. Radomíra Sedláčkové.² Tato a následující studie jsou tak vůbec prvním pokusem o ucelenější zpracování tohoto opomíjeného tématu a jeho představení širší veřejnosti.³

Počátky výroby ocelových lahví ve válcovně trub

Informace o historii ocelových lahví jsou obecně velmi vzácné. Tento deficit lze mj. připisat také faktu, že se jimi příliš nezabývali ani současníci. O bezešvé tlakové ocelové lahvi v moderním smyslu se dozvídáme v okamžiku, kdy se výchozím materiálem pro její výrobu stala za tepla válcovaná bezešvá trubka. Z toho důvodu je moderní lahev spojována především s výrobou bezešvých rour systémem Mannesmann a v německém prostředí se tak lze někdy setkat doslova s označením Mannesmannflasche. Drobné útržky uveřejněné v dobové odborné literatuře potvrzují, že se takovéto moderní lahve objevily poprvé v první polovině devadesátých let 19. století, kdy v Německu vzrostla poptávka po bezešvých ocelových nádržích, zvláště pak

lahvích na kyselinu uhličitou.⁴ Jak vyplývá ze zpráv z let 1892 a 1893, zaujaly odbornou veřejnost nejprve anglické bezešvé lahve vyráběné za studena lisováním a tažením z ocelového plátu. Zprávy ze začátku roku 1893 již informovaly o výsledku srovnávacích zkoušek anglických nádob a pokusných výrobků firmy Mannesmann. Lahve z rour válcovaných Mannesmannovým způsobem v červeném žáru vykazaly při menší tloušťce stěny větší pevnost a snesly větší tlak, což se projevilo mj. tím, že při trhacích zkouškách praskly při současném zachování celistvosti, kdežto anglické lahve se roztrhaly na kusy. Testy mj. prokázaly, že tepelné opracování žíháním zlepšuje vlastnosti lahve. Lze se domnívat, že nejspíše v roce 1895 byla technologie produkce lahví z trubek zvládnuta natolik, že mohla započít její výroba ve větším množství.⁵

Rovněž počátky výroby ocelových lahví ve Vítkovických železárnách obestírá řada nevyjasněných otázek, i zde však lze vysledovat spojitost s výrobou bezešvých trubek jako vstupního materiálu, jelikož nejstarší lahve jsou uváděny jako vedlejší produkt v oddělení 29 – Válcovna trub. Dosud se nepodařilo nalézt doklad o tom, kdy byla produkce zahájena, nezpochybnitelná však zůstává skutečnost, že zde byly vyráběny nejspíše v roce 1905.

K vytvoření uzavřené nádoby je třeba ke konci trubky připojit dno, které se společně s koncovou částí trubky nahřeje a následně za tepla ková a lisuje, čímž dojde ke spojení materiálu v procesu tzv. kovářského svařování. K uzavření trubky je tedy nutná znalost rozvinutých metod svařování, které slouží jako zdroj dostatečného tepla potřebného k nahřátí materiálu na požadovanou teplotu před vlastním kovááním a lisováním. Ve Vítkovicích položil základní technické předpoklady ke zvládnutí těchto procesů již ředitel Paul Kupelwieser (ředitelem 1876–1893), když inicioval stavbu válcovny trub v letech 1881–1883, uvedené do provozu v roce 1883 jako první rourovna v celém Rakousku-Uhersku.⁶ Bez zajímavosti není fakt, že v roce 1885 zřídil ve vítkovické plynárně zařízení k výrobě vodního plynu právě za účelem svařování.⁷ Teprve za následujícího ředitele podniku Emila Holze (ředitelem 1893–1901) však

1 V letech 1873–1945 byl podnik znám jako Vítkovické horní a hutní těžířstvo. S ohledem na nadcházející studie, které se věnují také dalším obdobím historie společnosti, užíváme v dalším textu ustálený výraz *Vítkovické železářny (VŽ)*, popř. *Vítkovice*.

2 *Vítkovice Cylinders – 100 let výroby ocelových lahví*, Vítkovické noviny 2006/3, s. 3; *Pohled do historie: lahvarna vyrábí už 110 let*, Vítkovické noviny, 2016/6, s. 3.

3 Vzhledem k omezením rozsahu předkládaný text předpokládá čtenářovu alespoň základní orientaci v českých, resp. hospodářských dějinách.

4 Informace o prvních bezešvých ocelových lahvích často výslovně zmiňují kyselinu uhličitou, což naznačuje, jakou roli sehrálo zvýšené využití této látky v zavádění těchto lahví. Kyselina uhličitá (něm. Kohlensäure, H₂CO₃) je slabá nestálá kyselina vznikající při reakci oxidu uhličitého (něm. Kohlenstoffdioxid, Kohlendioxid, CO₂) s vodou, resp. při jeho rozpouštění ve vodě pod tlakem. V případě uskladnění H₂CO₃/CO₂ v tlakových lahvích se až do druhé světové války hovoří o kyselině uhličitě (a doslova o Kohlensäureflasche jako o typu lahve), proto v dalším textu v souladu s dobovou terminologií užíváme tohoto výrazu. Roztok oxidu uhličitého a kyseliny uhličitě ve vodě je znám jako sodová voda, sodovka nebo sifon a tvoří podstatnou součást perlivých nápojů. R. B. HESLOP – Kenneth JONES, *Anorganická chemie, Příručka pro pokročilé studium*, Praha 1982, s. 380.

5 Ocelové lahve vzbudily nejdříve zájem odborníků zabývajících se železníci, kyselinou uhličitou a vojenstvím. Kromě využití v uskladnění kyseliny uhličitě zpráva z dubna 1892 označuje nízkou váhu anglických lahví jako velkou výhodu pro vojenské účely a doufá, že by se takto daly vyrábět také v Německu, zmiňuje se rovněž o Mannesmannových pokusech. S informacemi o zkouškách obou typů lahví byla následně veřejnost seznámena v lednu 1893 na zasedáních berlínského Verein für Eisenbahnkunde. Konečně v červnu 1895 byly uveřejněny informace z prohlídky Mannesmannova závodu v Remscheid s okrajovou zmínkou o výrobě lahví v Düsseldorfu, což by mohlo svědčit již o sériové produkci. Stahl und Eisen. Zeitschrift für das deutsche Eisenhüttenwesen (dále SuE), 12/9, 1. 5. 1892, s. 443; SuE 13/6, 1. 3. 1893, s. 256–258; SuE 15/11, 1. 6. 1895, s. 526–531.

6 Paul Kupelwieser (1. 2. 1843 Vídeň – 21. 3. 1919 Vídeň), technik, podnikatel, manažer a jeden z vůbec nejvýznamnějších ředitelů Vítkovických železáren. Vystudoval montanistické vědy na báňské akademii v Leoben, pracoval v rakouských hutích v Graz, Neuberg a Ternitz, působil jako ředitel válcovny v Teplících. V roce 1876 se ujal vedení VHHH a moderním manažerským vedením vyvedl podnik z vleklé stagnace a modernizoval jej na úroveň světové špičky. Milan MYŠKA, *Rytíři průmyslové revoluce*, Ostrava 1997, s. 211–259; *Biografický slovník Slezska a severní Moravy* (dále BSSM), sešit I. Edd. Milan MYŠKA a Lumír DOKOUPIL, Opava-Ostrava 1993, s. 69–71; Milan MYŠKA a kol., *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*, Ostrava 2003, s. 250–251.

7 Archiv Vítkovice, a. s. (dále AV), fond Sbirka soudobé dokumentace Vítkovice a. s. Ostrava (dále SSD VAS), kart. 18, Hana ŠŮSTKOVÁ, *Vítkovické plynárenství*, (rkp.). Vodní plyn vzniká vedením vodní páry přes žhavý

byla ve vítkovické rourovně zavedena výroba bezešvých trub systémem Ehrhardt, a to mezi lety 1894–1896.⁸

Dosavadní příznivý hospodářský vývoj, trvající více než 20 let, byl na začátku nového století přerušen. Krize 1901–1902 byla hlubší než krize minulé a konkurenční rozpory v železářském průmyslu a v důsledku toho i potíže jednotlivých podniků byly silnější než dříve. Celkové hospodaření a zisky tak velkého podniku, jako byly Vítkovice, nebyly ovšem ani touto krizí příliš vážně narušeny. To bylo dáno vedle jiných faktorů i důsledkem permanentních rekonstrukcí, prováděných zejména v samotných Vítkovicích a vedených snahou o to, aby výrobní náklady odpovídaly středoevropské úrovni.⁹

Tato doba ovšem nebyla bez nepříjemností. Rychlý rozvoj v období předcházející konjunktury na konci 19. a počátku 20. století vedl k rozsáhlé zakladatelské činnosti a zrychlení industrializace zvláště v oborech těžkého průmyslu a strojírenství. Pokračoval všeobecný technický rozvoj, zestátnování železniční sítě a zvyšování přepravních tarifů. Koncem roku 1901 odešlo z železáren 2000 osob a v příštím roce další 4000.¹⁰ Tuto složitou situaci musel řešit nový ředitel Friedrich Schuster (ředitelem 1901–1915).¹¹ Ten nabádal k investicím směřujícím k vybudování nových provozů a zavedení nových technologií i produktů. Není tedy žádným překvapením, že právě v této době zasáhla také vítkovickou rourovň řada přestaveb a inovací, mezi kterými jsou poprvé dokumentovány také ocelové lahve.

Nejstarší doloženou zmínku o výrobě lahví ve Vítkovicích představuje záznam ze schůzky těžařské rady ze dne 7. prosince 1905. Ve třetím bodě jednání informoval generální ředitel F. Schuster radu o dohodě, kterou se podařilo uzavřít mezi Vítkovickými železárnami a Mannesmannovými závody. Dohoda se týkala odbytu lahví na kyselinu uhličitou, které v ostré konkurenci s Manesmannovými závody musely být prodávány za ceny nižší, než byly výrobní náklady. Podle dosaženého ujednání měla být od této chvíle potřeba Rakouska-Uherska v tomto artiklu rozdělena mezi Mannesmannem a Vítkovicemi v poměru 60:40. F. Schuster dále poznamenal, že lahve byly dosud v důsledku špatných cen vyráběny pouze v nepatrném

Obr. 1: Expedice vítkovických lahví v prvorepublikovém období. AV, fond VHHT-foto, kart. 9, inv. č. 200.

množství a vyjádřil naději, že sjednané rozdělení trhu zajistí do budoucna odbyt tohoto nového produktu ve větším rozsahu a za stále příznivější ceny, které se již podniku budou vyplácet.¹²

Rychlé dojednání dohody mezi oběma společnostmi bylo zřejmě důsledkem náhlého sledu událostí roku 1905, které odstartovaly ovládnutím válcovny trub v nedalekém Svinově (dnes Ostrava-Svinov) podnikem Mannesmann.¹³ Je jasné, že tato situace přispěla k urychlené snaze o vyřešení sporných otázek vzájemných vztahů, a tak F. Schuster kromě dohody o odbytu ocelových lahví informoval hned v prvním bodě prosincového zasedání také o úspěšném ukončení delší dobu se táhnoucích jednání s Mannesmannem jako novým majitelem svinovské rourovny.¹⁴

koks či uhlí (při spalování koksu, resp. uhlí). Přitom se pára rozkládá a vzniká vodík a oxid uhličitý, při vyšších teplotách a delší době styku oxid uhelnatý. Ve vzniklé směsi plynů (zhruba 45–50 % H₂, 35–40 % CO, cca 5 % CO₂ a 5–10 % N₂) se uplatňuje vysoká spalovací rychlost vodíku a směs tak má mnohostranné využití. Ve svařování byl později nahrazen acetylenem. Libor JURÍČEK – Josef MAREK, *Svítiplyn na severní Moravě a ve Slezsku*, Ostrava 2007, s. 88.

8 Ing., Dr. ing. h. c. Emil Holz (10. 4. 1840 Stuttgart Německo – 4. 11. 1915 Berlin-Charlottenburg Německo) objevitel tzv. vítkovického duplexního pochodu výroby oceli. Ve funkci generálního ředitele usiloval mj. o rozšíření rudné základny podniku. V Německu si vydobyl věhlas vynikajícího odborníka na výstavbu vysokých pecí, ve Vítkovicích původně působil na pozici vedoucího vysokopečního provozu a zástupce ředitele. BSSSM, sešit V. Edd. Milan MYŠKA a Lumír DOKOUPIL, Opava-Ostrava 1996, s. 42–43.

9 Jiří MATĚJČEK – Eva WIESNEROVÁ, *K vývoji vítkovických železáren 1875–1914*, in: Průmyslové oblasti 4, Ostrava 1973, s. 97.

10 J. MATĚJČEK – E. WIESNEROVÁ, *K vývoji*, s. 96–105.

11 Ing., Dr. mont. h. c. Friedrich Schuster (1863 Vídeň – 1. 9. 1932 Vídeň), významný technik-hutník. Po ukončení studií na vysoké škole technické ve Vídni přijal v roce 1887 místo chemika v laboratořích VŽ, o rok později se stal provozním inženýrem Žofínské huti v Moravské Ostravě. V roce 1893 jej ředitel Emil Holz povolal na ředitelství podniku jako svého technického sekretáře, následně byl pověřen řízením několika referátů a oddělení. V pozici generálního ředitele se významně zasloužil o komplexní reorganizaci podniku vedenou snahou o zvýšení technické a výrobní produktivity a výrazný růst objemu výroby. Za účelem modernizace a racionalizace výrobních zařízení a metod zahájil rozsáhlou investiční činnost. Dokončil úplnou elektrifikaci hutě, zahájil realizaci zbrojního programu. Odborně se zaměřoval zejména na ocelářství. BSSSM, sešit III. Edd. Milan MYŠKA a Lumír DOKOUPIL, Opava-Ostrava 1995, s. 103–104.

12 AV, fond Vítkovické horní a hutní těžířstvo (dále VHHT), kart. 20, inv. č. 155. Těžařská rada, či rada podílníků těžířstva (Gewerkschaftsrat) představovala vrcholovou instituci podniku a tvořili ji ředitel a majitelé (popř. zástupci majitelů) železáren. Konkrétně se na prosincovém zasedání sešli v úzkém kruhu zástupci majitelů Max Rudolf von Gutmann, Philip Stiedry, Heinrich Wiedmann a ředitel železáren Friedrich Schuster.

13 V roce 1904 odmítly Vítkovické železářny společnou účast ve výši 50 % s firmou Hahn na svinovské rourovně. Nenechaly se tak vtáhnout do hry, rozehrané zakladatelem svinovského závodu Oskarem Huldšinským. Ten totiž současně v letech 1903–1904 jednal s firmou Mannesmann o získání licence na patenty na výrobu bezešvých trub. Po vítkovickém odmítnutí se tak v roce 1905 naskytlá příležitost právě pro Mannesmann, který v přičlenění svinovské svařovny rour spatřoval vhodné rozšíření svého výrobního programu v Rakousku, možnost rozumného rozložení výroby mezi svými závody, zlepšení celkových výsledků a snížení výrobních nákladů jak v Německu, tak Rakousku-Uhersku. Plán tohoto přičlenění vykrytalizoval ze zmíněných jednání v letech 1903–1904. Na mimořádném generálním shromáždění 30. března 1905 tak přešla většina akcií svinovské akciové společnosti do rukou skupiny Mannesmann. J. MATĚJČEK – E. WIESNEROVÁ, *K vývoji*, s. 104; Heinrich KOCH, *75 Jahre Mannesmann (Geschichte einer Erfindung und eines Unternehmens) 1890–1965*, Berlin 1965, s. 82.

14 Výsledkem byla jiná dohoda, jejíž detaily v tomto případě neznáme. AV, fond VHHT, kart. 20, inv. č. 155.

V roce 1903 byla v oddělení válcovny trub zřízena svařovna vodním plynem na výrobu trubek a kotlových těles velkých průměrů, hladkých plamenců pro parní kotle a od roku 1907 též vlnitých plamenců. Oddělení i celý podnik tak byly připraveny na příchod konjunktury v letech 1906–1907. Jako jednomu z mnoha produktů válcovny trub (a vlastně produktu vedlejšímu) nebyla lahvím ve výkazech věnována zvláštní pozornost. Ze sledovaného období máme k dispozici dva podobné prameny. Statistika výroby za léta 1893–1924 eviduje několik kategorií zboží, mezi něž patřilo od účetního období 1903/1904 také zboží svařované vodním plynem.¹⁵ Statistika průměru výrobních nákladů a výrobních cen od října 1895 do roku 1923 rozlišuje stejné kategorie, chybí pouze oddíl „různé“. Předpokládáme, že ocelové lahve byly vykazovány právě jako součást „zboží svařovaného vodním plynem“ a tudíž mohly být vyráběny nejdříve od října 1903. Pohled na první čtyři účetní období (tedy od 1903/1904 po 1906/1907) také potvrzuje, že toto zboží jako celek bylo zpočátku jen lehce ziskové a tento poměr se výrazně zlepšil až od roku 1907, což by odpovídalo poznámce o prodeji lahví pod cenou.¹⁶ Má se za to, že zboží svařované vodním plynem bylo značně rozmanité, takže tato přidružená výroba se měnila podle konkrétních zakázek a její sortimentní skladba tak byla velmi pružná, což opět odpovídá tomu, co o počátcích výroby lahví víme.¹⁷

S rostoucími kapacitními požadavky se musely vlastní prostory výroby bezešvých trub, resp. svařovny, brzy ukázat jako nedostatečné. Kolem roku 1897 byl ve válcovně trub zahájen provoz vlastní kovárny.¹⁸ Od června 1905 v rourovně probíhala novostavba úpravny (apretovny), kolaudovaná v srpnu následujícího roku. Tyto nové prostory úpravny dále rozšiřovaly možnosti celého oddělení válcovny, byly elektrifikovány, napojeny na rozvod vody a zařízeny moderními stroji.¹⁹ Tato informace je zajímavá z toho důvodu, že firemní tradice klade počátek pravidelné sériové výroby lahví ve Vítkovicích do podzimu 1906, což by naznačovalo jistou souvislost s dokončením úpravny.²⁰

Obrázek o sortimentu ocelových lahví vyráběných ve válcovně trub v předvečer první světové války si můžeme udělat z katalogu produktů rourovny z roku 1914. Lahve byly určeny pro uskladnění kyseliny uhličitě, kyslíku, vodíku, čpavku, stlačeného vzduchu, kyseliny siřičité, chlóru, rtuti a dalších blíže nespecifikovaných vysoce stlačených a zkapalněných plynů a chemikálií. Katalog také upozorňuje na „oblíbené modely sífonových lahví“. V zásadě existovaly dva základní typy, první byl primárně určen pro kyselinu uhličitou, druhý pro kyslík a vodík. Oba tyto modely se nabízely v několika velikostech.²¹

Lahve pro kyselinu uhličitou byly dodávány v deseti základních rozměrových variantách o jmenovitém obsahu 1–25 kg, vnějších průměrech 90–206 mm a výšce (bez ventilu) 310–1340 mm. Zkušební tlak činil 190 atm. Tloušťka stěny se pohybovala od 4 mm u kilo-

gramové lahve do 8 mm u 20 a 25kg lahví. Průměrná prázdná váha bez ventilu se pohybovala v rozsahu od 4,9 po 60 kg. Lahve pro kyslík a vodík vyly vyráběny ve dvanácti základních variantách, a to o objemu 1–40 l, vnějším průměru 90–206 mm a výšce (bez ventilu) 250–1540 mm. Zkušební tlak činil opět 190 atm, maximální provozní tlak byl omezen na 125 atm. Šířka stěny se pohybovala od 4 mm u litrové a 1,5l lahve po 8 mm u 20, 30 a 40l modelů. Průměrná prázdná váha bez ventilu se pohybovala v rozsahu od 4,2 do 64 kg. Lahve o vyšším provozním tlaku, netradičních rozměrech nebo větším objemu bylo možno dodat po dohodě. Pro všechny typy lahví platilo, že ventily různých konstrukcí nebyly v ceně započteny. Již před 1. sv. válkou nalezneme v nabídce kromě lahví také nádrže na stlačený vzduch tvaru válce s dvěma plochými dny. Jednalo se o tři základní modely určené na 25, 75 a 100 atm provozního tlaku, které mohly pojmout od 8 do 200 (25 atm), resp. od 8 do 500 (75 a 100 atm) litrů vzduchu. Lahve, stejně jako ostatní výrobky rourovny, byly zákazníkům dostupné prostřednictvím Roberta Kerna, jehož síť měla centrály ve Vídni, Praze, Budapešti, Innsbrucku, Lvově a Boryslavi a velkosklady ve Vídni, Budapešti a Boryslavi, což zajišťovalo dostupnost na celém území monarchie.²²

Z popsané produktové řady však před námi vyvstává jedna nevyjasněná záhada. Jedná se o nepoměr mezi nabízenými lahvemi a možnostmi tehdejší produkce bezešvých trubek ve Vítkovicích. Ocelové bezešvé trubky se ve sledovaném období ve Vítkovicích vyráběly třemi způsoby. V roce 1894 byla zavedena výroba dle Ehrhardta, která se ve výkazech projevila až o dva roky později. Ne příliš výkonná trať byla zrušena společně s výstavbou moderní válcovací trati Stiefel.²³

V roce 1905 zahájily Vítkovické železárny jednání s vynálezcem nového postupu na výrobu bezešvých rour Ralphem Charlesem Stiefelem, jehož trať spatřil v tomtéž roce ve výstavbě v městě Elwood City v USA ředitel F. Schuster.²⁴ Linka, uvedená ve Vítkovicích do provozu v roce 1907 za osobní účasti Stiefela, byla první válcovnou tohoto typu v Evropě a jednou z prvních na světě. Požadovaného výrobního rozsahu do průměru 203 mm (8“), ani výkonu 45 kusů za hodinu, však nedosáhla. A právě zde narážíme na problém, rozsah byl omezen na průměry 57 mm (2 1/4“) až 102 mm (4“) a program rozšířen až po první světové válce v souvislosti s další výstavbou závodu.²⁵

Po první světové válce prochází vítkovická válcovna trub obdobím masivního rozvoje, který je charakterizován především výstavbou tratí na výrobu bezešvých trubek Mannesmannovým způsobem.²⁶ Rozsáhlé rekonstrukce dokončené v letech 1926–1927 ze závodu učinily jednu z nejlépe zařízených rouroven v mezinárodním srovnání vůbec. Od této doby již výroba bezešvé trubky požadovaných průměrů vlastními silami nepředstavovala pro podnik žádný problém.²⁷

Na rozdíl od meziválečných pramenů, které jednoznačně hovoří o lahvích vyrobených z trubek válcovaných Mannesmannovým způsobem, podobné informace o předválečných lahvích

15 Vedle toho statistika dále rozeznává kategorie: plynové roury svařované, roury patentně svařované, bezešvé (od 1896/1897), vlnité trubky (plamence) svařované vodním plynem (od 1912/1913), fitinky, kategorií „různé“, zboží svařované elektricky (od 1904/1905). Účetní období tehdy trvalo od října do října. AV, fond VHHT, kart. 1950, inv. č. 7035.

16 AV, fond VHHT, kart. 1950, inv. č. 7037.

17 Emil TOTUŠEK, *Historie výroby ocelových trubek. Část B – Rozvoj výrobní základny na území ČSSR*, Praha 1988, s. 11.

18 Bohumil POČTA, *100 let válcovny trub Vítkovice. Sborník pro technickou konferenci dne 6. prosince 1983*, Ostrava 1983.

19 AV, fond VHHT, kart. 2294, sign. TDC-137.

20 *Jubilejní láhev*, Jiskra. Týdeník VŽKG 32/36, 8. 9. 1976, s. 3.

21 AV, fond VHHT, kart. 1962, inv. č. 7065.

22 Tamtéž.

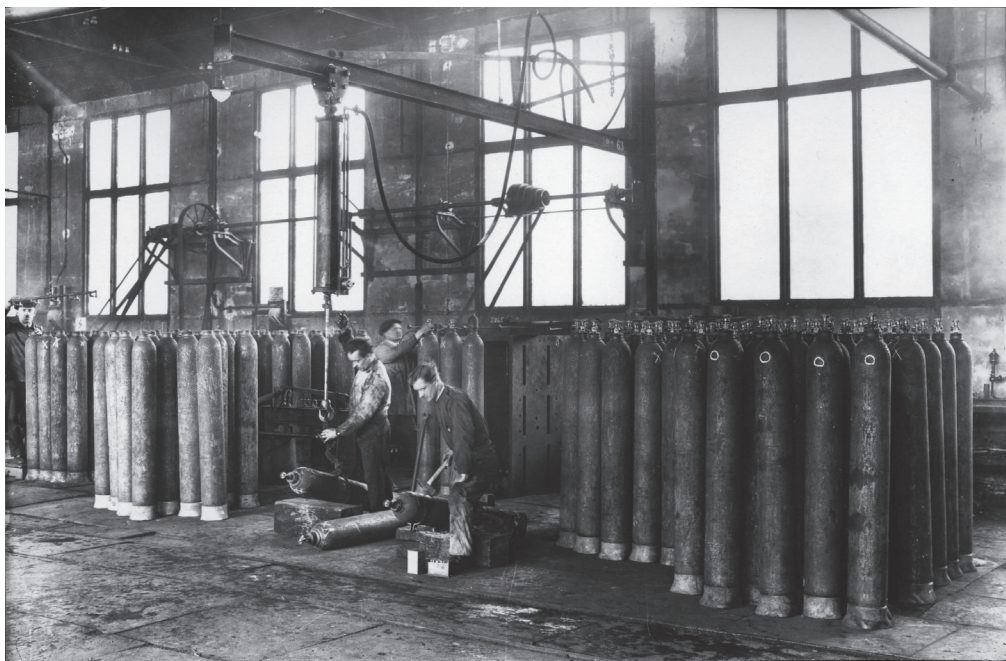
23 Jan BURDA, *Historie válcoven trub podniku Vítkovice 1883–1983*, Ostrava 1983, s. 37.

24 B. POČTA, *100 let válcovny*.

25 Jan DRBOUT – Emil TOTUŠEK, *Historie výroby ocelových trubek*, Praha 1988, s. 68, 77.

26 Nejdříve došlo do roku 1919 ke zprovoznění tzv. Velkého Mannesmannu produkujícího trubky o průměrech od 127 mm (5“) výše, v letech 1926–1927 pak trať tzv. Malého Mannesmannu, který pokrýval průměry do 140 mm (5 1/2“).

27 Ferdinand LUCEK, *Vývoj vítkovických železáren v letech 1926 až 1936*, in: *Technická práce na Ostravsku 1926–1936*, Ostrava 1936, s. 419–421.

Obr. 2: Značení lahví v prvorepublikovém období.
AV, fond VHHT-foto, 18x24, č. 4996.

scházejí. Co se týče případného krytí spotřeby trubek jejich dodávkami, tak v celé monarchii ve skutečnosti moc možností nezbývalo. Počátkem století existovaly v celém Rakousku-Uhersku čtyři svařovny trub, z toho tři v ostravsko-karvinském revíru (Vítkovice, Bohumín, Svinov) a jedna na dnešním Slovensku (Podbrezová). Svinov se dočkal přebudování na výrobu bezšvých trub až v letech 1913–1914. V Bohumíně byla jejich výroba zahájena sice v roce 1912, ale paradoxně nevykonným Ehrhardtovým způsobem. Slovenské železářny v Podbrezové nepřicházejí v úvahu, jelikož se zde používal po všech směrech horší systém Briede.²⁸ Jedinou technicky reálnou alternativu tak představují případné dodávky z Mannesmannova závodu v Chomutově.²⁹ Buď tedy ve Vítkovících existovala nějaká rozšiřovna Stiefelových trubek, nebo Mannesmann v Chomutově dodával trubky chybějících průměrů do Vítkovic. Možná je i kombinace těchto postupů. Otázka výchozího materiálu tak zůstala nevyjasněná v podstatě až do rekonstrukce válcovny trub v letech 1926–1927.

Produkce lahví ve strojírně

V roce 1926 se uskutečnil přesun výroby lahví do oddělení 27 – Strojírna. Pro osvětlení okolností, které k tomuto kroku vedly, je nejprve nutno se vrátit o pár let nazpět. V roce 1924 se strojírna nacházela v dobré kondici, což vedlo k optimistickým očekáváním do roku příštího.

28 J. BURDA, *Historie válcoven*, s. 25–26, 49–50, 55–56, 58–59.

29 Starší areál železáren v Chomutově byl v roce 1888 odkoupen podnikem Mannesmann s cílem realizace průkopnických patentů bratrů Reinharda a Maxe. Podle některých zdrojů se zde měly lahve vyrábět údajně již od roku 1894, a to až do průměru 204 mm a tlaku 80 atm. J. BURDA, *Historie válcoven*, s. 52–53; E. TOTUŠEK, *Historie výroby*, s. 24.

Nejednalo se o jediné oddělení strojírenského charakteru ve Vítkovických železárnách, ale zřejmě o oddělení s nejširším záběrem výroby. Ve výroční zprávě se tak dočteme, že vzhledem k rozsáhlé produkci bude nutno výrobní program zúžit a v tomto ohledu se zvláště zaměřit na produkty potřebné v revíru a samotném podniku. Tento přístup však paradoxně ke kýženému výsledku nevedl.³⁰

Příznivé obchodní vyhlídky na rok 1925 se bohužel nepodařilo naplnit. Všeobecný špatný stav průmyslu, krize na trhu s uhlím a potíže při opatrování peněz u vítkovických zájemců a zákazníků způsobily, že řada větších projektů nebyla uskutečněna. Strojírna tak ztratila objednávky, se kterými ve svých kalkulacích počítala jako jistými. To se stalo zvláště v oboru výroby válcoven a zařízení pro doly. Sázka tzv. na jednu kartu se tentokrát nevyplatila. Slovy dobového dokumentu: „Z toho důvodu jsme byli přinuceni, snažit se časově náročnější a nákladnější drobnou prací získat (i ty) menší a nejmenší zakázky, abychom dosáhli alespoň kontinuity zaměstnaneckého stavu a tím udrželi zapracovaného personálu.“³¹

Kýženého úspěchu, čili odbytu nových lahví, se v roce 1926 ještě dosáhnout nepodařilo. Oživení se očekávalo až další rok. Skutečně již v roce 1927 se výroba vyvíjela uspokojivě, když dosáhla trojnásobku roku předešlého a očekávání se naplnila. Dá se totiž říci, že až na drobné výjimky všechna další léta do druhé světové války vykazují neustálý nárůst a zlepšování celkových výsledků. Vedle toho lze vypořádat také další trend charakterizující produkci lahví v meziválečném období. Lahve představovaly od počátku především úspěšný exportní artikl. Tak již v březnu 1926 odeslaly Vítkovice 600 kyslíkových lahví do Vídně firmě Krükl & Hansmann a současně pracovaly na dalších 1000 kusech pro jinou společnost tamtéž. Jako jednu z prvních větších dodávek po přesunu do strojírny máme v létě 1926 zaznamenanou také zakázku pro palírnu lihu v rumunském Temešváru, kam bylo v červenci expedováno 1200 lahví rozličných typů, které zaplnily čtyři železniční vagóny. Domácí zákazníci samozřejmě nezůstali opomenuti.³²

V letech 1928–1931 patřil mezi největší odběratele vítkovických lahví SSSR prostřednictvím ruského obchodního zastoupení v Praze.³³ Rok 1928 byl pro lahve z Vítkovic nadmíru úspěšný. Očekávání, která si vedení slibovalo ve věci zvyšování produkce lahví a nádrží pro zkapalněné a stlačené plyny o rok dříve, se vyplnila: výroba roku 1927 ve výši 275 tun stoupla na plných 814 tun a fakturovaná cena z 1 570 000 Kčs vzrostla na cca 4 010 000 Kčs. Strmý růst si vysloužil pozornost funkcionářů strojírny, a tak byly lahve poprvé zmíněny mezi nejvýznamnějšími výrobními obory závodu. Lahvím se tak dostalo stejného ocenění, jako válcovným, hornickým a koksovacím zařízením, zařízením pro hlubinná vrtání, lokomotivám na stlačený vzduch a elektřinu, kompresorům, hornickému nářadí na stlačený vzduch a elektřinu, ozubným kolům a hnacím ústrojím, železničním dvojkolím a kovaným a lisovaným výrobkům.³⁴

Enormní zájem o vítkovické lahve se projevil na stavu objednávek, který zaznamenal 3,5násobné zvýšení. Výsledkem bylo, že v posledních měsících roku 1928 bylo dosaženo maximální kapacity, která se dala s tehdejšími zařízeními spolehlivě zajistit. Tímto zařízením byl jeden

30 Pokud není výslovně uvedeno jinak, vychází následující text z výročních, popř. měsíčních zpráv strojírny. České překlady německých citací autor. AV, fond VHHT, kart. 1871–1873, inv. č. 6929.

31 AV, fond VHHT, kart. 1871, inv. č. 6929, Monatsberichte, Jahresbericht, Produktionstabelle pro 1924; Monatsberichte, Jahresbericht 1925

32 Tamtéž, kart. 1871, inv. č. 6929, Monatsberichte, Jahresbericht 1926; 1927.

33 Tamtéž, kart. 1277, inv. č. 5307; Tamtéž, kart. 1278, inv. č. 5316; Tamtéž, kart. 1280, inv. č. 5345; Tamtéž, kart. 1281, inv. č. 5362.

34 Tamtéž, kart. 1871, inv. č. 6929, Monatsberichte, Jahresbericht 1928.

lis. Měsíční kapacita představovala 3000 lahví po 300 Kčs za kus, tedy 900 000 Kčs měsíčně. Není tedy divu, že po tomto úspěšném roce skýtal lahve nejlepší vyhlídky také pro příští rok. Skutečností je, že Vítkovice byly nuceny některé objednávky dokonce odmítat. Stalo se tak např. v červenci v případě zakázky na 2000 lahví na kyselinu uhličitou o váze 132 tun a ceně 1 060 000 Kčs pro pražskou Stern & Co., přesto v tomto měsíci závod vykázal 10% zisk. Podnik si mohl taková odmítnutí dovolit. Např. hned v únoru započaly práce na třech zakázkách, 1680 lahví pro SSSR, 1850 lahví pro tradičního zákazníka Krükl & Hansmann a 500 lahví pro dalšího stabilního odběratele budoucích let, dánskou firmu Christian Nielsen, Springforbi. Jako velmi ziskové byly hodnoceny červenové dodávky kyslíkových lahví pro výrobce kyslíku František Nejezchleb, Brodek (hodnota 44 700 Kčs) a rumunský podnik Ing. Antonescu a Co. v Galati (34 000 Kčs).³⁵

V roce 1929 pokračovaly podniku zlaté časy. S ohledem na tehdejší konjunkturu došlo k uskutečnění jen takových obchodů, u kterých bylo možno dosáhnout příznivé prodejní ceny. Oproti předcházejícím dvěma letům se zvedla také výroba dvojkolí a dodávky pro vlastní závody. Přesto z prodeje strojírenských produktů (bez dvojkolí) určených pro cizí odběratele o celkové váze 6 649 tun představovaly ocelové lahve 721 tun. Z tohoto množství nejvíce převzal podnik V. Loupal z Kolína, a to 2500 kusů lahví na kyselinu uhličitou o váze 180 tun. Přes uspokojivé výsledky byla však toho roku zaznamenána menší nepříjemnost, kterou bylo snížení cen lahví v zahraničí v důsledku nástupu nové rakouské konkurence. Obchod s ocelovými lahvemi probíhal zpočátku roku dobře, přesto utrpěl jisté škody, protože jejich cena v zahraničí byla rakouskou konkurencí údajně stlačena natolik, že se to zkrátka muselo při dojednávání zakázek projevit.³⁶

V prvním pololetí roku 1930 ještě převažovala konjunkturální vlna z předešlého roku, ovšem v létě nastal obrat zpět, který se ke konci roku zostřil. Konjunktura z prvního pololetí a dodávky vlastním provozům však stačily k tomu, aby celkový roční výsledek strojírný dosáhl hladiny normálního roku. Z prodeje strojírenských produktů o váze 7044 tun tvořily lahve 403 tun, přičemž na více než čtvrtinu této hodnoty se podílely tři zakázky, a to 400 lahví pro SSSR (29 tun), 500 lahví pro Christian Nielsen, Springforbi (58 tun) a 500 kusů pro Ing. Hartl, Pouzdrany (37 tun). V druhém pololetí v oddělení strojírný sice ještě nedošlo k propouštění dělníků, ale jen ke zkrácení pracovní doby o čtvrtinu, přesto se na začátku roku 1931 dovídáme, že v případě lahví bylo možno počítat pouze s jednou větší objednávkou z Jugoslávie.³⁷

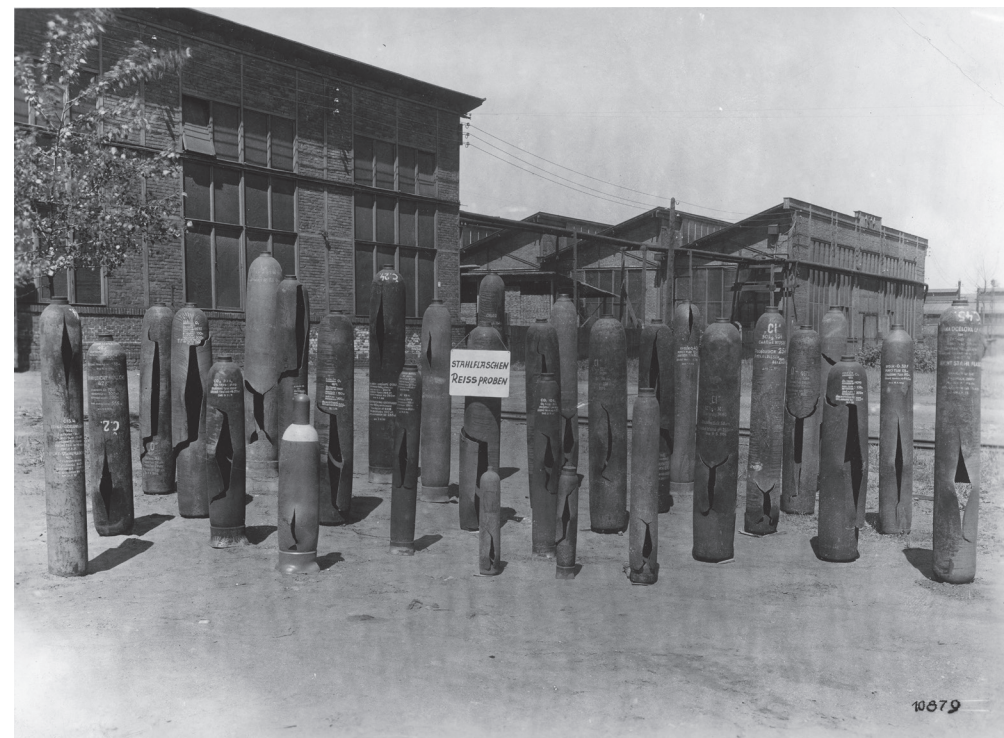
Třicátá léta se tak nesla ve znamení nástupu světové hospodářské krize a posléze jejího překonávání. Jak se tyto události odrazily na výrobě ocelových lahví ve Vítkovických železárnách, jaké bylo a jak se změnilo jejich postavení v rámci všeobecně profilované strojírný? Předně je nutno říci, že pozice lahví byla zřejmě mnohem zajímavější, než se dosud myslelo. Rok 1931 znamená pro vítkovickou strojírný tvrdý nástup krize. Celkový propad v prodeji o 50 %, v případě hotové váhy a fakturované ceny dokonce ještě o něco více, se naplno projevil v zakázkách pro cizí odběratele, a to především ty zahraniční.

Z vyexpedovaných 3402 tun tvořily lahve 275 tun. Jednalo se spíše o zakázky menšího rozsahu, z tohoto objemu tak nejvíce zaujme 300 kyslíkových lahví pro Nejezchleb, Brodek (22 tun), 250 lahví na kyselinu uhličitou pro firmu J. Eichwald v Bratislavě (11 tun) a 500 lahví na kyslík pro podnik Jafta Petrovič v obci Zemun (dnes součást Bělehradu) o váze 37 tun.

35 Tamtéž.

36 AV, fond VHHT, kart. 1872, inv. č. 6929, Jahresbericht der Maschinenfabrik pro 1929.

37 Tamtéž, Jahresbericht der Maschinenfabrik pro 1930.

Obr. 3: Trhací zkoušky lahví ve třicátých letech 20. století.

AV, fond VHHT-foto, kart. 9, inv. č. 200.

Od srpna kromě zkrácené pracovní doby nastupovali dělníci také střídavě na dovolenou, která se v posledních měsících roku týkala již 30 % osazenstva.³⁸

Krize si vynutila zvýšenou pozornost věnovanou výsledkům jednotlivých výrobků, naskýtá se nám tedy příležitost porovnat jejich ziskovost (příp. ztrátovost). Mezi dvaceti sledovanými produkty dosahovaly lahve v roce 1931 při celkové fakturované částce 1 400 000 Kčs zisku ve výši 142 000 Kčs, tedy 10,8 %. Ziskovost i přes snížení celkového množství přibližně odpovídala hodnotě z roku 1930, kdy při objemu 2 193 000 Kčs a zisku 236 000 Kčs dosahovala 10,1 %. To ovšem znamená, že v době nástupu krize (tedy v letech 1930–1931) byly ocelové lahve stále druhým nejziskovějším produktem celé strojírný, lepších hodnot dosahovala pouze kladiva na stlačený vzduch. Jen pro srovnání uvedme, že v případě celého oddělení 27 – Strojírna tvořila tato hodnota v roce 1931 při celkové fakturované částce 55 859 000 Kčs a zisku 1 375 000 Kčs podíl 2,5 %, resp. v roce 1930 při částce 100 474 000 Kčs a zisku 5 612 000 Kčs podíl 5,6 %.³⁹

V roce 1932 následoval další propad prodeje cca o jednu třetinu, zastavily se totiž investice ze strany vlastních provozů a dolů. Podíl lahví na exportu zůstal při objemu 316 tun z celkových 3322 tun přibližně stejný, vlastně došlo k mírnému zlepšení. Celková fakturace dosáhla 1 268 000 Kčs, ale zisk tentokrát jen 35 000 Kčs, což představovalo 2,8 %. S tímto výsledkem

38 Tamtéž.

39 AV, fond VHHT, kart. 1872, inv. č. 6929, Jahresbericht der Maschinenfabrik pro 1931.

Obr. 4: Zakázka tisíce lahví o objemu 46,7 l pro Japonsko přes firmu Illies & Co.
AV, fond VHHT-foto, kart. 9, inv. č. 200.

lahve patřily naopak spíše mezi slabší produkty, nepočítáme-li produkty vyložené ztrátové. Lahve dokonce ani nepatřily mezi 11 vybraných oborů strojírní, kterým byla věnována podrobnější pozornost při sestavování potřebných výkazů.⁴⁰

Léta 1931–1932 však přinesla významný impuls, který měl vliv na další vývoj lahvářské výroby ve Vítkovicích. Tímto impulzem bylo získání nových trhů, které se pro další léta ukázaly jako klíčové. Ve výroční zprávě z přelomu roku 1931/1932 se tak poprvé dočteme, že dílny byly zaměstnány objednávkou 2000 lahví pro Japonsko. V roce 1932 již došlo k expedici zásilky 2400 ocelových lahví pro firmu Illies & Co., Hamburg. Firma, založená jako nejstarší německý podnik v Japonsku, představovala jeden z největších obchodních domů se zaměřením na vývoz na asijské trhy. Následující plodnou spolupráci můžeme označit za hlavní příčinu úspěchů, které měly teprve přijít.

Rok 1933 představoval pro vítkovické lahve naopak rok nehlubší krize. Je sice pravdou, že ve druhém kvartálu nastalo pro závod strojírní jako celek jisté zlepšení, které se udrželo přibližně po celý rok. Na konci roku téměř zdvojnásobila činnost a zaměstnala přes 75 % osazenstva, avšak toto postupné zvyšování nemohlo zvrátit výpadky z prvních měsíců. Celkový odbyt tak oproti předchozímu roku opět o třetinu klesl. Dodávky pro domácí trh zaznamenaly proti roku 1930 propad na třetinu, do zahraničí dokonce na šestinu.⁴¹

Export strojírní se dostal do takového stavu, že ze zahraničních objednávek roku 1933 stály za zmínku pouze dva jeřáby pro SSSR, otočný most do Lotyšska, dodávky tyčí pro argentinské ministerstvo zemědělství a 600 ocelových lahví. Přitom je zřejmé, že v případě mostu a tyčí se jednalo o zakázky společně s jinými odděleními železáren, lahve tak poněkud zachraňovaly ex-

portní obraz strojírní. Na mizerném prodeji o objemu 3002 tun činil přesto podíl lahví 143 tun, tedy ani ne 4,8 %. Zmíněných 600 lahví na vývoz tvořily dvě zakázky, 400 lahví na kyselinu uhličitou o váze 26 tun pro Illies & Co. a 200 ocelových lahví o 12 tunách pro další firmu z Hamburku, Böse & Reinhold. Z domácích zákazníků odebral nejvíce kusů stabilní partner Nejezchleb, Brodek, a to 500 ocelových lahví o 22 tunách.⁴²

Krizový rok 1933 byl jediným, kdy se vítkovické lahve ocitly ve ztrátě. Ta při celkovém objemu 541 000 Kčs činila 9 000 Kčs, čili 1,6 %, a lze ji tak označit za mírnou. Oddělení strojírní jako celek při úhrnné fakturované částce 24 148 000 Kčs přesto vykázala 2,9% zisk ve výši 701 000 Kčs. Na přelomu roku zbývala z lahvářských objednávek pouze jediná a asi nás již nepřekvapí, že se jednalo o zakázku na 700 lahví do Japonska.⁴³

Roky 1934 a 1935 představovaly jednoznačně vrchol výroby ocelových lahví ve Vítkovických železárnách v meziválečném období. Právě v těchto dvou letech dosáhla lahvářská produkce nejvyššího relativního podílu na prodeji strojírní a nejvyššího vyrobeného množství lahví vůbec.

V roce 1934 pokračovalo ve strojírně oživení z druhého kvartálu předchozího roku, takže bylo dosaženo 80% zaměstnanosti, splnění obchodních vyhlídek a rychlého dostižení výsledku roku 1932. Domácí i zahraniční dodávky zaznamenaly 50% zlepšení. Pozice lahví v závodě se však razantně změnila.⁴⁴

Z prodeje strojírní o celkové hmotnosti 3133 tun tvořily lahve plných 888 tun, což znamená více než 28% podíl. Sedm zakázek představujících více než 8400 kusů o úhrnné váze 647 tun, tedy téměř 73 % všech prodaných lahví, odebral Illies & Co., Hamburg. Lahve sice byly prodávány také jiným zákazníkům, ale ti se svými objednávkami s německým obchodním domem nemohli měřit. Pro srovnání uveďme, že nejvýznamnější zakázku mimo Illies představovalo v tomto roce 500 lahví o váze 36 tun pro firmu Christian Nielsen, Springforbi.

Podobně v roce 1935 zaujímaly lahve z celkové prodané tonáže ve výši 3736 tun plných 911 tun. I když jejich relativní podíl sice mírně klesl (na 24 %), jedná se o nejlepší výsledek v absolutních číslech, tedy nejvyšší vyrobené množství v celém meziválečném období. Asi nepřekvapí, že z těchto rekordních 911 tun odebral 571 tun (tedy téměř 62,7 %) opět podnik Illies & Co., Hamburg. Lahve v těchto dvou letech (tedy 1934–1935) tvořily více než čtvrtinu všech prodejů strojírní (počítáno bez dvojkolí a dodávek vlastním závodům).⁴⁵

Jestliže již samotný vysoký podíl lahví na celkovém prodeji strojírní může znamenat poměrně překvapivé zjištění, pak další okolnosti tohoto úspěchu lze označit za ještě pozoruhodnější. Zatím jsme nevěnovali pozornost samotnému procesu výroby lahví ve strojírně, tedy jak a kde vlastně probíhala. Provozní úseky strojírní nebyly primárně členěny podle typu výrobků, neexistovala tedy ani lahvárna jako organizační jednotka či centralizované pracoviště produkující lahve tzv. pod jednou střechou. Výroba lahví logicky postupovala po jednotlivých pracovištích přibližně odpovídajících různým fázím opracování. V kovárně byl nahřát konec bezešvé ocelové trubky vyválcované Mannesmannovým způsobem, navařen přídatný materiál a na bucharu vykováno dno, které bylo opakovaně lisováno za tepla. Podobným způsobem byla vytvarována také hrdla. V nástrojárně probíhala další fáze zahrnující tepelné opracování. Podle dosud rozši-

42 Tamtéž.

43 Tamtéž.

44 AV, fond VHHT, kart. 1872, inv. č. 6929, Jahresbericht der Maschinenfabrik pro 1934.

45 Tamtéž, kart. 1872, inv. č. 6929, Jahresbericht der Maschinenfabrik pro 1935.

40 Tamtéž, kart. 1872, inv. č. 6929, Jahresbericht der Maschinenfabrik pro 1932.

41 Tamtéž, kart. 1872, inv. č. 6929, Jahresbericht der Maschinenfabrik pro 1933.

řené představy se měla finální fáze adjustáže (Adjustage), čili opracování, montáže a nalakování, díť v mechanických dílnách, tento názor však nyní můžeme vyvrátit.⁴⁶

Jediným produktovým odvětvím, které tvořilo v rámci strojírný samostatné oddělení s vlastním svébytným postavením, byla výroba železničních dvojkolí (soukolí), nazývaná česky kolárna (německy doslova Radsatzfabrik).⁴⁷ Toto oddělení bylo krizí samozřejmě rovněž zasaženo. Když se podíváme do zápisů z roku 1934, zjistíme poněkud nečekanou skutečnost: „... ztráta dodávek dvojkolí mohla být vyrovnávána dodávkami ocelových lahví, jejichž výroba z velké části spadá do výrobního programu tohoto oddělení. Tak bylo v provozním roce vyrobeno cca 890 tun ocelových lahví oproti 143 tunám v roce 1933.“⁴⁸ Na jiném místě dále čteme, že v lednu 1935 obdržela kolárna zakázku na 2000 dvojkolí do Ruska, což společně se zbytkem objednávky ocelových lahví pro Japonsko zajistí v nejbližší době tomuto oddělení plnou zaměstnanost. K tomu pasáž výroční zprávy týkající se přímo výroby lahví na počátku února 1935 dodává, že objednávka 6000 lahví pro Japonsko dílny plně zaměstná až do května téhož roku. Také retrospektivní válečné záznamy potvrzují, že konečná fáze úpravy a opracování lahví probíhala právě v oddělení dvojkolí, kterému tak pomohla zachránit zaměstnanost a přispěla k udržení chodu tohoto provozu i v době krize. Vzhledem k roli Vítkovic jako dodavatele dvojkolí pro řadu významných výrobců kolejových vozidel v tomto období není toto zjištění vůbec bez významu.⁴⁹

Na počátku roku 1936 kolárna hlásila, že probíhaly práce na zbylých 4000 ruských dvojkolích a kromě nich bylo rozpracováno ještě 3800 kusů lahví pro Illies & Co., Hamburg. Toto číslo potvrzuje i zpráva o stavu výroby lahví, kde se konstatovalo, že vyhlídky tohoto výrobního odvětví vykazují rok od roku stoupající tendenci a tento příznivý trend bude jistě pokračovat i v nadcházejícím roce. Rýsovaly se objednávky do Nizozemí, Švédska a Jugoslávie. Poměr počtu kusů tak odlišných produktů, jako jsou dvojkolí a lahve, jistě není zcela vypovídající. Máme ovšem také výmluvnější příklad. Rok 1937 zahájila kolárna se stavem objednávek na dvojkolí v hodnotě 900 000 Kčs a kromě toho objednávkami na výrobu lahví dosahujícími celkové částky cca 1 000 000 Kčs.⁵⁰

Co se týče produktové nabídky v meziválečném období, je v první řadě nutno upozornit na jistou zvláštnost. Ještě ve třicátých letech přetrvávala jistá schizofrenie, kdy byly lahve distribuovány také prostřednictvím rourovny jako výrobek rourovny. V zásadě existovaly čtyři základní modely lahví o vnějším průměru 109–267 mm, výšce 350–2170 mm a provozním tlaku až 125 atm (resp. zkušební 190 atm). K těm musíme připočítat tři modely nádrží na stlačený vzduch a skutečnou specialitu, nádrže na stlačený vzduch ve tvaru lahve o maximálních délkách dva, resp. šest metrů.⁵¹

Po překonání hospodářské krize se postavení lahvářské produkce ve vítkovické strojírně upevnilo a stalo definitivně nezpochybnitelným. Výsledkem byla potřebná pozornost, která mohla být využita v dalším rozvoji. Ve druhé polovině třicátých let tak nastává období inovačního boomu. Hnacím motorem vývoje se stalo zejména hledání nových alternativních zdrojů

46 K tomu srov. *Vítkovice Cylinders – 100 let výroby ocelových lahví*, Vítkovické noviny 2006/3, s. 3; *Pohled do historie: lahvárna vyrábí už 110 let*, Vítkovické noviny, 2016/6, s. 3.

47 Výsledky tohoto samostatného oddělení např. nebyly započítávány do úhrnných statistik prodejů ostatních strojírenských produktů. Zvláštní postavení kolárny vyplynulo z dřívějšího historického vývoje.

48 AV, fond VHHT, kart. 1872, inv. č. 6929, Jahresbericht der Maschinenfabrik pro 1934.

49 Tamtéž, kart. 1872, inv. č. 6929, Jahresbericht der Maschinenfabrik pro 1934; 1935.

50 Tamtéž, kart. 1872, inv. č. 6929, Jahresbericht der Maschinenfabrik pro 1935; 1936.

51 Tamtéž, kart. 1962, inv. č. 7065.

Obr. 5: Podnikový nákladní vůz přestavěný na pohon svítiplynem, 1936.

AV, fond VHHT-foto, kart. 9, inv. č. 201.

pohonu v dopravě a právě na tomto poli se staly Vítkovické železářny v Československu průkopníkem.

V roce 1936 dosáhlo zvýšení zaměstnanosti započaté na konci předchozího roku úrovně, která snesla srovnání s konjunkturou let 1928–1929. Za tímto zlepšením stály nové výrobky, jejichž produkce byla započata v době krize. Co se lahví týká, celkový objem prodeje zůstával na přibližně podobné úrovni jako dříve a dosahoval 836 tun z úhrnu strojírný ve výši 4972 tun. Celková tonáž lahví byla sice nižší, ve skutečnosti však došlo k dalšímu zlepšení odbytu. Struktura prodeje však doznala změny, období od roku 1936 až do vypuknutí války charakterizuje růst domácí poptávky oproti té zahraniční. Také v případě strojírný jako celku došlo v roce 1936 ke zdvojnásobení domácích dodávek, kdežto v případě zahraničí byla situace opačná. Přesto celá polovina prodaných lahví o hmotnosti 418 tun a počtu 6800 kusů skončila v zahraničí, protože je odebral opět Illies & Co., Hamburg.⁵²

Velké naděje byly vkládány do výroby nového typu lahví, označovaných jako tzv. lehké ocelové lahve. S jejich primárním využitím se počítalo při pohonu nákladních motorových vozidel svítiplynem, ale také v domácnostech a v průmyslu. Dobové označení bylo dle všeho užíváno jak pro bežešvé lahve, tak rovněž pro nové svařované typy, připomínající pozdější lahve na propanbutan.⁵³ Produkce obou typů byla zahájena v roce 1937. Současně probíhala

52 Tamtéž, kart. 1872, inv. č. 6929, Jahresbericht der Maschinenfabrik pro 1936.

53 Tamtéž, kart. 3220, inv. č. 9534.

od roku 1936 řada zkoušek přestavěných vozidel a zahájena výstavba sítě tankovacích stanic na svítuplyn.

V roce 1937 došlo k širokému překročení konjunkturních vyhlídek z roku 1936. Vysoká domácí konjunktura však stále neodpovídala vývozu do zahraničí. Lahve naproti tomu udržovaly dobré jméno exportního artiklu, plných 285 tun jich bylo odesláno opět do Japonska. Odbyt lahví oproti předchozímu roku dále vzrostl a dosáhl výše přibližně 4 000 000 Kčs. Částečný výpadek zahraničních dodávek byl bohatě vyrovnán zvýšenými objednávkami nových lehkých ocelových lahví. Z celkového prodeje o objemu 7516 tun představovaly lahve 622 tun. Pokud pomíneme dvě exportní zakázky pro Illies & Co., Hamburg (o úhrnném počtu 3000 lahví a váze 207 tun) a dodávku 500 lahví o váze 37 tun pro norský Norsk Aktieselskap Gasacumlator v Oslu, pak je zde také možno vypočítat značný převis domácí poptávky nad tou zahraniční. Některé prodeje lze označit za skutečně domácí, jako např. 1000 lahví o váze 63 tun pro společnost AGA v Moravské Ostravě či 500 lahví pro firmu Hydrooxygen rovněž z Ostravy. V domácím městě zaujme také zakázka 20 velkých nádrží o úhrnné váze 26 tun, kterou odebrala Československá továrna na dusíkaté látky.⁵⁴

Rok 1938 pokračoval v tendencích toho předchozího. Konjunktura na domácí půdě a investice do vlastních závodů zapříčinily, že až do září docházelo k naplnění a překročení očekávání z minulého roku. Pro export se dá říci to samé, co v roce 1937, tahounem zůstávala domácí poptávka. Kolárna začala rok s objednávkou na lahve v hodnotě 1 700 000 Kčs.⁵⁵

Podzimní události sice zapříčinily problémy s objednávkami, ale celkově vyznívala hospodářská bilance příznivě. Z prodejů o objemu 5636 tun činil podíl lahví 830 tun. Podobně jako po celá třicátá léta zůstával největším zákazníkem Illies & Co., Hamburg, jehož objednávka na 2350 lahví o úhrnné hmotnosti 183 tun dosáhla hodnoty 740 167 Kčs. Z domácích zakázek zaujme 2000 lahví v hodnotě 251 000 Kčs pro ministerstvo národní obrany. Najdeme zde ale také třeba dalších 1850 lahví o váze 111 tun a ceně 665 500 Kčs pro ostravskou firmu AGA, či 500 lahví o 38 tunách a ceně 152 381 Kčs pro tradiční zlínskou značku Baťa. Obrat obchodu s ocelovými lahvemi, který se v krizových letech pevně ustálil, vzrostl ve vykazovaném roce na 4 760 000 Kčs. Z této sumy připadala na export částka 2 360 000 Kčs. Stav objednávek ve výši 3 700 000 Kčs a množství dalších rozjednaných zakázek zajišťovaly kdysi vedlejšímu produktu světlou budoucnost.⁵⁶

Hlavní tendence produkce lahví za nacistické okupace

Okupace zbytku Československa a ustavení Protektorátu Čechy a Morava přinesly Vítkovickým železárnám celou řadu změn, z nichž některé měly dalekosáhlejší důsledky, než by se na první pohled mohlo zdát.⁵⁷

Jednou z oblastí, kterých se tyto změny týkaly měrou vrchovatou, byla právě výroba ocelových lahví. Ovládnutí podniku nacisty a vypuknutí 2. světové války znamenalo začlenění českých zemí do hospodářského prostoru Velkoněmecké říše a příslib válečných zakázek dosud netušeného rozsahu. I za předpokladu, že odhlédneme od dodávek pro Wehrmacht, lze skuteč-

ně hned v roce 1939 vypočítat velký skok v objednávkách rovněž u tradičních vítkovických produktů nevojenského charakteru. Podíl lahví 711 tun, resp. 5 874 000 K na celkovém odbytu ve výši 8 996 tun a ceně 92 800 000 K zatím nijak nenaznačoval, že nadcházející válečná léta budou pro lahvářskou produkci érou turbulentního vývoje.⁵⁸

Jelikož objednávky pro německé ozbrojené síly kladly na kovárnu zvýšené nároky, bylo rozhodnuto zaměřit pozornost nejprve na její dovybavení a další výstavbu. Hned na rok 1940 bylo objednáno několik nových strojů, jako např. 550tunový a 300tunový lis z Třince. K dodávkám 1000kg bucharu, dvou bucharů s kladivou o váze 500 kg a tři horizontálních lisů již neopomnělo vedení strojírně sdělit, že jsou nutné mj. k tomu, aby dostačovala výroba ocelových lahví, resp. dutých těles. Němci záhy narazili na problém, který se jim v průběhu války nepodařilo uspokojivě vyřešit. Tím byl nedostatek prostoru. Výroba ocelových lahví byla jedním z prvních odvětví, na které nedostatek místa dolehl. To si vynutilo přenesení finálních fází opracování, tedy adjustáže, z kolárny do hal malostrojírně. Stalo se tak hned v roce 1939, a to s pozitivním efektem. Pokud se totiž podíváme na stav objednávek (bez objednávek pro Wehrmacht) na začátku následujícího roku, tak zjistíme, že z 19 269 tun o hodnotě 147 130 000 K tvořily lahve 1554 tun a 15 611 000 K, což bylo dvakrát (v peněžním vyjádření dokonce třikrát) větší množství než za celý rok předcházející.

V roce 1940 již výsledek strojírně dosáhl desetinásobku proti výsledku z roku nejhlubší krize. Z celkových dodávek o výši 15 460 tun a 209 266 525 K představoval podíl lahví 1 216 tun a 11 995 283 K čtvrtou nejvyšší hodnotu z patnácti sledovaných položek jak v hmotnosti, tak ve finančním objemu.⁵⁹

V roce 1941 již byl kladen důraz na přísné podřízení se válečné produkci, která upřednostňovala sériovou výrobu. Nová situace tak znamenala radikální změnu v charakteru samotného procesu výroby ve strojírně. Ta byla dosud zařízena zejména z pohledu výroby kusové a malosériové, která byla určující při založení závodu, měla tedy z velké části charakter zakázkové výroby. Přesuny materiálu jsou u takového typu produkce relativně malé a místo je tudíž relativně dostačující, při přechodu na větší série se však nedostatek prostoru brzy projeví. Němci pochopili, že tento problém nelze v danou chvíli uspokojivě vyřešit.⁶⁰

V roce 1941 však přece jen dosáhli jistého úspěchu, když postavili nový provoz tzv. Gerätebau (nová kovárna, kovárna, Neue Schmiede, Schmiede), určený pro vojenskou výrobu. Ta dosud probíhala v úpravě strojírně. Ve stejném roce započali zároveň se stavbou Zeugschmiede (kovárna a lisovna, Zeugschmiede und Presswerk). Teprve zprovoznění Zeugschmiede v polovině roku 1942 umožnilo starou kovárnu zcela adaptovat na kovárnu lahví. Uvolnění místa pro výrobu lahví bylo uváděno jako modelový příklad toho, jak správně postupovat v další racionalizaci výroby také u ostatních strojírenských produktů.⁶¹

Pravdou je, že se nové vedení v letech 1941–1942 dokonce neúspěšně pokusilo centralizovat výrobu lahví do jednoho střediska. V dokumentaci projektu z ledna 1941 je již zamýšlený komplex sdružující adjustáž společně s kovárnou lahví označován jako Flaschenfabrik. Projektu se dokonce podařilo získat přiděly na potřebné zařízení, nikoliv však již na budovy, což v důsledku znamenalo odložení plánu na novostavbu provozu ocelových lahví.⁶²

54 Tamtéž, kart. 1872, inv. č. 6929, Jahresbericht der Maschinenfabrik pro 1937.

55 Tamtéž, kart. 1872, inv. č. 6929, Jahresbericht der Maschinenfabrik pro 1938.

56 Tamtéž.

57 Následující text se věnuje pouze záležitostem, které se týkají vlastní výroby lahví ve strojírně. Pro získání celkového obrazu o stavu a fungování železáren, panujících hospodářsko-spoločenských poměrech, pracovních podmínkách a způsobech exploatace podniku nacisty viz Ctibor NEČAS, *Vítkovické železářny v době národní nespokojenosti 1938–1945*, Ostrava 1970.

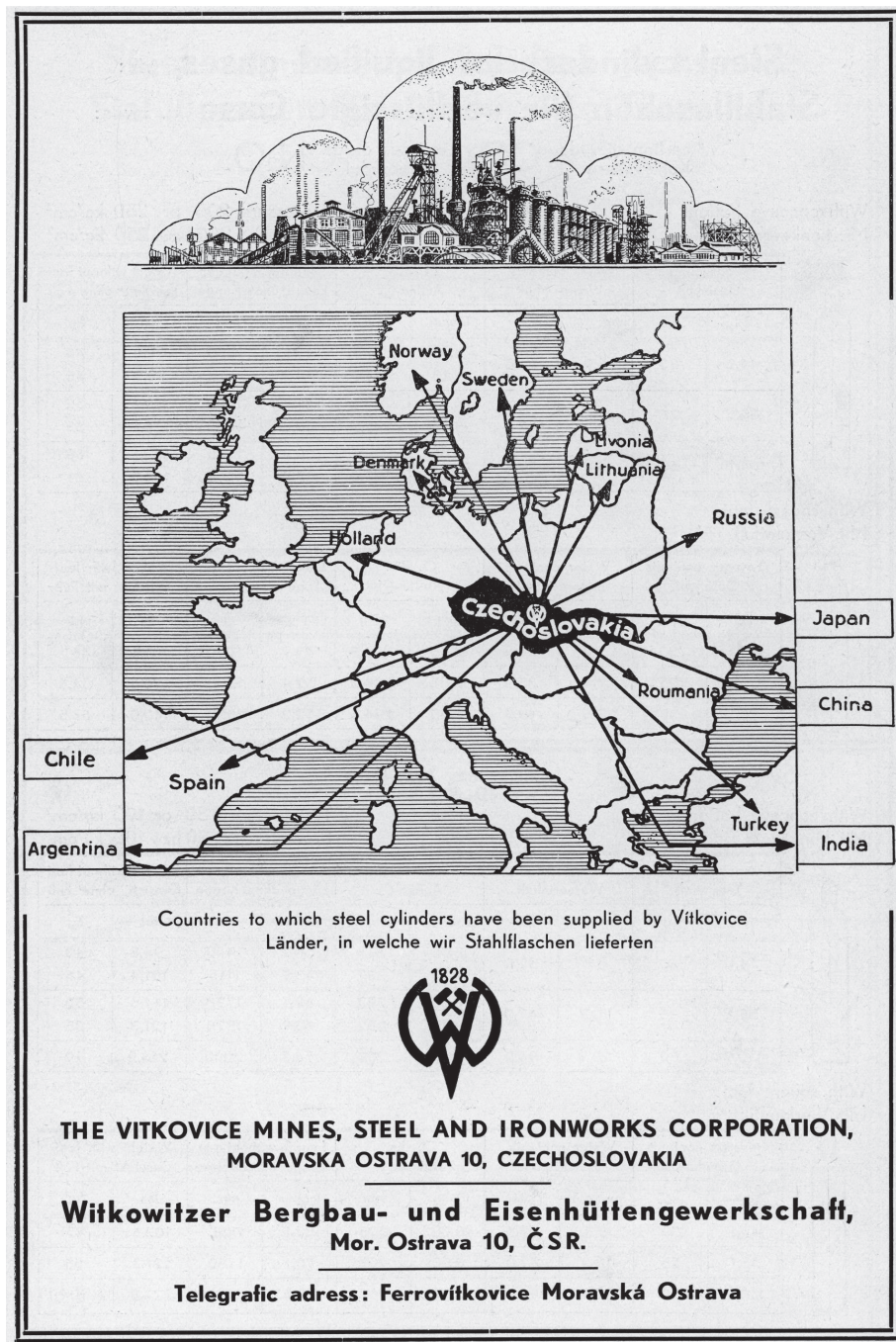
58 AV, fond VHHT, kart. 1872, inv. č. 6929, Jahresbericht der Maschinenfabrik pro 1939.

59 Tamtéž, kart. 1872, inv. č. 6929, Jahresbericht der Maschinenfabrik pro 1940.

60 Tamtéž, kart. 1872, inv. č. 6929, Jahresbericht der Maschinenfabrik pro 1941.

61 Tamtéž.

62 Dodejme, že projekt lahvářského střediska měl souviset s blíže nespecifikovaným Y-programem. AV, fond VHHT, kart. 927, inv. č. 4262.

Obr. 6: Mapa exportu vítkovických lahví v prvorepublikovém období.
AV, fond Vítkovice, s. p., Závod 5, kart. 43, Prospekty výrobků.

Po zřízení vlastní kovárny a přesunu fáze úprav do malostrojírny zbývalo vyřešit fázi tepelné úpravy. Ta měla dle tradice probíhat v nástrojárně. Výstavba Gerätebau v roce 1941 nám však zanechala informaci o tom, že zvyšování výroby lahví bylo umožněno mj. tím, že se k tepelnému opracování využívala zušlechťovací pec umístěná právě v Gerätebau. Problémem však bylo, že Němci sice uvolnili místo v kovárně ke zvýšení výroby lahví, ale vlastní pec určená pouze na zušlechťování lahví zde nebyla. Začali tedy jednu projektovat ve spolupráci s firmou Stahl und Droste.⁶³

O nárůstu výroby ve strojárně a změně charakteru výroby vypovídá možná nejlépe fakt, že objednávky zajišťovaly kapacitu oddělení na dva roky dopředu. Z celkových prodejů roku 1941 dosáhly lahve druhé nejvyšší částky ze sedmnácti oborů, plných 26 871 000 K. Lépe na tom byla jen dvojkolí. Výsledky vítkovických lahví ocenili také noví vládcí strojírny, když zdůraznili, že na jejím rozmachu se podílely zvláštěm dílem především lehké ocelové lahve.

V roce 1942 už dosáhla výroba ocelových lahví a nádrží takového významu, že byly dokonce ve zvláštní zprávě vykazovány zvláště jako jedna ze čtyř hlavních produktových skupin strojírny, mezi které dále patřily dodávky pro Wehrmacht, železniční dvojkolí a všeobecné strojírenství. Oproti roku 1940 zaznamenala produkce lahví nárůst ve výši 175 %, a to z 21 485 ks o váze 1216 tun v roce 1940 na 46 675 ks a 2313 tun (tj. o 44,7 %) v roce 1941 a 67 627 ks a 3348 tun v roce 1942.⁶⁴

Tohoto výsledku bylo docíleno řadou drobnějších, avšak o to důležitějších inovací.⁶⁵ Na druhou stranu byla zavedena státní opatření ke snížení cen, což se odrazilo také v prodeji lahví, kdy cena za tunu klesla o 18 %. Prodej lahví přesto zaznamenal značný růst a celková částka 34 024 000 K byla po dvojkolí opět druhá nejvyšší z 26 odvětví. Zvýšení výroby bylo značné a opět si vysloužilo pozornost vedení strojírny. Ze 46 675 kusů o váze 2 313 tun a ceně 26 871 000 K v roce 1941 stoupla o neuvěřitelných 20 952 kusů (1 035 tun a 7 153 000 K) na 67 627 kusů, 3 348 tun a 34 024 000 K. Nárůst o 1 035 tun ve výši 44,8 % však při řečeném snížení cen znamenal po finanční stránce zvýšení jen 26,6 %. Zatímco měsíční výroba činila v roce 1940 cca 1800 a v roce 1941 cca 3900, nyní to bylo 6000 lahví.

V roce 1943 pokračoval ve strojárně růst v tonáži i ceně. Vzhledem k charakteru masové výroby byly za rozhodující produkty označovány zbrojní dodávky, dvojkolí a lahve. Tuto velkou trojku doplňovala samozřejmě i nadále zakázková výroba všeobecného strojírenství. Pokračujícího růstu výkonu strojírny bylo kromě dalších racionalizačních opatření dosaženo také v důsledku většího zapojení žen do výroby.⁶⁶

Ocelové lahve již byly chápány jako velmi důležité odvětví stojící mimo vlastní „strojírenskou výrobu“. Válečný význam produkce ocelových lahví a tlakových nádrží vyplýval z několika účelů, pro které byly určeny. V zásadě lze rozlišit tři: 1) tzv. Perma-Gasprogramm (Permagasprogram, PERMA program), v rámci něhož probíhala výstavba sítě plynových tankovacích stanic k úspoře pohonných hmot, které se neobešly bez potřebného zásobení lehkými ocelovými lahvemi; 2) potřeby německých ozbrojených sil (Wehrmacht, Luftwaffe), a konečně

63 AV, fond VHHT, kart. 934, inv. č. 4319; Tamtéž, kart. 1872, inv. č. 6929.

64 Tamtéž, kart. 1872, inv. č. 6929, Jahresbericht der Maschinenfabrik pro 1942.

65 Změnou formy pro zápusťkové kování při uzavírání dna a kování hrdla došlo ke zjednodušení kovářských prací, které dosud sestávaly ze šesti operací, na tři. Dopravní cesty u speciálních lahvových soustruhů byly jednodušší zařízení zavedením zvedacích zařízení na stlačený vzduch.

66 AV, fond VHHT, kart. 1872, inv. č. 6929, Jahresbericht der Maschinenfabrik pro 1943.

3) přemístění válečného průmyslu v a do Protektorátu v průběhu postupující války vyvolalo zvýšenou potřebu lahví na provozní látky (O₂, C₂H₂ atd.) pro zdejší podniky.⁶⁷

Jak prozrazuje výrobní program strojírný z roku 1942, byly za války rozlišovány čtyři skupiny lahví: 1) ocelové lahve na kyselinu uhličitou z nelegované oceli, žíhané, 2) lahve na kyselinu uhličitou z nelegované oceli, zušlechtěné, 3) lehké ocelové lahve z legované oceli, zušlechtěné, 4) malé lahve z nelegované, příp. legované oceli.⁶⁸ Vedení vkládalo největší naděje do rozvoje produkce lahví z lehkých kovů, určených zvláště pro plynofikaci dopravy.⁶⁹

Tento důraz vedl v roce 1944 ke zřízení vlastní zkušebny lahví, určené právě pro potřeby řady zkoušek tvrdosti vyžadovaných pro lehké lahve a Perma-Gasprogramm.⁷⁰

Za nedostatečnou lze označit kapacitu pražského Technického kontrolního sdružení (Technischer Überwachungsverein Prag), které nestíhalo provádět certifikované zkoušky. Zákazníci tak často užívali neodzkoušené lahve, což společně se změnami v užívaném materiálu způsobenými válečným nedostatkem vyústilo v několik výbuchů. Problém představovala také rozsáhlá byrokracie, která nebyla novým podmínkám řádně uzpůsobena. To vedlo k potížím s certifikací pro říšské území a ke značným zdržením nejen v dodávkách lahví, ale také při přejímkách vozidel přestavěných na plynový pohon.⁷¹

S ohledem na důležitý a stále rostoucí význam lahví byla další výstavba jejich produkce vedena snahou zvýšit výrobu z 6000 kusů měsíčně na 9000. Kvůli tomu účelu ovšem bylo nutno odstranit výše zmíněný nedostatek při zušlechtování, jelikož zušlechtovací pec v Gerätebau byla stále více potřebná pro válečnou výrobu. Vlastní zušlechtovací pec na lahve se ovšem proti plánům podařilo uvést do provozu až na podzim 1943. Do té doby muselo být zušlechtování téměř kompletně přerušeno. Z toho důvodu došlo v roce 1943 ke zbrzdění dodávek lahví, a to zvláště lehkých ocelových lahví potřebných pro Perma-Gasprogramm. To se projevilo ve snížení dohotovené výroby lahví o 400 tun z 3348 tun v roce 1942 na 2948 tun v roce 1943 (tj. o 13 %) a poklesu zisku o 9 996 000 K (29 %). Jednalo se však jen o jev přechodný.⁷²

V roce 1943 muselo tak být těžiště výroby přesunuto na lahve na kyselinu uhličitou, protože k jejich výrobě bylo potřeba pouze žíhání. Jelikož lahve na kyselinu uhličitou byly téměř o polovinu levnější než lehké ocelové lahve, byl finanční pokles odbytu větší, než v tonáži. Kapacita nové pece bohatě vystačovala k překonání dřívějšího nedostatku a v tomto ohledu plně zajišťovala rozšíření produkce lahví. Problém se tedy přesunul do finální fáze výroby. Výstavba adjustáže lahví, která byla potřebná pro další rozšíření na plánovaný cíl 9000 kusů měsíčně, začala teprve na konci roku 1943.

V roce 1944 pokračoval vzestup celkového ročního obratu v tunách i korunách, ačkoliv byly práce celý rok brzděny a v některých závodních odděleních i dočasně zastaveny v důsledku letecké činnosti spojenců a sabotáží (dle možností) osazenstvem. Zhruba polovinu celkové váhy a fakturní částky všech dodávek strojírný tvořily granáty, lahve a dvojkolí. Z druhé hlavní výrobní skupiny, kterou tvořila stavba strojů a zařízení, zaznamenala výrazný vzestup stavba (vybavení) tankovacích stanic, a to z hodnoty 2 700 000 K na 10 000 000 K. Výroba ocelových lahví byla dle dobových pramenů dále značně zdokonalena a zracionalizována. Došlo ke zprovoznění poloautomatu a speciálního soustruhu na opracování lahví, přičemž tyto stroje

67 Tamtéž.

68 AV, fond VHHT, kart. 1895, inv. č. 6964.

69 Tamtéž, kart. 918, inv. č. 4185.

70 Tamtéž, kart. 934, inv. č. 4318; Tamtéž, kart. 2292, TDa-1346; Tamtéž, kart. 2306, TDC-926.

71 Tamtéž, kart. 1382, inv. č. 6022; Tamtéž, kart. 1382, inv. č. 6023.

72 Tamtéž, kart. 1872, inv. č. 6929, Jahresbericht der Maschinenfabrik pro 1943.

zhotovili a postavili zaměstnanci strojírný sami ve vlastní režii. Při velkém srpnovém náletu amerických bombardérů na Ostravu byla těžce zasažena právě malostrojírna, a zvláště trakt určený k opracování ocelových lahví. Výroba byla zastavena na déle než jeden měsíc. Přesto stoupl odbyt lahví cenově i váhově o plných 100% na 1 856 tun a 42 000 000 K a výrobní kapacita činila koncem roku 1944 cca 7 500 kusů lahví měsíčně.⁷³

Nejpozději na konci námi sledovaného období již byly Vítkovice nejdůležitějším výrobcem ocelových lahví na území bývalé ČSR, jak vyplývá z rozdělení kvót mezi jednotlivými producenty asociovanými ve sdružení válcoven trub. Rozdělení kvót bylo následující (stav 1944): Mannesmann 22 %, Podbrezová 23,4 %, Vítkovice 54,6 %.⁷⁴

History of Steel Bottle Production in Vítkovice.

Part I: From the Beginning of the Production to the End of World War II.

Summary

The history of pressure steel cylinders was neglected by the lay as well as professional public for a long time, and the same was true of their production at the Vítkovice Ironworks. The text presented acquaints the reader with the circumstances and conditions that enabled the start of this production, and puts the findings in a broader context. In the initial period, the history of modern steel cylinders is directly linked to the development of seamless tube production technology, and, therefore, they first appeared as a by-product in the tube rolling mill department. After the mid-1920s, the production moved to the engineering department, where bottles soon established themselves as a successful export item. Bottling production played an irreplaceable and hitherto unknown role in the 1930s, when it helped the department weather the economic crisis, and reached an inter-war peak in the middle of this decade, partly in connection with the company's pioneering efforts to promote alternative gas propulsion in transport. The production of bottles reached a special position during the Nazi occupation and World War II, when a massive increase in demand forced a number of changes in the organization and the production process itself. The study is the first part of a three-part series written by two authors.

Mgr. Ondřej Štarman
Archiv Vítkovice, a. s.
ondrej.starman@cylinders.cz

73 Tamtéž, kart. 1872, inv. č. 6929, Výroční zpráva strojírný za rok 1944.

74 Tamtéž, kart. 1890, inv. č. 6951.

MATERIÁLIE

Skládanky v lahvích, díla trpělivosti a dovednosti

K zajímavým dokladům lidové zbožnosti a zručnosti našich předků bezesporu patří skládanky v lahvích, kterým se také říkalo lahve trpělivosti, díla dovednosti, oltářiky, golgoty či kalvárie v lahvích, fľaše trpezlivosti, Geduldflaschen, Bergbauflaschen, Eingerichte nebo v Maďarsku türelemüveg. Jak z názvů vyplývá, díla stejného charakteru existovala mimo českých zemí rovněž na území středního Slovenska (Banskoštiavnicko), Maďarska, Rakouska i Německa (Saské Krušnohoří).¹ Trojrozměrná zobrazení světského nebo náboženského charakteru sestavená ve skleněných lahvích otvorem v hrdle, představovala dílka nezměrné trpělivosti, umu a lidské vynalézavosti. Rozkvět jejich výroby nastal v 18. a 19. století, kdy dostupnost a rozšiřující se sortiment sklářských výrobků zasáhl do života téměř všech vrstev společnosti. Skleněné nádoby původně pařily mezi drahocenné předměty, které se v lidových vrstvách téměř nevyskytovaly. Mohla si je z finančních důvodů dovolit pouze šlechta a zámožní měšťané. Teprve ve druhé polovině 18. století se začalo zjednodušenou technologií vyrábět méně kvalitní levnější zboží určené pro potřeby všech sociálních skupin obyvatel. Hranaté víceboké lahve se v minulosti používaly k uchovávání tekutin, lihových nápojů, vína nebo léčiv. Naskládáné na sebe a následně umístěné do beden se snadno převážely, čímž usnadňovaly přepravu zboží tekutého charakteru. Malované či jinak zdobené sloužily jako dárky k svatbám, křtinám či jiným významným událostem v životě člověka. Tyto však pro obyvatele venkova zůstávaly zbožím spíše reprezentačním a měly charakter osobního upomínkového předmětu.² Mezi ně náležela také díla dovednosti a trpělivosti.

Přestože lahve trpělivosti pro svou zanedbatelnou estetickou hodnotu stály dlouho stranou odborné veřejnosti, zachovalo se jich v muzejních sbírkách poměrně velké množství.³

V národopisných sbírkách Slezského zemského muzea evidujeme kolekci třinácti kusů skleněných nádob s vloženou aranží.⁴ Jedná se o práce v čirých skleněných čtyřbokých lahvích obdélníkového nebo čtvercového půdorysu, ale také v lahvích válcovitých s kruhovým půdorysem. Starší typy nádob, do nichž se vkládaly skládanky, představují čtyřboké lahve o obsahu cca 1,5–2 litry. Vyráběly se foukáním skla sklářskou píšťalou do dřevěných forem. Zřetelná

asymetrie korpusu vyplývá z charakteru ruční výroby. Charakteristické jsou pro ně zaoblená nebo zešíkmená ramena, zesílené prohnuté dno se stopou po odstříhnutí skla a sekundárně nastavené válcovité hrdlo, většinou zakončené oblým prstencovitým ústím. Tento typ se dá považovat za variantu pozdně barokního lahvového skla a vyráběl se pro širší spotřebitelské vrstvy v méně kvalitní sklovině v období od 80. let 18. století do konce 19. století. S rozvojem sklářství a zaváděním poloautomatizované sériové výroby lahvového skla se na konci 19. století začalo s výrobou tzv. lisofoukaných lahví strojové produkce. Pro ně byl charakteristický symetrický vzhled, šev v obvodové diagonále jako stopa po spojích dvojdílné formy, vyšší válcovité hrdlo s prstencovitým ústím, obdélníkový průřez a oblá ramena. Širší stěny lahve byly tvarovány obdélníkovým nahoře obloukovitě vyklenutým vlysem. Na rovném nebo vpadlém dně lahví se obvykle vyskytovala plastická kalibrace. Dochované datované artefakty dokládají výrobu těchto lahví v období od konce 19. do poloviny 20. století.⁵ Od první poloviny 19. století se s oblibou využívaly ke vkládání aranží také válcovité sklenice z čirého skla. Výroba všeobecně rozšířených a oblíbených typů skládanek však pokračovala v průmyslově vyráběných lahvích i ve 20. století.

Samotné lahve nás však zajímají nejen po stránce výroby, ale především z hlediska své druhotné religiozní a dekorativní funkce. Vkládané montáže - výsledek neprofesionální činnosti, které zahrnujeme do kategorie výtvarného kutilství, dokumentují řemeslně technickou dovednost a trpělivost svých tvůrců.⁶ Skládanky se většinou vyráběly jako díla na památku, pro okruh blízkých známých nebo na zakázku pro zájemce. V dobách špatné sociální situace se však staly také důležitým doplňkovým zaměstnáním. V tradičním venkovském prostředí lahve s náboženským obsahem často sloužily jako domácí oltářiky k osobní zbožnosti. Lidé si je pravděpodobně kupovali na poutích, jarmarcích nebo se šířily podomním obchodem. Spolu s jinými devocionáliemi byly umísťované ve svatém koutě, na komodě nebo na stole. Často se v nich vyskytoval výjev Ukřižování s Ježíšem na kříži nebo jen krucifix obklopený symboly Kristova umučení. Jednalo se o různé nástroje, tzv. Arma Christi, které byly použity při ukřižování Krista nebo s ním úzce souvisely. Zobrazoval se výběr z přibližně třiceti různých nástrojů, jejichž počet a kombinace nebyly

Obr. 1: Práce havířů v dole, 2. polovina 19. století.

Etnografická podsborka SZM, inv. č. N 7003.
Foto Kamil Valušek.

1 Alena KALINOVÁ, *Skládanka v láhvi*, in: S. Brouček – R. Jeřábek (edd.), *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, 3. díl, Praha 2007, s. 902–903; Rút LICHNEROVÁ, *Vkladačky vo fľaši v zbierkach slovenského múzea v Banskej Štiavnici*, Zborník Banského múzea 14, 1989, s. 132.

2 Takovými nejvýznamnějšími obřadními lahvičkami, které na venkově zdomácněly, byly tzv. prysky, šestiboké lahvičky s nízkým úzkým hrdlem zdobené svatebními texty a symboly. Výzdoba byla provedena emailovými barvami. Původně se používaly při křtech a při svatebních obřadech, kdy se do nich naléval alkohol.

3 Stejně artefakty evidované v muzejních sbírkách na Moravě zpracovala také např. Marta KONDROVÁ, *Lidové oltářiky v láhvi – golgoty, ve sbírkách Slováckého muzea v Uherském Hradišti*, Slovácko 52, 2010, s. 39–47. Prostřednictvím výstavy *Díla dovednosti* (15. 12. 2004 – 26. 2. 2005) prezentovala tuto část zlidovělého umění ze sbírek Moravského zemského muzea autorka Alena Kalinová. Na Slovensku se tematice věnovala R. LICHNEROVÁ, *Vkladačky vo fľaši*, s. 131–147; Eva LOVÁSOVÁ, „Bana vo fl'aši“ z roku 1762 v *zbierkach Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici*, Zborník Slovenského banského múzea 19, 2003, s. 129 – 133 nebo Katarína KONEČNÁ, *Fľaše trpezlivosti - história a súčasnosť*, Remeslo – umenie – dizajn 1/3, 2000, s. 28–29. K významným dílům patří také monografie rakouských autorů Otty FITZE a Petera HUBERA, *Bergmännische Geduldflaschen: Inhalt und Verbreitung bergmännischer Eingerichte aus dem Gebiet der ehemaligen österreichisch-ungarischen Monarchie und aus deutschen Bergbaurevieren*, Wien 1995.

4 Slezské zemské muzeum (dále SZM), Etnografická podsborka, inv. č. N 442, N 443, N 498, N 499, N 500, N 2440, N 7002, N 7003, N 7004, N 7005, N 7006, N 7007, N 7008.

5 Karol J. STRELEC, *Historické fľašové sklo*, Martin 1992, s. 14–15.

6 Karel SEVERIN, *Kutilství v lidovém prostředí*, Umění a řemesla 21/2, 1979, s. 28; Richard JEŘÁBEK, *Výtvarná kultura lidu (Pokus o systematizaci lidového a zlidovělého umění)*, Umění a řemesla 31/2, 1989, s. 2–11.

přesně vymezeny.⁷ Řidčeji se objevovala jiná témata, zejména figurální scéna narození Páně, výjevy ze života Ježíše Krista a Panny Marie, kněz s ministranty před oltářem nebo architektura kostela se zařízeným interiérem. Odlišný okruh představovaly lahve se světskými motivy. Obvykle se v nich objevovaly scény ze života horníků v dole. Jejich sestavování patřilo mnohdy k oddechové činnosti samotných horníků nebo obyvatel z hornických lokalit, kteří si také jejich výrobou přilepšovali k výdělku.⁸ Méně často se v lahvích vyskytovala aranžmá poutníků nebo pastýřů v přírodě, modely lodí či atributy různých řemesel.

K základním používaným materiálům při tvorbě skládanek patřila skleněná lahev a dřevo. K doplňkovým pak textil, nitě, papír, kovové fólie, sušené i umělé květy, skleněné i voskové ozdoby, kost a v případě hornické tematiky někdy i minerály. Vlastní kompozici tvůrce vytvářel podle předem promyšleného plánu. Nejdříve požadovanou stavbu sestavil mimo lahev a následně ji rozebral na díly takové velikosti, aby se daly protáhnout úzkým dlouhým hrdlem lahve. Jednotlivé části pak vkládal pomocí různě tvarovaných pinzet, jehel, kleští, dlouhých drátků a provázků do lahve, kde je postupně slepoval a stavěl do požadovaného tvaru. Vrcholem práce pak bylo opatřit lahev zátkou s jedním nebo dvěma příčně zaklíněnými kolíky, které znemožňovaly její opětovné otevření.

Ze záznamů v přírůstkových a inventárních knihách v etnografické podsbírce Slezského zemského muzea lze vyčíst, že nevelký soubor skládanek v lahvích byl do sbírek postupně získán v průběhu 40. – 60. let 20. století. Soubor obsahuje jednu lahev s hornickou tematikou a dvanáct se sakrální. Jedná se převážně o práce neznámých autorů, různé provenience, vyrobené přibližně v období od druhé poloviny 19. století do poloviny 20. století. Autoři těchto montáží někdy zanechali své jméno nebo iniciály, popř. datum a další údaje na některé části konstrukce, nejčastěji na spodní straně podstavu. Většinou však zůstali anonymní. Pouze ve dvou případech lze v naší kolekci na základě nápisu určit místo výroby.⁹ V ostatních případech

Obr. 2: Kalvárie, 60. léta 19. století.
Etnografická podsbírka SZM, inv. č. N 2440.
Foto Kamil Valušek.

Obr. 3: Kalvárie, datováno 1897.
Etnografická podsbírka SZM, inv. č. N 442.
Foto Kamil Valušek.

Obr. 4: Kalvárie, datováno 1866.
Etnografická podsbírka SZM, inv. č. N 499.
Foto Kamil Valušek.

se můžeme pouze domnívat, že místo výroby lahve trpělivosti alespoň přibližně koresponduje s lokalitou, odkud byl předmět do sbírek získán.

Jediným příkladem skládanky v lahvi s havířskou tematikou, tzv. Flaschenfüllarbeit, je exponát, který se do sbírek dostal v roce 1960, převodem ze zrušeného muzea v Horním Benešově.¹⁰ Zde můžeme oprávněně uvažovat o tom, že neznámý autor toto dílo dovednosti vytvořil přímo v Horním Benešově, případně v jeho okolí, neboť se jedná o území, kde se rudy těžily od 13. až do konce 20. století a havířská tradice zde byla poměrně živá.¹¹ Vlastní kompozice, představující práci havířů v zlatorudném dole, je umístěna ve staré vysoké lahvi s obdélníkovým půdorysem. Jedná se o lahev z nekvalitního bublinatého skla, s nasazeným hrdlem a odlepkem ve dně. Technologicky spadá její výroba přibližně do přelomu 18. a 19. století, z čehož přibližně odvozujeme také vznik aranže. Základní konstrukční prvky dolu tvoří dřevěné nosné pilíře kruhového průřezu, natřené oranžovou barvou, spojující dvě podlaží. Základny jednotlivých podlaží jsou zhotoveny z dřevěných navzájem splených destiček, přičemž dolní jsou natřené zelenou barvou a horní bez barvy. V horním patře, které evokuje ústí dolu, stojí rumpál a pod ním šachta se spuštěným dřevěným žebříkem. Nad žebříkem stojí mistr, který dohlíží

⁷ Jan ROYT, *Kristus v křesťanské ikonografii*, Sušice 2010, s. 103 – nejstarší vyobrazení Arma Christi se na západě objevují v 9. století (Utrechtský žaltář, kolem roku 830); Jan ROYT, *Slovník biblické ikonografie*, Praha 2006, s. 167–170.

⁸ Zuzana DENKOVÁ, *Eudové umenie baníkov v zbierke Slovenského banského múzea*, Muzeológia a kultúrne dedičstvo 7/2, 2019, 7:2:137–151; O. FITZ – P. HUBER, *Bergmännische Geduldflaschen*.

⁹ Lístky s bližšími údaji se dochovaly v lahvích s inventárními čísly: N 442 (*Majtan Franc. Roku 1897 Napamatku*), N 499 (*Gebaut in Jahre 1866 von J. K. ... Hennesdorf K. K. Öst Schlesien*), N 2440 (*Augu... 1861*), N 7008 (*V Hlučíně, 13. 4. 1949, P. P.*).

¹⁰ SZM, Etnografická podsbírka, inv. číslo N 7003, v – 27 cm, d – 10 cm, š – 7,5 cm, získán do sbírek převodem ze zrušeného muzea v Horním Benešově v roce 1960.

¹¹ <http://podzemi.solvavoyvylomy.cz/histor/histor.htm> [citováno ke dni 12. 3. 2021].

na práci dvou horníků. Jeden z nich točí klikou u rumpálu a vytahuje vědro s horninou, druhý ji odváží vrchovatě naloženou na trakaři. V podzemí se nacházejí tři figurky horníků, z nichž jeden sedí a prohlíží si zlatonosnou rudu. Další dva původně stáli u haldy vytěžené lesknoucí se rudy a čekali na spuštění prázdného vědra. V průběhu času došlo k odlepení a pádu figurek a k uvolnění prvku představujícího vytěženou horninu. Předmět znázorňující horninu autor vyřezal ze dřeva a pokryl zlatou folií. Minerály, častý výzdobný prvek prací s havířskou tematikou, se v této lahvi nevyskytuje. Zajímavostí je umístění stromu připomínajícího palmu do podzemí. Dřevěné vyřezávané postavy, rozmístěné na jednotlivých poschodích modelu, představují rázovitou práci lidového řezbáře. Všechny jsou opatřené polychromií a jejich výška se pohybuje mezi 5,5–6 cm. Miniaturní zjednodušená řezba a polychromie vystihuje typické znaky havířské uniformy. Předák je oblečený v černém kabátci zdobeném knoflíky a bílých kalhotách, havíři v červených kabátcích a v černých nebo modrých kalhotách zasunutých do vysokých holínek. Všichni mají u pasu přivázanou hornickou kůži, tzv. flek, na který si horníci sedali při sjíždění žlabem v dole nebo si ji podkládali pod kolena při práci. Pokrývky hlavy, u všech postav stejné, tvoří vysoké černé válcovité čepice s oranžovými šikmými pruhy. Hrdlo lahve uzavírá dlouhý dřevěný válcovitý kolík, který je proti vytažení zabezpečený dvojistou petlicí.

K nejstarším prostorovým aranžím v lahvi se sakrální tematikou patří Kalvárie, kterou se podařilo do sbírek zakoupit v Polském Těšíně v roce 1954.¹² Dno této čtyřhranné lahve vyplňuje dřevěný rám, do něhož zapadá dřevěná základna černé barvy zdobená zlacením. V základně je upevněn jednoduchý dřevěný kříž polepený v horní části zlacenou folií s Ježíšem Kristem a v dolní části tiskem oválného tvaru s polopostavou Máří Magdaleny. Po obou stranách kříže stojí dřevěné sloupky s nalepenými reliéfně tištěnými zlacenými anděly, kteří nesou nad hlavami mísy s ručně malovanými kyticemi. Právě na jedné ze dvou papírových květinových kytic se zezadu nachází tištěný nápis *Augu...1861*, z čehož vyvozujeme, že skládanka v lahvi byla vyrobena neznámým autorem přibližně v 60. letech 19. století. Do nádoby před kříž umístil autor několik atributů Kristova umučení. Jedná se o tři hřeby, kladivo a kleště. Kladivem a hřebem byl Ježíš přibit ke kříži. Kleště symbolizují nástroj, jímž byly hřeby při snímání Kristova těla z kříže vytaženy. V zadní části se o příčné rameno kříže opírá žebřík a kopí, na němž byla původně nabodnuta houba. S pomocí žebříku bylo Kristovo tělo sňato z kříže a kopí s nabodnutou houbou symbolizuje houbu s octem, kterou římský setník Stéfaton nabídl Kristovi k utišení žízně. Druhé kopí, které se pravděpodobně v průběhu času uvolnilo, stojí zaklíněné v rohu lahve. Tímto kopím měl římský voják Longinus Kristovi probodnout bok, aby se zjistilo, zda je mrtvý.¹³ Celou lahev vyplňují stromkové růže stojící v květináčích po bocích obrázku s Máří Magdalenou a dvě kytice z červeno-modro-bílo-zelených květů upevněné na dlouhých stoncích, umístěné v zadní části za křížem. Květinová výzdoba je vyrobena z textilu a drátků. Hrdlo lahve uzavírá masivní dřevěný čep zevnitř opatřený petlicí.

K nejhodnotnějším dílům ve sbírkách patří dvě lahve s dvoustranně řešeným výjevem.¹⁴ U lahve s inventárním číslem N 442 je oboustranně využitou centrální dominantou výjevu velký dřevěný zlacený kříž vsazený do základny ze zkřížených trámů. Samotné trámy jsou v ne-

rovném dně podepřeny a vyrovnány nožkami. Z jedné strany ke kříži s korpusem Krista, formovaného z tlačeného plechu, přiléhá oltářní mensa. Je oblepena oltářní pokrývkou zhotovenou z barevného papíru. Ze tří stran stůl lemuje jemná bílá paličkovaná krajka. Uprostřed stolu stojí monstrance, dvě svíce ve svícnu a kytice konvalinek v bílých květináčích. Dvě svíce ve vysokých svícnech jsou umístěny také na vyvýšeném stupni po bocích oltářní mensy. Z druhé strany scéna symbolizuje Kristovo ukřižování. Uprostřed kříže je umístěný vystřižený obrázek s Nejsvětějším srdcem Ježíše Krista a v dolní části litografický tisk s Pannou Marií. Kompozici doplňuje vysoký žebřík, houba napíchnutá na dlouhé žerdi, kopí, kladivo a kleště připevněné na kříži, třtina a palice okovaná dlouhými hřeby. V pravém rohu stojí vysoký sloup, na němž sedí kohout. Bývá zobrazován jako připomínka Kristovy předpovědi, že ho sv. Petr zapře dřív, než zakokrhá a skončí noc. V levém rohu je v základně zapíchnutý meč, symbolizující zbraň římských vojáků zatýkajících Krista. K základně byl původně přilepený také džbán, jenž použil Pilát, aby si umyl ruce, když Krista odsoudil na smrt a liturgická nádoba připomínající ciborium. V současnosti jsou tyto předměty uvolněné a leží volně na dně nádoby. Prostor po bocích lahve vyplňují zelené větvičky z vlákna připomínajícího mech. Všechny ostatní komponenty v lahvi jsou vyřezané ze dřeva a zdobené polychromií. Oltářík patří k těm výjimečným, u nichž se dochovala datace a jméno autora. Údaje si můžeme přečíst na bílé papírové kartě umístěné na dně lahve. Uprostřed kartičky je přilepený vystřižený barvotiskový obrázek s rukopisným nápisem: „*Majtan Franc. Roku 1897 Napamatku*“. Lahev je uzavřena mohutnou polokulovitou dřevěnou zátkou zakončenou jednoduchým křížkem, která je zevnitř proti vytažení zajištěna příčným dřívkem.

Druhé dvoustranně komponované dílo dovednosti, u něhož známe také datum výroby, má inventární číslo N 499. V roce 1949 ho daroval do sbírek Jaroslav Josef Bábek, farář z Neplachovic.¹⁵ Podle kurentem psaného nápisu na lístku umístěném na dně lahve „*Gebaut in Jahre 1866 von J. K. ... Hengersdorf K. K. Öst Schlesien*“ (Hengersdorf K.(aiserlich) K.(önigliche) Öst (erreichische) Schlesien) se dovídáme, že golgotu v lahvi postavil v roce 1866 autor s iniciálami J. K. z Jindřichova ve Slezsku.¹⁶ Sousoší Kalvárie s Pannou Marií a sv. Janem Evangelistou, kteří pokorně vzhlížejí k Ježíši Kristu na kříži, je upevněno do dřevěné zeleně natřené základny s vyvýšeninou, která zaplňuje dno lahve. Prostý kříž s vyřezávaným tělem Ukřižovaného se zlacenou bederní rouškou nese cedulku s nápisem INRI, což znamená Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum, tedy Ježíš Nazaretský, král židovský. Zručně vyřezané plastiky, jejichž výška se pohybuje mezi 6–7 cm, jsou citlivě polychromovány. V podstavci po bocích kříže jsou zapuštěny v základně dvě lucerny, které podle tradice drželi vojáci při zatýkání Ježíše Krista. V úpatí kříže má své místo zlacená monstrance, kalich, džbány na tácku a svítlna. Před monstrancí byla v minulosti přilepena lebka se zkříženými hnáty, která se však postupem času uvolnila. Z druhé strany je ke kříži připevněna trnová koruna, zkřížené kopí a hubka na dlouhé tyči. V místě zkřížení plane velké červené srdce. Nechybí zde žebřík, kohout na sloupu ani důtky používané k bičování Krista při cestě na Golgotu. V dolní části kříže jsou umístěné hrací kostky, symbol losování o Kristův oděv, měšec s třiceti mincemi, které Jidáš dostal za zradu, svítlna a koš s nástroji. Celek po bocích doplňuje aranžmá z umělých květů zhotovených

12 SZM, Etnografická podsírka, inv. č. N 2440, v – 27,5 cm, d – 11 cm, š – 7,5 cm; zakoupeno do sbírek v roce 1954 v Polském Těšíně.

13 J. ROYT, *Kristus*, s. 92.

14 SZM, Etnografická podsírka, inv. č. N 442, v (včetně zátky s křížkem) – 34,5 cm, d – 12 cm, š – 7,5 cm, zakoupeno do sbírek v roce 1949 od Františka Zukala z Petrovic; inv. č. N 499, v – 25 cm, d – 11 cm, š – 11 cm, do sbírek daroval v roce 1949 farář Jaroslav Josef Bábek z Neplachovic.

15 Farář Jaroslav Josef Bábek, (Kroměříž 9. 2. 1880 – Neplachovice 6. 9. 1953; farářem v Neplachovicích 28. 2. 1912 – 6. 9. 1953) daroval do sbírek SZM celkem tři oltářiky v lahvi. Po jejich srovnání můžeme říci, že nevykazují žádné společné výtvarné znaky, jsou zhotoveny různou technikou a při jejich výrobě byly použity různé materiály. Jedná se o práci více autorů.

16 *Hengersdorf K. K. Öst. Schlesien*“ *tz.* Jindřichov v Císařsko-královském Rakouském Slezsku (okr. Bruntál) viz: [https://cs.wikipedia.org/wiki/Jind%C5%99ichov_\(okres_Brunt%C3%A1l\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Jind%C5%99ichov_(okres_Brunt%C3%A1l)) [citováno ke dni 18. 5. 2021].

Obr. 5: Sloupový oltář, 2. polovina 19. století.
Etnografická podsbirka SZM, inv. č. N 7002.
Foto Kamil Valušek.

Obr. 6: Kalvárie, přelom 19. a 20. století.
Etnografická podsbirka SZM, inv. č. N 500.
Foto Kamil Valušek.

Obr. 7: Kalvárie, přelom 19. a 20. století.
Etnografická podsbirka SZM, inv. č. N 498.
Foto Kamil Valušek.

z textilu a jemných drátků. Lahev uzavírá dřevěný modře natřený čep s kuželovitým vrškem opatřený žlutou petlicí. Tato lidová práce je dokladem zručnosti a dokládá vysoké estetické citění svého tvůrce.

Trochu jiného typu je skládanka v lahvi s čtvercovým půdorysem.¹⁷ Jedná se o největší lahev z kolekce, do níž neznámý autor umístil sloupový oltář. Před oltářem na schodech stojí kněz v adoračním postoji a za ním volně leží původně klečící ministrant. Figurky kněze a ministranta mají hlavičky a končetiny zhotovené z vosku. Obě částečné ceroplastiky jsou oblečené do rituálních rouch.¹⁸ Architekturu oltáře tvoří dřevěná sloupová konstrukce zhotovená z rovných a vyřezávaných sloupů. Přední sloupy zdobí zlacení a polychromie. Zadní sloupy jsou polepeny papírovými obrázky s vystřiženými svěťci. Na příčných zlacených břevnech visí zlacené lampy. Samotný oltář se skládá z dřevěné mensy pokryté tylovým plátnem s krajkou. Na oltářním stole stojí drobný krucifix, v jehož spodní části je umístěn barevný tisk s výjevem adorace

17 SZM, Etnografická podsbirka, inv. č. N 7002, v – 27 cm, d – 11 cm, š – 11 cm, získáno do sbírek po r. 1945 z Jesenicka.

18 Při výrobě figurek ceroplastik se vosk mísil s terpentýnem a pokračovalo se technikou modelování jako z hlíny nebo se roztavený vosk nalil do dřevěných, později sádrových forem. Šlo většinou o sošky svatých, které se následně domalovaly a doplnily o prvky z papíru či textilu. (viz: Miloš MELZER, *Voskárství*, in: S. Brouček – R. Jeřábek (edd.), *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, 3. díl, Praha 2007, s. 1153; Luboš KAFKA, *Dárek z pouti, poutní a poutové umění*, Jihlava 2009, s. 209, 223.

Nejsvětější Svátosti a nad krucifixem drobná barevná litografie s Nejsvětější Trojicí nalepená na papírový krajkový podklad. Na stole leží také kalich, dva svícny a několik liturgických knih. Po bocích oltářního stolu stojí ve vysokých zlacených svícnech dvě svíce. Ze zadu je na miniaturním krucifixu uprostřed oltáře připevněná oválná cedulka s nápisem *Andenken*. Dlouhé hrdlo lahve uzavírá ze dřeva řezaná modrá zátka s nalepeným tištěným obrázkem s výjevem Poslední večeře Páně, která je opatřena uvnitř příčným břevnem a utěsněna pryskyřicí. Práci můžeme podle tvaru lahve a vpadlého dna, se stopou po ustříhnutí skla, datovat do 2. poloviny 19. století.

K menším příkladům skládanky v hranaté lahvi patří práce neznámého autora získaná do sbírek darem v roce 1949 opět od J. J. Bábka z Neplachovic.¹⁹ Od ostatních prací se odlišuje použitým materiálem. Jednoduché schematicky řezané komponenty - kříž, kopí, houba na tyči, kohout na sloupu, kalich, kleště a kladivo, žebřík, džbán, bič a meč, připevněné v základovém kříži, jsou vyřezané z bělené kosti. Po stranách kříže bez korpusu Spasitele stojí dvě větší kytice s barevnými drobnými textilními květy a v rozích lahve čtyři vlněná klubíčka. Lahev je opatřena

dřevěnou uzávěrou s pūkulatým vrškem, zevnitř zaklíněnou příčkou, v tomto případě již zalomenou. Aranže byla vytvořena pravděpodobně na přelomu 19. a 20. století.

Třetím dílem dovednosti darovaným do sbírek J. J. Bábkem z Neplachovic, je Golgota umístěná v lahvi válcovitého tvaru.²⁰ U této lahve není dlouhé hrdlo sekundárně nastavené, ale je foukané vcelku a pouze opatřené oblým prstencovitým ústím. Lahev má zesílené prohnuté dno se stopou po odstříhnutí skloviny. Všechny emblémy ukřižování jsou vyřezány z měkkého světlého dřeva bez povrchové úpravy. Základový kříž leží na suchém mechu vyplňujícím dno lahve. Centrálně připevněný kříž bez Kristova těla je z obou stran doplněn kopími, pochodní a cedulkou s iniciálami INRI. Do paty kříže jsou vetknuty tři hřeby. V jednotlivých ramenech základového kříže jsou pak připevněny další atributy Kristova umučení. Vpředu stojí na sloupu, jež má připomínat sloup, u něhož byl Spasitel bičován, stylizovaný kohout s provazem omotaným kolem nohou. Vpravo kleště a kladivo, vzadu žebřík a džbán, vlevo dűtky. Na dně lahve leží uvolněné kostky, symbol losování o Kristův oděv. Hrdlo uzavírá dlouhá dřevěná ucpávka v podobě kolíku s kuželovitým zakončením, proti vytažení zabezpečeném dlouhou

19 SZM, Etnografická podsbirka, inv. č. N 500, v – 21 cm, d – 9,5 cm, š – 7 cm, do sbírek daroval v roce 1949 farář Jaroslav Josef Bábek z Neplachovic, předmět pochází z Jindřichova ve Slezsku.

20 Tamtéž, inv. č. N 498, v – 24 cm, průměr dna - 12 cm, do sbírek daroval v roce 1949 farář Jaroslav Josef Bábek z Neplachovic, předmět pochází z Vicherkova hospodářství z Kamence.

západkou. U této lahve díky zapomenutému provázku omotanému kolem kolíku můžeme pozorovat, jakým způsobem tvůrce zabezpečovali lahve proti otevření. Dřevěná ucpávka musela přesahovat v hrdle dovnitř, téměř až k samému kříži. Samotná nožka měla ve spodní části otvor, kterým se protáhla nit, na níž byl přivázaný kónický klínek. Při zavírání lahve se pomocí nitky vtáhl klínek svým tenčím koncem do otvoru v nožce, kde se pevně zasunul. Při vtahování klínku se nitka přidržovala za oba konce a po jeho zasunutí se za jeden konec vytáhla ven. Pokud zátka obsahovala dvě západky, byla práce na uzavření lahve dvakrát těžší a můžeme říci, že ji vykonávali pouze velmi zkušení a trpěliví tvůrce.

Výjev Ukřižování umístěný v lahvi s kulatým dnem patří k menším příkladům svérázného projevu neznámého lidového tvůrce z Hlučínska²¹. Kříž sestavený z červeně zbarvených dřevěk polepený pásy zlatohnědého papíru je vetknutý do základny ve stejném barevném provedení. Na něj jsou připevněny vystřižené a podlepené fragmenty devoční grafiky - Ježíš Kristus, zarmoucená Matka Boží a Máří Magdalena, které nejsou kolorovány. V zadní části jsou v základně zapíchnuty základní nástroje Kristova umučení, jejichž rukojeti jsou zešikma omotány úzkými modro-oranžovými proužky papíru. U nohou Krista je nalepen bílý papírový lístek s ručně psaným nápisem „*Zum Andenken*“. Lahev má na dně vylisovanou kalibraci 200. Krátká dřevěná ucpávka s chybějícím příčným klínkem je zalitá pravděpodobně černým voskem.

Jediný oltářík umístěný v lahvi válcovitého tvaru nazelenalé barvy byl získán převodem ze zrušeného muzea v Horním Benešově.²² Jedná se opět o starší typ foukaného skla. Stopy ruční sklářské práce jsou vidět zejména na vpadlém dně, kde došlo k odklepnutí od sklářovy píšťaly. Krucifix s emblémy Božího umučení - kopí a tyč s houbou, kleště, meč, žebřík, palice a kohout, stojí v základovém kříži uloženém v mechu, který vyplňuje nerovné dno lahve. V polychromii převládá terakotová a černá barva. K uzavření hrdla slouží dřevěný kolík v podobě dlouhého hřebu, který je zevnitř zabezpečený petlicí.

Poslední čtyři díla dovednosti jsou uzavřena ve válcovitých různě velikých lahvích mladšího typu. Vyznačují se symetrickým vzhledem, stopou po spojích dvoudílné formy na bocích lahve a vyšším válcovitým hrdlem s prstencovitým ústím. Můžeme je datovat přibližně do první

Obr. 8: Kalvárie, přelom 19. a 20. století, Hlučínsko.

*Etnografická podsbirka SZM, inv. č. N 7007.
Foto Kamil Valušek.*

Obr. 9: Kalvárie, 2. polovina 19. století.
*Etnografická podsbirka SZM, inv. č. N 7004.
Foto Kamil Valušek.*

Obr. 10: Kalvárie, 1. polovina 20. století.
*Etnografická podsbirka SZM, inv. č. N 443.
Foto Kamil Valušek.*

poloviny 20. století. V největší z nich, v ½ litrové lahvi s vylisovanou kalibrací 500 na dně, je uzavřena velmi naivní a schematicky pojatá Kalvárie.²³ Ústřední kříž s nalepeným vystřiženým obrázkem Ježíše Krista a Marie klečící u jeho nohou je zapuštěný v jednoduchém základovém kříži. Dvoubarevný hnědobílý tisk je podlepený tvrdým papírem. Atributy umučení – tři hřeby, kopí, kleště, žebřík, houbička na tyči a dýtky, jsou zpracovány v zjednodušeném podání a rozmístěny v ramenech základového kříže. Kříž ani ostatní předměty nejsou opatřeny polychromií, nýbrž obaleny barevným staniolem. V tomto případě lahev uzavírá nízký korek bez petlice.

Dalším exemplářem jednoduché až naivně pojaté skládanky v lahvi je práce neznámého autora z Bukovce u Jablunkova.²⁴ Krucifix vetknutý do základového kříže doplňuje vystřižený tištěný korpus Krista. Po jeho bocích jsou umístěny drobné litografie zobrazující výjevy z dětství Ježíše. Vpředu je do nosného kříže zapíchnuta figurka kohouta s ocasem z bílého pírká, nádoba se třemi hřeby a čtyři červené zápalky symbolizující pochodně, jež používali vojáci při cestě do Getsemanské zahrady. Vzadu za krucifixem jsou umístěny ostatní nástroje Božího umučení, vyřezané z měkkého světlého dřeva, bez polychromie. Výjimku tvoří příčky žebříku zhotovené

21 Tamtéž, inv. č. N 7007, v - 14 cm, průměr dna - 4,5 cm, získáno do sbírek v roce 1962 převodem ze zrušeného muzea v Hlučíně.

22 Tamtéž, inv. č. N 7004, v - 15 cm, průměr dna - 7,5 cm, do sbírek získáno v roce 1960 převodem ze zrušeného muzea v Horním Benešově.

23 Tamtéž, inv. č. N 443, v - 18 cm, průměr dna - 8 cm, starý muzejní majetek, bez bližších údajů.

24 Tamtéž, inv. č. N 7005, v - 16 cm, průměr dna - 6,5 cm, získáno do sbírek v roce 1962 sběrem v Bukovci u Jablunkova.

Obr. 11: Kalvárie, 1. polovina 20. století.

Etnografická podsbirka SZM, inv. č. N 7005.

Foto Kamil Valušek.

Obr. 12: Kalvárie, 1949.

Etnografická podsbirka SZM, inv. č. N 7008.

Foto Kamil Valušek.

Obr. 13: Kalvárie, 1. polovina 20. století.

Etnografická podsbirka, inv. č. N 7006. Foto

Kamil Valušek.

ze zkrácených červených zápalek. Ze dřeva řezanou ucpávku jistí západka. Na dně nádoby můžeme najít kalibraci s číslem 300. Lahev se dochovala bohužel částečně poškozená.

Jednou z mála lahví, u nichž se můžeme setkat s datací a místem výroby, je exponát získaný do sbírek Slezského zemského muzea v roce 1962 převodem ze zrušeného muzea v Hlučíně.²⁵ Papírový štítek s tužkou psaným nápisem „V Hlučíně 13. 4. 1949 P. P.“ tvůrce přilepil na spodní stranu základového kříže. Samotný krucifix s nalepeným barvotiskovým obrázkem ukřižovaného Krista a cedulkou s nápisem INRI vyplňuje celou lahev. Scénu doplňují mučičí nástroje. Vpředu tři hřeby, kleště, kladivo, důtky, pochodeň a tyč s houbou. Vzadu pak zkřížené kopí s žebříkem a tři kostky. Vyřezaný dřevěný kříž i podstavec jsou natřeny červenohnědou olejovou barvou, avšak nástroje jsou bílé a černé. Hrdlo lahve uzavírá krátká korkový čep opatřený úzkým dřívkem zapíchnutým do nejvyššího břevna krucifixu. Tímto opatřením je krucifix upevněn a stabilizován ve fixní poloze. Příčné břevno v tomto případě chybí. Lahev má na dně vylisovanou kalibraci s číslem 250.

Nejmenší Golgota je uzavřena v lahvi opatřené na dně kalibrací 150.²⁶ Jedná se o třetí dílo dovednosti získané z oblasti Hlučínska. Jednoduše řezaný kříž nemá povrchovou úpravu. Je upev-

²⁵ Tamtéž, inv. č. N 7008, v - 15 cm, průměr dna – 6 cm, získáno do sbírek v roce 1962 převodem ze zrušeného muzea v Hlučíně.

²⁶ Tamtéž, inv. č. N 7006, v (včetně zátky) - 16 cm, průměr dna – 5 cm, získáno do sbírek v roce 1962 převodem ze zrušeného muzea v Hlučíně.

něn stejně jako u jiných aranží v jednoduchém základovém kříži umístěném do mechu. V ramenech základny pak samostatně stojí kopí, houba na tyči, žlutě natřený žebřík, fialová pochodeň s červeným zakončením a drobnější prvky jako kleště, kladivo, kohout a džbán. Uvolněná drobná plastika Krista spolu s dalšími volnými komponenty - hřeby a třemi hracími kostkami, leží volně na dně lahvičky. Zajímavostí je dlouhá dřevěná v horní části ozdobně tvarovaná zátka, opatřená petlicí, kterou ještě navíc zajišťuje příčně zaklíněný kolíček. Vyřezané komponenty postrádají větší uměleckou hodnotu. V tomto případě se jedná o klasickou kutilskou práci.

Podle množství artefaktů stejného charakteru, dochovaných v národopisných sbírkách Slezského zemského muzea, můžeme konstatovat, že se jednalo o činnost v regionu poměrně oblíbenou. Hlavním záměrem převážně anonymních autorů však nebyl ani tak estetický výsledek, nýbrž demonstrace pracnosti a obtížnosti díla, které dosahovali specifickými postupy. Tytéž znaky nacházíme u podobných artefaktů také v okolních muzeích.

Ostravské muzeum eviduje ve sbírkách 16 kusů exemplářů.²⁷ Ve 14 z nich se vyskytuje motiv Ukřižování. V jedné lahvi je

hornický výjev a v další jsou umístěny tkalcovské nástroje – civky a motovidlo. Bližší informace o výrobcích se dochovaly pouze v jedné lahvi (inv. č. 18039), na jejímž dně se nachází nápis: „22. 7. 1863, K. Jarosch, Wächter aus Donhbarkeit“. V přírůstkové knize pak existuje záznam, že se jedná o práci havíře z Ostravy. K zajímavým exponátům patří také lahev (inv. č. 19597), v níž se ve dvou patrech vyskytuje Boží hrob a výjev Ukřižování.

V Muzeu Novojičína v Novém Jičíně a v pobočkách, které podléhají pod správu tohoto muzea, se vyskytuje celkem 17 montáží v lahvích. Z toho přímo v Muzeu Novojičína 11 kusů,²⁸ v Muzeu ve Frenštátě pod Radhoštěm tři kusy²⁹ a v Centru tradičních technologií v Příboru

²⁷ Ostravské muzeum, inv. č. 15328 (Kalvárie); inv. č. 15329 (Kalvárie); inv. č. 15330 (Kalvárie); inv. č. 15331 (Kalvárie, z Janovic); inv. č. 15332 (tkalcovské nástroje); inv. č. 15333 (Kalvárie); inv. č. 15334 (Kalvárie); inv. č. 16113 (hornický výjev); inv. č. 16579 (Kalvárie); inv. č. 16580 (Kalvárie, z Orlové); inv. č. 18039 (Kalvárie, nápis: „22. 7. 1863, K. Jarosch, Wächter aus Donhbarkeit“); inv. č. 19087 (Kalvárie, z Ostravy); inv. č. 19556 (Kalvárie, z Hlučína); inv. č. 19568 (Kalvárie); inv. č. 19597 (Kalvárie a Boží hrob); inv. č. 20142 (Kalvárie).

²⁸ Muzeum Novojičína, inv. č. N-2372 (Kalvárie); inv. č. N 2373 (poutníci odpočívající pod stromem, nápis: „od autora Jo. Berger – malíř v Novém Jičíně“); inv. č. N-2374 (Kalvárie); inv. č. N-2377 (Kalvárie); inv. č. N-2378 (Kalvárie); inv. č. N-2379 (řemeslné atributy); inv. č. N-2385 (Kalvárie); inv. č. N-2545 (Kalvárie); N-5769 (Kalvárie); N-4132 (Kalvárie, z Bílovce); N-6410 (Kalvárie, z Bílovce).

²⁹ Muzeum ve Frenštátě pod Radhoštěm, inv. č. N 303/Fr (Kalvárie, z Frenštátu p. R.); inv. č. N 1251/Fr (Kalvárie); inv. č. N 1932/Fr (Kalvárie).

také tři kusy.³⁰ Do 15 lahví jsou vloženy skládanky s různě ztvárněným motivem Kalvárie a atributy umučení Páně a pouze dvě lahve mají téma odlišné. V jedné z nich (inv. č. N 2373) se objevuje netradiční námět s dřevěnými malovanými figurkami poutníků odpočívajícími pod stromem. Strom tvoří dřevěně oboustranně popsané desky se jmény, znázorňující hierarchii světské a církevní moci. Právě u této lahve se dochovala poznámka, že ji zhotovil autor Jo. Berger – malíř z Nového Jičína.³¹ V druhé z nich (inv. č. N 2379) jsou vloženy předměty vztahující se k tkalcovskému řemeslu doplněné množstvím složených pruhů bílého plátna.

Informace o autorech postrádáme také u souboru lahví trpělivosti evidovaných ve sbírkách Muzea v Bruntále.³² V kolekci 12 skleněných nádob se vyskytuje osm skládanek s motivem Golgoty a jedna sestava s knězem a dvěma klečícími ministranty před oltářem (přír. č. 2641/63). Tato jako jedna z mála je opatřena lístkem s datací 1810 a signaturou autora FS. Ostatní lahve obsahují motivy světské. K nejzajímavějším patří hornický výjev odehrávající se ve třech poschodích (přír. č. 3717/63). V další lahvi se nachází atributy tkalcovského řemesla – cívky a motovidla (přír. č. 1849/63) a třetí obsahuje model plachetnice (přír. č. 2642/63).

V Městském muzeu v Krnově evidují devět děl dovednosti, z nichž sedm zobrazuje oblíbený motiv Ukřižování a dva kusy tkalcovský nástroj – motovidlo s navinutou přízí.³³ Jedná se o lidové anonymní práce, jejichž provenience ani přesnější doba vzniku není známa.

Ve sbírkách Muzea Těšínska v Českém Těšíně se nachází šest kusů lahví s aranží Ukřižování.³⁴ K nejstarším patří dílo (inv. č. S 23), v němž se dochoval nápis „*Johan 1814 Hugos (?) Majster Stolar*“. Zvláštností je také vyřezávaný pravoslavný kříž umístěný v ploché lahvi z bílého skla (inv. č. S 4013). Jedná se údajně o práci zajatce z první světové války.

V Muzeu Hlučínska v Hlučíně evidují v pomocné evidenci pouze jednu sestavu v lahvi, jež obsahuje atributy Kristova umučení. Toto dílo vytvořil neznámý autor a pochází z okolí Hlučína.

V Muzeu Jesenicka v Jeseníku nemají ve sbírkové evidenci zapsáno ani jedno dílo trpělivosti.

Po srovnání a komplexním vyhodnocení předmětů v uvedených muzeích na území Slezska můžeme říci, že v dané oblasti se největší oblibě těšily díla trpělivosti s náboženským obsahem, nejčastěji s výjevem Ukřižování nebo symboly Kristova umučení. Tyto práce poukazují na to, jak různorodě a nápaditě dovedl věřící člověk realizovat symboliku příběhu o Ježíšově utrpení a smrti. Představy jednotlivých neznámých tvůrců odráží nejen řezba, ale zejména výběr nástrojů umučení a jejich aranžování v prostoru, uvnitř skleněné lahve. Právě tento malý omezený prostor nutil tvůrce zachovávat jistý ustálený tradiční motiv se zřetelnou vypovídací schopností. Těch několik případů dochovaných prací s hornickou tematikou dokládá, že i toto téma bylo lidem blízké a odráželo jejich práci. Hornické motivy představují samostatnou tradiční skupinu, charakteristickou pouze pro hornické oblasti.

30 Centrum tradičních technologií Příbor, inv. č. Př 915 (Kalvárie); Př 1413 (Kalvárie); Př 1417 (Kalvárie).

31 Pravděpodobně se jedná o Ignaze Johanna Bergera (8. 7. 1822 Nový Jičín – 29. 6. 1901 Vídeň).

32 Muzeum v Bruntále, přír. č. 1789/63 (Kalvárie); přír. č. 1791/63 (Kalvárie); přír. č. 1793/63 (Kalvárie); přír. č. 1802/63 (Kalvárie); přír. č. 1803/63 (Kalvárie); přír. č. 1849/63 (tkalcovské nástroje); přír. č. 1904/63 (Kalvárie); přír. č. 1921/63 (Kalvárie); přír. č. 2641/63 (oltář s knězem a ministranty, 1810, sign: FS); přír. č. 2642/63 (plachetnice); přír. č. 3617/63 (Kalvárie); přír. č. 3717/63 (hornický výjev).

33 Městské muzeum Krnov, přír. č. 1155/61 – 1160/61 (Kalvárie); přír. č. 1161/61 (motovidlo s přízí); přír. č. 1162/61 (Kalvárie); přír. č. 1163/61 (motovidlo s přízí).

34 Muzeum Těšínska, S 23 (Kalvárie, signováno *Johan 1814 Hugos (?) Majster Stolar*); S 4013 (Kalvárie); S 6602 (Kalvárie); H 14528 (Kalvárie); H 19450 (Kalvárie); H 22446 (Kalvárie).

V současnosti tvůrci montáží většinou upustili od náboženských námětů a stavění kompozic v lahvích se posunulo do oblasti kuriozit.³⁵ Předpokládejme, že soubor skládanek v lahvi zpracovaný v této podobě umožní širší poznání těchto předmětů z výrobního aspektu a přispěje k identifikaci možných lidových tvůrců, kutilů a mistrů trpělivosti.

PhDr. Miroslava Suchánková
Slezské zemské muzeum
suchankova@szm.cz

35 Petr PAULIŠ – Martin BENEŠ, *Zbyšek Smutný – mistr oživující starou hornickou tradici*, Minerál 11/6, 2003, s. 446–449.

RECENZE A ZPRÁVY O LITERATUŘE

Jiří KNAPÍK, *Heller & Kristian aneb opavská Vest pocket revue (1933)*, Opava 2020, 216 s. ISBN 978-80-7510-414-4

Jiří Knapík si dal na první pohled vskutku nicotný a marný úkol: vydal se na cestu rekonstrukce pouhých dvou představení jednoho studentského scénáře, který vznikl na Opavsku v třicátých letech minulého století. Divadelní artefakt, představení, je ovšem krajně nevděčným předmětem historického zkoumání: nemá hmotnou povahu, existuje pouze na chvíli v prostoru a čase, a pak nenávratně zanikne. Zůstanou po něm jen kusé informace, prameny. V případě dvou provedení scénáře Kaolin a Majolika se jich pak dochovalo mimořádně málo: rukopisný a strojopisný scénář, jeden sloupek o obou představeních v soudobém tisku, několik drobných vzpomínek, a to je vše.

I za těchto badatelsky nepříznivých okolností ovšem vznikla knížka, která vnáší do tradovaného obrazu kulturního života meziválečné Opavy nové a možno říci neočekávané rysy. Nejen Zdeňku Bárovi se v roce 1928 Opava jevila jako konzervativní město penzistů. I já jsem ještě v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století vnímal Opavu jako poklidné město zakotvené hluboko v minulosti s ukázkami architektury rakouské monarchie, byť po válce dochované jen částečně. A do toho prostředí jaksi přirozeně zapadalo i zdejší divadlo s budovou z roku 1805 a s klasickou činoherní dramaturgií Miloše Zbavitele pro abonentní publikum spíše staršího věku. Tento celkový dojem narušovala pouze odpoledne ve všedních dnech, kdy opavské ulice ožívaly díky početné středoškolské generaci. Pro ni ovšem abonentní program zdejšího kamenného divadla nebyl stavěn.

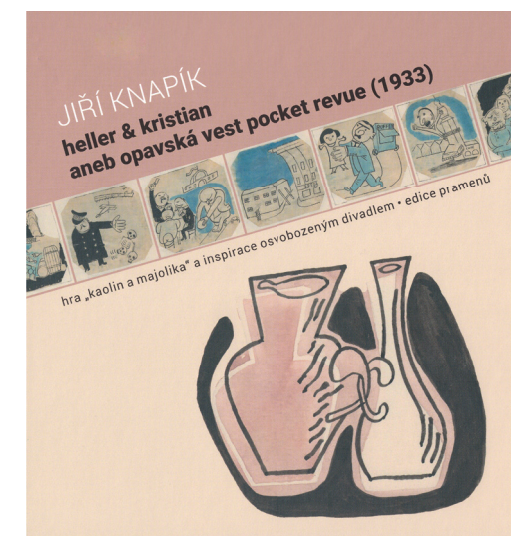
Zjištění Jiřího Knapíka, že ve třicátých letech 20. století, v dobách, kdy ještě Opava byla zřetelně německým městem s živým kulturním dědictvím Vídně, se zde vyskytla divadelní aktivita českých středo- a vysokoškoláků, vycházející z poetiky soudobého avantgardního divadla, kterou tehdy reprezentovalo Osvobozené divadlo V + W, proto ve mně vzbudilo nedůvěru a zvědavost zároveň. Nicméně musím hned úvodem konstatovat, že se autorovi podařilo z jiskerek dochovaných pramenů vykresat přesvědčivý obraz originálního divadelního jevu, který poetikou i funkcí v soudobém hledišti historicky zařazuje správně. Autorský scénář Kaolin a Majolika s podtitulem Porcelánová anekdota o prologu, šesti obrazech a čtyřech meziobrazech se zřetelně vymyká z tehdejší „pravidelné“ dramaturgie a skutečně má nejbližší ke scénářům revuí Jiřího Voskovce a Jana Wericha. Hravostí a rozpustilostí přirozeně zapadá i do pozdějších studentských amatérských produkcí šedesátých let minulého století, které vyznávaly malé jevištní formy aktivizující vnímání mladého publika. Funkce tohoto typu divadelních produkcí se významně lišila od osvícenských požadavků kladených na divadlo jako na zdroj poznání či dokonce prostředek osvěty. Avantgardní divadlo (a také dnešní performance) nabízel smysl divadla v silném společném prožitku diváků v hledišti, zážitku z představení jako události tady a teď. Proto se autoři Kaolina a Majoliky orientovali na vědomí a podvědomí Opavanů, ať už šlo o dobové události politické nebo ještě častěji místní, o topografii města, jeho historii a současnost – takto se dotýkali citlivých bodů v mysli diváků a na tom stavěli účinek představení. Na stejném principu byla založena i popularita improvizovaných forbin V + W.

Po správném uchopení podstaty zkoumaného divadelního jevu se Jiří Knapík vydal adekvátní cestou jeho výzkumu. Při citelném nedostatku primárních pramenů se soustředil na přítomnost všech i nedivadelních reálií, v nichž se tehdy pohybovali nejen autoři a aktéři představe-

ní, ale také potenciální publikum. Podrobně zkoumá obrysy života obou autorů scénáře Josefa Hellera a Rudolfa Kristiana: dojde na jejich fotografie (včetně dokladu vystoupení Josefa Hellera na jevišti Osvobozeného divadla), korespondenci, vysvědčení dospělosti, vysokoškolský index, další publikační činnost. A také na jejich spolupracovníky a kamarády, kteří se na představeních podíleli, karikaturistu Josefa Molína, básníka Karla Vlčka, autora hudební složky Viktora Kristiana. Úsilí a zájem badatele jsou ale ještě širší: dnešnímu čtenáři představuje tehdejší vizuál Opavy prostřednictvím pohlednic, plakátů a reklam, názvů tehdejších firem, podniků, obchodů. Hledá (a nachází) inspiraci pro pochopení záměrů autorů v různých slovesných vrstvách tehdejšího života, jimiž byly germanismy, latina, různé hovorové a slangové výrazy (například vojenský slang). Původ neobvyklých jmen hlavních postav Aspoň Gips a Sotva Beton v podání Hellera a Kristiana, postav v názvu scénáře, ale i dalších (Keramika, Šamot), spojuje s dobovými inzeráty místních firem (Brodského výroba cementového zboží zahrnovala mj. kaolinové „plotynky“). Jiří Knapík vynakládá tímto směrem mnoho energie, přiznává, že často dochází pouze k hypotézám, které však vždy mají nějaký reálný základ. Z hlediska metodologického vzorná a efektivní mikrohistorická práce s prameny.

Nejvíce snahám autora ovšem odolává samotné divadlo. Chtěli bychom vědět, jak ona dvě představení (v kině Kosmos v Kateřinkách a ve Velkých Hošticích) vypadala. Pevnější záchytných bodů ale není mnoho. Avantgardní divadlo se od tradičního „kamenného“ odlišovalo mj. potlačením realistické iluzivnosti a psychologického herectví a spontánním až bezstarostným přiznáním ryzi divadelnosti. Ze scénáře vyplývá, že hlavní aktéři během představení vystupovali z rolí a oslovovali se občanskými jmény, aby se zase do rolí vrátili. Jedním z hlavních inscenačních principů bylo využití satiry a parodie, slovních hříček, vtipných pěveckých výstupů s živým hudebním doprovodem (zpívaný Kapesní průvodce Opavou s barevnými patně kreslenými diapozitivy) a nepochybně také improvizace. Autentickou divadelní rovinou bylo jistě i nedokonalé ochotnické herectví, které vždy pobaví i dnešního diváka. Výtvarné řešení zachycují nákrasy jednotlivých scén ve scénáři. Zřetelně je zde vepsán půdorys města Opavy – Masarykova třída, pošta, Blücherův palác, minoritský klášter. V textu se pracuje s názvy a označením opavských ulic, obchodů, kaváren, je tu i důmyslný odkaz na opavskou psychiatrickou léčebnu. Divák se sice bavil tím, že je „jen“ v divadle, zároveň se ale cítil jako součást obrazu sebe sama a prostředí, v němž žije. Ze scénografických nákrasů bohužel nepoznáme, zda byl na jevišti využit například fyzicky existující nábytek, nebo zda vše bylo řešeno malovanými dvojrozměrnými kulisami. I v tomto případě ale za nákrasy cítíme veselou studentskou nadsázku, s níž bylo scénografické řešení hledáno a realizováno.

I tato nečetná a neúplná zjištění ovšem recenzenta publikace zbavují počátečních pochybností, zda se v meziválečné převážně německé Opavě mohla uskutečnit česká divadelní produkce avantgardního charakteru.

Je tu ovšem historicky ještě mnohem širší divadelní kontext, který bychom neměli pominout, jakkoliv to bude znít paradoxně. Ačkoliv se scénář Kaolin a Majolika hlásil k moderním průbojným formám divadla své doby, bezděčně navázal i na jiné, starší divadelní projevy, usazené i v kulturních základech Opavy. Mám tím na mysli především vídeňské dědictví neobyčejně populárního díla „básníka frašky“ Johanna Nepomuka Nestroye, bez něhož se neobešla po většinu 19. století ani dramaturgie opavského městského německy hrajícího divadla. Nestroyovo rozpustilé fraškovité vidění soudobé (pseudo)morálky, dobové aktuální narážky, slovní hříčky, lehce zapamatovatelné kuplety, to vše připravovalo cestu příštím kabaretům, a od kabaretu už bylo blízko i k Osvobozenému a posléze k Semaforu...

Publikace Jiřího Knapíka se může po tomto hodnocení jevit jako úzce specializovaná práce pro několik málo teatrologů a historiků. Jeho metodologie ovšem chvályhodně vyústila do pestré prezentace množství půvabných pramenů vypovídajících mnohé o tehdejší životní styl. Čtenář zde najde pohlednice staré Opavy ještě před jejím poničením na konci války, studentské karikatury z třicátých let, dobové reklamy a inzeráty, určitě jej potěší krásné reklamní plakáty a obálky knih a časopisů, ocení tehdejší, ale stále moderní čistou knižní grafiku a typografii, dnes hynoucí na počítačových fontech v rukou laiků...

Knížku doprovází důkladný poznámkový aparát s mnoha vysvětlivkami dobových opavských reálií, prameny a literatura, resumé a další náležitosti řádné odborné práce. A přesto je to vzrušující a pěkná publikace, která zaujme každého, kdo má osobní vztah k Opavě.

Jiří Štefanides

STUDIE

Soňa Králová – Kateřina Vaňurová, Středověké a novověké sklo z dominikánského kláštera v Opavě / Medieval and Modern Glassware from the Dominican Monastery in Opava 1–23

Zbyněk Moravec, Kachel s motivem korunované Assumpty a Ježíška z Ostravy / A Tile with the Motif of the Crowned Assumpta and Baby Jesus from Ostrava 24–31

Ondřej Haničák, Příspěvek k poznání stavebního vývoje a historie měšťanského domu čp. 210 na Ostrožné ulici č. 8 v Opavě / Contribution to Recognition of Construction Development and History of the Town House no. 210 in Ostrožná Street no. 8 in Opava 32–55

Robert Šrek, Stavební rozvoj Karlovy Studánky ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století Část II. / Housing Development of Karlova Studánka in the Second Half of the 19th and at the Beginning of the 20th Century. Part II. 56–71

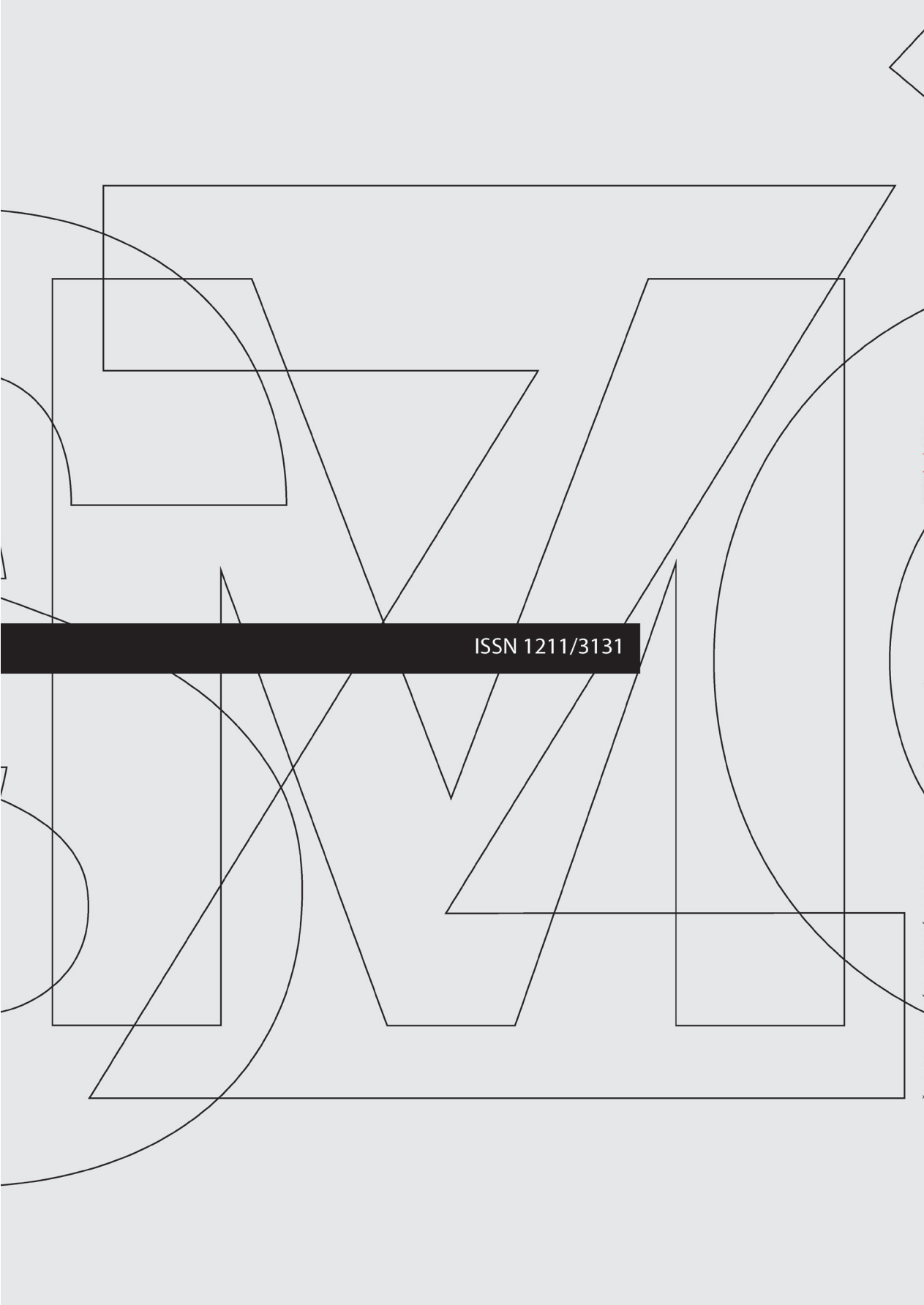
Ondřej Štarmán, Historie výroby ocelových lahví ve Vítkovicích Část I.: Od počátků výroby do konce druhé světové války / History of Steel Bottle Production in Vítkovice. Part I: From the Beginning of the Production to the End of World War II. 72–91

MATERIÁLIE

Skládanky v lahvích, díla trpělivosti a dovednosti (*Miroslava Suchánková*) 92–105

RECENZE

Jiří Knapík, Heller & Kristian aneb opavská Vest pocket revue (1933) (*Jiří Štefanides*) 106–108

The background of the page is a complex, abstract composition of thin black lines. These lines form various geometric shapes, including rectangles, triangles, and irregular polygons, which overlap and intersect to create a sense of depth and movement. Some lines are straight, while others are curved, suggesting the presence of circles or arcs. The overall effect is that of a layered, architectural drawing or a modernist graphic design.

ISSN 1211/3131